

Valóság

A TARTALOMBÓL

Kapronczay Károly: A lengyel egység kérdése az I. világháború éveiben

Palkó László András: Keserédes napjaink
Ünnepek és ünneplési szokások
Magyarországon a kádári puha diktatúra
időszakában: 1962–1988 (2. rész)

Lakatos Artur: (Ál)kém-történet az 1946-os
Kolozsvárról: az Unghváry-ügy

Erős Vilmos: A modern történetírás
középkori előzményei

Schlett András: Válsághasonlatok
Külső eladósodás az 1920-as
és a 2000-es évek Magyarországon

Válóczy István: Interdiszciplínák,
transzdiszciplínák, metaelméletek II.
A metaelméletek alakulásának gyakorlata

Fiziker Róbert: Kelet Golgotája – Katyń, 1940

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
4

11

TARTALOMJEGYZÉK

Kapronczay Károly: A lengyel egység kérdése az I. világháború éveiben 1

SZÁZADOK

Palkó László András: Keserédes napjaink

Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon

a kádári puha diktatúra időszakában: 1962–1988 (1. rész) 10

Lakatos Artur: (Ál)kémtörténet az 1946-os Kolozsvárról: az Unghváry-ügy . . . 36

MŰHELY

Erős Vilmos: A modern történetírás középkori előzményei 51

Schlett András: Válsághasonlatok

Külső eladósodás az 1920-as és a 2000-es évek Magyarországon 69

Válóczy István: Interdiszciplínák, transzdiszciplínák, metaelméletek II.

A metaelméletek alakulásának gyakorlata. 88

NAPLÓ

Fiziker Róbert: Kelet Golgotája – Katyán, 1940 112

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Hugh Eakin: A titokzatos Omán (117) *Maeve Flanagan*: Kémek és úriemberek (124)

KÉPEK

Károlyi András grafikái

A lengyel egység kérdése az I. világháború éveiben

A 19. század utolsó évtizedeiben a lengyel függetlenség kérdése bonyolult formában jelentkezett a három részre szakadt lengyel vidékeken. Ez felerősödött az első világháború kitörése idején, hiszen az egymással szembenálló nagyhatalmak jelentősen eltérő véleményen voltak a lengyel függetlenséggel kapcsolatban. Ezek közül csak az „egyk” volt Bécs állásfoglalása.

(A lengyelek helyzete a dualizmus korában) Az 1850-es években a magyar korona területén és Galiciában nehéz politikai helyzet alakult ki: nálunk a megtorlás, a galíciai lengyelekkel szemben a jogtiprás volt a jellemző. Annak ellenére, hogy a galíciai lengyel nemesség az 1850-es években lojális magatartást tanúsított Béccsel szemben, nem alakult ki konfliktus a magyar és a lengyel politikusok között. Jellemző, hogy a Birodalmi Tanácsban a lengyel képviselők a magyarok (Deák Ferenc, Andrássy Gyula és Eötvös József) elképzeléseit támogatták a kiegyezéssel kapcsolatban, tiltakoztak a magyar országgyűlés jogainak megnyirbálása ellen, továbbá bírálták Schmerlinget, kétségbe vonták a Birodalmi Tanács illetékességét a magyar kérdésben. Ez a magyarbarát bátor kiállás 1860–1862-ben nagy visszhangot váltott ki Magyarországon: Smolkát és Potockit, a magyarokkal rokonszenvező galíciai képviselőket számos magyar város díszpolgárának választotta. Galiciában a lakosság aláírások gyűjtésével támogatta a Birodalmi Tanácsban ülő lengyel képviselőket. A feszült helyzetben a kormányzat a statárium kihirdetésével (1864. február 24.) próbált rendet teremteni. Ezt 1865. április 18-án oldották fel, de a lengyel politikai életben a kiábrándulás következett be, lemondtak a forradalmi módszerekről, békés megoldást kerestek Béccsel. Ekkor a minimális nemzeti érdekek léptek előtérbe, amiben a konzervatívok és demokraták is egyetértettek. A galíciai lengyelek nem a Birodalmi Tanácstól várták a megoldást, hanem inkább az uralkodótól.

1865 novemberében – a föderalista Belcredi kormányzása idején – a galíciai tartománygyűlés feliratban köszöntötte a kormányzatot és kérte Galícia autonómiájának ki szélesítését. E politikában alapvető fordulatot jelentett az 1867. évi kiegyezés, a dualizmus rendszerének megteremtése. Galícia az örökös tartományok közé került, a központi országgyűlésen a lengyel képviselők általában támogatták az osztrák kormányt, ezzel jelentős engedményeket csikartak ki Galiciának.

1868-ban Smolka a galíciai tartománygyűlésen az Osztrák–Magyar Monarchia föderatív átalakítását javasolta. Ennek tagja lett volna Magyarország, a német tartományok, Csehország, Galícia és Bukovina, az utóbbit egyesíteni kell Galiciával. A tervezetet ugyan elvetette az önálló tartományi gyűlés lehetőségét, de egyben kérték az uralkodótól a galíciai tartománygyűlés korlátozott törvényhozási jogkörrel való kiegészítését, legfelsőbb bíróságot, valamint egy Galiciát képviselő minisztert a központi kormányba. Hosszú vita után az utóbbi tervezetet fogadták el, ami Orosz- és Poroszország tiltakozását váltotta ki: az oroszok a pánszlávizmus felszításával igyekeztek Bécsset eltéríteni az autonómiától, az osztrákok a pánszlávizmus ellen tiltakoztak.

Az 1870. évi orosz–francia háború előtt Bismarck kancellár Oroszország és a Monarchia megbékélését sürgette, félve attól, hogy a háború alatt egy lengyel felkelés késleltetné a várt győzelmet. Bécs Párizsnak ajánlott szövetséggel remélte megtépázott tekintélyének helyreállítását. A magyar miniszterelnök Bismarck kancellár javaslatát támogatta, hiszen egy orosz–osztrák szövetség a lengyelek haragját váltaná ki, így veszélybe

kerülhetne a dualizmus rendszere. Ezt erősítette, hogy a franciák rendkívül jó kapcsolatokat ápoltak a lengyelekkel, a francia diplomáciában is sok lengyel szolgált. Az is igaz, hogy I. Ferenc József császár tanácsadói között is voltak lengyelek. Éppen ezért Bismarck gyakran lengyel felkelés rémével ijesztgette Pétervárt, úgy állította be a Monarchia külpolitikáját, amely a lengyel függetlenség visszaállításán dolgozik, egyesítve az oroszok és poroszok megszállta lengyel vidékeket is.

1869-ben Oroszország és a Monarchia kapcsolata rendeződött: az orosz cár elismerte Galícia autonómiáját, csak annyit kért, hogy ne terjesszék ki jobban. Így Galiciában a hivatalos igazgatási nyelv a lengyel lett, helyet adva a bíraskodásban és az oktatásban. A lengyelek egyre nagyobb szerepet kaptak a monarchia bel- és külpolitikájában, így 1870-ben Alfred Potocki gróf alakított kormányt Bécsben. A francia–porosz háború idején a Monarchia semlegességet tanúsított, bár Andrassy Gyula magyar miniszterelnök ezt a semlegességet katonai készütséggel kívánta összekötni, az orosz határ mentén hadi erődítményeket építettek át. Ezért Pétervár háborúval fenyegette meg Bécset, csak a külpolitikai passzivitás mentette meg a Monarchiát egy komoly katonai konfliktustól. A francia vereség után a Monarchia belpolitikájában a galíciai kérdést kicsit tompítani kellett, nehogy éket verjen az osztrák–német–orosz szövetségben. Bécs pontosan rögzítette a galíciai autonómia ügyét, ám ezen nem lépett túl, noha a lengyel politika erre törekedett. Ez szabta meg a nagy lengyelbarát Andrassy Gyula miniszterelnök magatartását is, főleg azután, hogy közös külügyminiszter lett. Megtartotta baráti viszonyát a galíciai lengyel autonomistákkal, megőrizte barátságát a lengyelek iránt, bennük látta azt a népet, akikre a magyarok számíthatnak a Monarchia többi szláv népével szemben. Andrassy Németországban látta a Monarchia legfőbb támaszát, amit Bismarck is felismert, így ő győzte meg Pétervárt, hogy ne legyenek bizalmatlanok a lengyelbarát magyar külügyminiszterrel szemben. Andrassy Gyula győzte meg az oroszokat arról, hogy Galícia milyen fontos szerepet játszik a Monarchia belső egyensúlyának fenntartásában. Pétervár ezután csak annyit kért, hogy „dédelgetni azért nem kell őket”. Andrassy a bécsi orosz követnek részletesen kifejtette, hogy a Monarchia nem támogatja a lengyel függetlenségi törekvéseket, szó sem lehet egy Oroszország elleni háborúról, Galícia nem lehet bázisa a cári lengyel területek ellenállási mozgalmainak. Ellenszolgáltatásként Pétervártól a pánszláv felforgató mozgalmak lecsitítását kérték. Ezzel a lengyel kérdés mind Bécsben, mind Péterváron nyugvópontonra került, bár ezután sem lett a két hatalom kapcsolata harmonikus, de nem a lengyel ügyben, hanem a keleti kérdésben keletkeztek ellentétek.

(Az első világháború a lengyelek lakta területeken) A szarajevói merénylet után I. Ferenc József osztrák császár és II. Vilmos német császár 1914. július első napjaiban döntést hozott a háború megindítására, elfogadva Alfred von Schlieffen vezérezredes által javasolt, és Helmuth von Moltke vezérezredes által módosított villámháborús tervet. E szerint a német haderő néhány hét alatt legyőzi Franciaországot, a Monarchia pedig feltartóztatja Oroszországot és Szerbiát, majd dél és délkelet felé fordulva a németekkel közösen legyőzi az orosz és a szerb hadsereget. Tisza István magyar miniszterelnök meggyőzése után a Monarchia 10 pontba foglalt – alapjában véve elfogadhatatlan – ultimátumot nyújtott át Szerbiának, de Franciaország és Oroszország ellenzése ellenére Belgrád mindent visszautasított. A kölcsönös hadüzenetek után, a háború első szakaszában, a központi hatalmak (Németország és a Monarchia) támadó hadműveletei 1914 végére nem érték el céljaikat, a nyugati front állóháborúvá alakult át. A keleti fronton Oroszország gyorsan mozgósító haderejét, de az orosz haderők augusztus végén a tannenbergi csatában, majd a

Mazuri-tavaknál (1914. szeptember 7–13.) súlyos vereséget szenvedtek a német hadseregektől. Egész Orosz-Lengyelország német megszállás alá került, míg az osztrák–magyar közös hadsereg – német támogatás hiányában – 1914. szeptember végén – kénytelen volt visszavonulni a San és a Dunajec folyó vonala mögé. A hadseregnek néhány kisebb győzelem után sem volt ereje nagyobb hadműveletbe kezdeni. A hadi helyzetben nem történt fordulat annak ellenére, hogy Olaszország, Törökország, majd Románia is bekapcsolódott a háborúba, de a keleti fronton Oroszország sorozatban szenvedett vereséget, a Monarchia csapatai 1915. május elején – Galíciában a gorlicei áttörés után – visszafoglalták Przemyslt (1915. június 3.), majd Lemberget (Lwów) (1915. június 22.), ezt követően Galícia nagy részét. (A Monarchia csapatai – szövetségben Bulgáriával – ebben az időben foglalták el Szerbia tejes területét, majd 1916 elején Albániát és Montenegrót.) 1916. június 4-én a Bruszilov orosz tábornok parancsnoksága alatt indított orosz ellen-offenzíva megroppantotta az osztrák–magyar közös hadsereget, megint csak német segítséggel sikerült a frontot megszilárdítani. Románia 1916. augusztus 27-én belépett az antant oldalán a háborúba, de a Monarchia hadserege (ezen év végére) a német haderő segítségével elfoglalta a román királyság egész területét, fegyverszünetre kényszerítette Bukarestet. A románok felett aratott győzelem ellenére a Monarchia hadereje – főleg az Olaszország hadba lépése után kialakult kettősfront miatt – meggyengült. A keleti fronton már csak a németek akarata érvényesült, majd I. Ferenc József császár halála, IV. Károly trónra lépése után a Monarchia béketárgyalások előkészítésébe kezdett, amit Németország, de az antant hatalmak is elutasítottak.

Az 1917. évi februári szentpétervári forradalom után Oroszország politikai és katonai ereje megroppant, csak a nyugati szövetségesek követelésére volt hajlandó a polgári orosz kormány hadserege 1917 júliusában támadást kezdeni az osztrák–magyar közös hadsereg ellen, ez az offenzíva néhány nap alatt kifulladt. A Monarchia hadserege az ellencsapás következtében elfoglalta Kelet-Galiciát és Bukovinát. A bolsevik kormány előbb fegyverszünetet, majd különbékét kötött (1918. március 3.) Breszt-Litovszkban a központi hatalmakkal. Ezzel hivatalosan befejeződött az első világháború a keleti fronton, bár a fegyveres küzdelem tovább folyt, részben mint orosz polgárháború, részben az új lengyel állam határainak kialakításáért.

(Elképzelések a lengyel állam jövőjéről) A 19/20. század fordulóján a nemzetközi politikai élet lényeges feladata a független lengyel állam megszervezése lett. Ez inkább Bécsset és Berlint foglalkoztatta: az orosz fennhatóság alatt álló hatalmas lengyelek lakta terület közepesen iparosodott, de természeti kincsekben gazdag vidék volt. Természetesen mindkét nagyhatalom a maga fennhatósága alatt kívánta egyesíteni Orosz-Lengyelországot, bár elképzeléseik csak az első világháború éveiben körvonalazódtak. Viszont ez a terület volt Oroszország legjobban iparosodott területe, így Moszkva mindenképpen ragaszkodott hozzá. Ausztria – a dualizmus fenntartása mellett – a fenti területnek Galíciához hasonló autonómiát kívánt biztosítani. A galíciai viszonyok ígérete bizonyos illúziókat keltettek a német és orosz fennhatóság alatt élő lengyelek körében, bár az igazi cél a teljes függetlenség és az önállóság helyreállítása lehetett. Moszkva nagyon bizonytalan politikát folytatott: szerette volna mindhárom lengyelek lakta országrészt magának elfoglalni, ehhez teljes autonómiát kellett volna adni, ami viszont az Orosz Birodalom többi nemzetiségét lázította volna fel.

Németország állásfoglalása a lengyel kérdésben – az összes lengyel terület egyesítésével – hasonló volt az orosz nézetekhez, de autonómiáról hallani sem akart. A lengyel érdekeket a legmarkánsabban képviselő Józef Pilsudski átmenetileg a galíciai modellt tar-

totta elfogadhatónak, ezért itt szervezte a későbbi lengyel hadsereg magját képező lövészegyleteket. A monarchiabeli viszonyok kialakítását akarták megvalósítani – akár háború árán – az elszakított Orosz-Lengyelország területén, ezért fűzték szorosra kapcsolatukat a bécsi kormányzati és politikai körökkel. A háború előtt még az autonómia gondolata lebegett Piłsudski táborának szeme előtt.

Amikor a háború 1914 augusztusában kirobbant a központi hatalmak és az antant szövetségesei között, a keleti front küzdelmei a lengyelek lakta területen folytak. A szemben álló felek azonnal a lengyel lakosság megnyerésére léptek fel. 1914. augusztus 9-én Berlin kiáltványt intézett a lengyel néphez, amelyben szabadságot, függetlenséget és a „moszkvai iga” alóli felszabadulást ígérte, de semmi konkrétumról nem szólt a háború utáni időkre vonatkozóan. Ausztria-Magyarország 1914. augusztus 9-i kiáltványában a lengyelésnek az osztrák uralom alatti egyesítését ígérte meg, a jövőt a galíciai viszonyok megteremtésében jelölte meg. Oroszország 1914. augusztus 14-én kiadta a cárról szóló felhívását. Ebben a következő olvasható: „A lengyel nemzet egyesüljön egy testté Oroszország császárájának jogára alatt. Így születik újjá vallásában, nyelvében és önkormányzatában a szabad Lengyelország!”

A felhívás külön kiemelte az „önkormányzatot”, bár nem részletezte annak mibenlétét. Inkább a reményt kívánta felkelteni, arra számítva, hogy lengyelekkel tudja majd a mozgósított tartalék haderőt feltölteni. Egyik kiáltvány sem váltott ki különös visszhangot, a lengyelek közönyösen viselkedtek főleg Németország és Oroszország irányában, világossá vált előttük, hogy egyik nagyhatalom sem gondolt komolyan a lengyel függetlenség visszaállítására. Úgy tűnt, hogy a döntést a háború végére tartogatták, Bécs tartózkodásában az is fellelhető, hogy a Monarchia hadserege a német haderő nélkül gyenge, így kényes kérdésekben – ilyen volt a lengyel kérdés is – megvárták Berlin állásfoglalását. Eltérő véleménnyel voltak az orosz–lengyel területek jövőjével kapcsolatban, de félő volt, hogy Berlin a nyugati győzelem érdekében a keleti fronton különbéke kötésére is hajlandó lenne.

A három nagyhatalom közül a lengyelek körében Ausztria-Magyarország volt a népszerűbb, hiszen a galíciai viszonyok kiterjesztése reményt keltett a dualista államnak egy osztrák–magyar–lengyel hármasszövetséggé történő átalakítására. Erre utal az is, hogy Piłsudski egy 1914. augusztus 3-án az oroszok által megszállt Varsóban közzétett nyilatkozatban közölte, hogy megalakult a Nemzeti Kormány és ez Piłsudskit nevezte ki a lengyel hadsereg főparancsnokának. Piłsudski a háború céljának nevezte meg Galícia és Orosz-Lengyelország egy testté való egyesülését. Ez a megoldás Galíciában rendkívül népszerű volt, viszont a másik két lengyel területen mérsékelten fogadták az osztrák–lengyel megoldást: aggódtak a saját területeken kialakított gazdasági előnyeik esetleges elvesztéséért. Piłsudski általános felkelésre szólító felhívása ugyancsak mérsékelt lelkesedésre talált: ezért az osztrák főparancsnokság megvonta Piłsudskitól az önálló lengyel haderő szervezési jogát, a lengyel egységeket besorozta az osztrák–magyar közös hadseregbe. Piłsudski ezután igyekezett kivonni magát az osztrák főparancsnokság vezetése alól, csapatait a porosz-lengyel területekre vonta ki és megalakította a Lengyel Nemzeti Szervezetet, szolgálatát Ludendorff tábornagnak ajánlotta fel. Piłsudski itt is csalódott, mert a német főparancsnokság a lengyel katonai egységeket diverzáns erőként akarta felhasználni az orosz hadsereg hátában.

A galíciai lengyel arisztokrácia bizonyos kárörömmel szemlélte Piłsudski próbálkozásait, mivel aggódva nézték növekvő népszerűségét. A Nemzeti Főtanács – a piłsudskisták részvételével, de arisztokrata többséggel – a trializmus megteremtésén munkálkodtak, amelytől már sem Stürgkh osztrák miniszterelnök, sem az uralkodó nem idegenkedett. Ezt csak Tiszta István magyar miniszterelnök ellenezte, félve a dualista államnak „szláv elemekkel történő feltöltődésétől”.

Ez a megoldás Berlinben sem volt rokonszenves. A Posener Tagblatt 1915 augusztusában a következőket írta: „Az ausztriai lengyel vezetők elég könnyű szívvel néznek erre a kérdésre... Úgy tesznek, mintha számukra nem létezne az a tény, hogy a német állam hatalmas véráldozatokat hozott a Lengyel Királyság megszerzéséért, úgy tesznek, mintha Hindenburg nem létezne. A mi győzelmeinknek pedig az a jutalma – hogy örökhelünk ennek –, hogy Galícia egyesülve az összes régi lengyel földekkel, egészen Kurlandiáig megnagyobbodva, a Habsburg-monarchiával összekapcsolt önálló lengyel királysággá változik.” Az erősödő német nyomásra az osztrák hadvezetés elhalasztotta a lengyeleknek szóló császári kiáltvány kihirdetését, inkább a dualizmus megtartása melletti megoldásokat „lebegtette”. Végül 1916. november 5-én kihirdették az osztrák és a német császár nyilatkozatát – a történetírás a két császár manifesztumaként emlegeti –, amelyben az önálló lengyel királyság megteremtéséről nyilatkoztak. A két nagyhatalom gyámsága alatt álló lengyel királyságnak sem önálló kül-, sem gazdaságpolitikája nem lett volna, a manifesztum nem határozta meg államhatárait, stb. Ettől függetlenül tovább működött a lublini és a varsói Főkormányzóság, tovább folytak a toborzások. Ezt a megoldást a lengyel politikai körök csak bírálták, a lengyel arisztokrácia körében sem talált lelkesedésre. A galíciai lengyel arisztokrácia és nagybirtokosság félt az erős orosz–lengyel burzsoáziától és a pilsudkistáktól, ezért Bécsben felvetették a Kis-Lengyelország” (régii történeti lengyel kormányzói forma) és Nagy-Lengyelország megszervezésének gondolatát, amely átmenetet jelenthetett a császári manifesztum és a galíciai autonómia között.

A növekvő feszültséget I. Ferenc József császár halála csitította, a trón körüli eseményekkel homályosítani lehetett a lengyel és a nemzetiségi gondokat. 1916. november 11-én a német és az osztrák–magyar katonai főparancsnokságok közleményt adtak ki a Lengyel Nemzeti Tanács megszervezéséről, valamint arról, hogy a lengyel egységek kiválnak az osztrák–magyar közös hadsereg kötelékéből és az ún. lengyel tartalékhadosztály a jövőben a német főkormányzóság rendelkezésére áll. Pilsudski tábornok november 12-én Varsóban népgyűlést hívott össze, amelyen a következőket mondta: „Nem német zsoldosok, hanem lengyel katonák akarunk lenni!” A felháborodás hatására 1916 decemberében visszavonták a Lengyel Nemzeti Tanácsról szóló rendeletet és elhatározták az Ideiglenes Államtanács felállítását, amelynek irányítása alá rendelték a német és az osztrák megszállta területek közigazgatását. A tartalékhadosztály újabb vitákat gerjesztett: kire tegyenek katonai esküt az osztrák állampolgársággal rendelkező lengyel katonák. A németek teljes egyeduralomra törtek, így magukhoz akarták vonni az eskütételt, míg a Monarchiát a szerbiai és romániai ellenállók német támogatásával „fenyegették” meg.

(Ellentmondásos tervek a lengyel államról) IV. Károly trónra lépésével megkezdődött a háborúból való kilépés lehetőségeinek keresése, Bécs hajlandónak mutatkozott akár több különbéke megkötésére is. Bécs Berlint szerette volna megnyerni egy osztrák–orosz különbéke támogatására, bár ebben az esetben számolni kellett volna az elfoglalt orosz–lengyel területeknek a németeknek történő átadásával. Mielőtt még Berlin válaszolt volna az osztrák javaslatra, kitört 1917 februárjában az orosz forradalom, ami új helyzetet teremtett: Ausztria-Magyarország az Orosz Birodalom rovására akart gyors békét kötni, míg Berlin közös német–osztrák katonai akciókban látott lehetőséget a cári hadsereg legyőzésére. Az elfoglalt területeken akarták az új lengyel államot megszervezni. Németország csupán a Baltikumot és Kurlandia elcsatolását kérte, Ausztria-Magyarországnak – bizonyos területi kiegészítésekkel – Galícia maradhatott volna meg. Ennek ellentmondott, hogy a keleti frontokon az osztrák–magyar közös hadsereg súlyos

helyzetben volt, illúzióknak tűnt egy trialista megoldás vagy az új lengyel állam trónjára Habsburg főherceget ültetni. Ausztria-Magyarország tartózkodott egy újabb hadjárat-tól. Vilmos császár és IV. Károly király 1917. április 3-án Homburgban találkozott, ahol Czernin osztrák külügyminiszter már azt vetette fel, hogy Bécs átadja Galíciát a németeknek, csatolják ezt is az irányításuk alatt életre hívott lengyel államhoz, míg Németország mondjon le Elzász-Lotaringiáról, és ezzel kössenek teljes körű különbékét az összes szembenálló országgal. Berlin semmilyen körülmények között nem akart lemondani Elzász-Lotaringiáról, így pedig a Monarchia sem akarta feláldozni Galíciát, tehát ez a javaslat komolytalanná vált. Ez a megbeszélés folytatódott a kreuznachi konferencián, ahol – tekintettel a kedvezőtlen bel- és katonapolitikai helyzetre – a háború tekintetében Bécs passzivitást jelentett be, csak gazdasági kérdésekben kívánt Berlin rendelkezésére állni. Mindez feszültségeket okozott a lengyel-ség körében, senki nem akarta követni már Bécsset vagy Berlint. Megnyugtató volt az orosz Ideiglenes Kormány nyilatkozata, amelyben elismerte a lengyelek jogát a függetlenséghez, hiszen Oroszország nem volt abban a katonai helyzetben, hogy katonai offenzívát indítson a lengyel területek megvédésére. Oroszország szövetségeseinek is hasonló volt a véleményük, bár a megelőző időkben a lengyel kérdést az orosz belpolitika részének tekintették. Anglia egy új Lengyelországra előretolt bástyájaként tekintett, bár egyes angol politikai körök ellenezték a Monarchia felosztását, ez viszont bonyolította a lengyel kérdés megoldását.

Ekkor az orosz kérdés vált feszültté: a polgári pártok bizalmatlanságot jelentettek az Ideiglenes Kormánnyal szemben, a republikánus-radikális csoportok a cári rendszer felszámolását követelték. A lengyel területeken az összes politikai párt bekapcsolódott a független lengyel állam szervezésébe, minden más megoldást elvetettek. A pilsudkisták kiléptek az Államtanácsból, bár a központi hatalmak ajánlatot tettek a teljes hatalom átvételére. A Régenstanács – a német–lengyel megoldás szervezete – utolsó kísérletként fel akarta esketni a német császárra a pilsudkista katonákat, amit Pilsudski megtiltott nekik. Ezért a németek Pilsudski tábornokot és Józef Sosnowski tábornokot Magdeburg várába zárta. Ezt követően furcsa helyzet alakult ki: most a központi hatalmak erőltették a lengyel függetlenség helyreállítását: a német és az osztrák katonai főparancsnokságtól függő Államtanács 1917 októberében Józef Kucharzewski vezetésével konzervatív politikusközből álló kormányt alakított, amely a német–osztrák elképzeléseket képviselte, amelynek a támogatottsága csekély volt.

(A világháború utolsó éve) Wilson amerikai elnök 1918. januárban elhangzott nyilatkozatában határozottan kiállt Lengyelország függetlensége mellett: „Olyan lengyel államot kell megalapítani, amely magába foglalja mindazokat a területeket, amelyeket vitathatatlanul lengyelek lagnak, biztosítani kell Lengyelország számára a szabad és védett utat a tengerhez, politikai függetlenségét és területi egységét nemzetközi egyezményekben kell biztosítani.” 1918. január 5-én Loyd George angol miniszterelnök is a független lengyel államról nyilatkozott, amit a francia és az olasz miniszterelnök is megerősített: „az egységes és független Lengyelország megalakítása, kiúttal a tengerhez, a tartós és igazságos béke Európában a törvényesség visszaállításának feltétele.” Ezek a nyilatkozatok – függetlenül a hadi helyzettől – mozgásba hozták a nagyhatalmakat: Németország és a Monarchia tekintélyvesztés nélkül akart kikerülni a háborúból, így a lengyel függetlenség megoldására különböző javaslatok születtek. Például korábban, 1917 novemberében Berlin javaslatot tett Ausztria-Magyarországnak, hogy anektálja Orosz-Lengyelország tel-

jes területét, amiért Bécs tegyen bizonyos határkiigazításokat Németország javára, valamint engedje meg a német ipar számára a szabad munkaerő-toborzást egész Lengyelországban. Ezekon kívül kérte a kálisó bányászati jogát, valamint több német ipari jog érvényesítését a lengyel területeken. Ugyancsak felmerült annak a politikai megoldásnak a gondolata, hogy Kelet-Európában egy német–lengyel–osztrák szövetség vegye át a hatalmat. Ez csak a német nagyiparosok körében aratott sikert, hiszen ez a javaslat Szilézia egész területét akarta Németországhoz csatolni. Ez utóbbi tervet a Monarchia politikusai elutasították, mivel jelentősen gyengült volna Ausztria gazdasági ereje, ami a német ipari fölényt erősítette volna, de megbomlott volna az amúgy is ingatag nemzetiségi politika is. A Monarchia nagytőkéseinek másik csoportja támogatta Orosz-Lengyelország bekebelezését, ami fokozta volna a Kelet felé irányuló gazdasági expanziót.

A katonai vereséget szenvedett szovjetvezetés tárgyalásokat kezdeményezett Breszt-Litovszkban, annexió és hadisarc nélküli békét kívántak kötni a központi hatalmakkal, követelve a német és az osztrák–magyar haderő kivonását az orosz területekről. A tárgyalások alatt a szovjetek lázasan erősítették a Vörös Hadsereget, míg a központi hatalmak békét és szövetséget kötöttek a szovjet kormánnyal szemben álló ukrán Radával: a szövetség érdekében jelentős történeti lengyel területeket engedtek volna át Ukrajnának. Ausztria-Magyarország ugyan nem rokonszenvezett Berlin merev magatartásával, viszont ebben a „játszmában” a leggyengébb katonai erő volt. Erre utal, hogy Czernin osztrák külügyminiszter egy Ausztria-Magyarország és Szovjet-Oroszország különbékételés engedélyezését kérte Berlintől, majd a Monarchia közvetítene Szovjet-Oroszország felé. Ennek elvetése után csatlakozott a Monarchia a német javaslatához: Bécs is szövetséget kötött az ukrán Radával. Egy másik megegyezés szerint Berlin szabad utat nyitott a Monarchia gabonaexportjának, amelynek fejében Bécs átengedte az ukrán Radának Chelm és környékét, koronaországot szervezett Bukovinából és Kelet-Galícia egyes vidékeiből. A megegyezés hatalmas felháborodást váltott ki: a lengyel konzervatívok Ausztria-Magyarország ellen fordultak, mivel csorbítva látták a galíciai lengyel autonómiát. Lemondott a varsói lengyel kormány, 1918 februárjában Galícia és Orosz-Lengyelország több pártja kongresszust hívott össze, amelynek határozata szerint meg kell szervezni a független lengyel államot, el kell ismerni Litvánia függetlenségét is, a további tárgyaláson nem képviselheti a lengyel érdekeket a központi hatalmak érdekeit képviselő varsói kormány.

Az antant hatalmak nyilatkozatainak hatására a lengyel politikai pártok egységbe tömörültek, csak egy kisebb konzervatív csoportosulás gondolkodott még a német javaslaton, miszerint a volt belorusz területeket és Vlnó környékét is Lengyelországnak ígérték. Igaz, ezeket a területeket még 1918 februárjában foglalták el, bár a Monarchia nem szívesen vált volna meg ezektől. Arról viszont sem Berlin, sem Bécs nem akart tudomást szerezni, hogy Wilson a nyugati hatalmak nyilatkozatai után Lengyelországot hadviselő félnek nyilvánította, hivatalos képviselőjének a Párizsban megalakult Lengyel Nemzeti Tanácsot ismerte el, és ennek alárendeltségében a nyugati hadszíntéren megjelent egy 50 ezer főből álló lengyel hadsereg. Haller tábornok parancsnoksága alatt, amelynek állományát részben hadifoglyokból, részben nyugat-európai lengyel kolóniák fiataljaiból toborozták. Ez a hadsereg részt vett a Németország ellen vívott harcokban. A Lengyel Nemzeti Bizottság azokból a lengyel politikusokból állt, akik addig, sokszor egymástól eltérő utakon-módokon kísérelték meg a lengyel függetlenség kivívását. A jövődő lengyel állam határait az 1772 előtti helyzetnek megfelelően képzelték el, az államformát köztársaságként jelölték meg.

(*A függetlenség első éve*) Azonban a német–osztrák terveken alapuló lengyel állam sem tűnt el a politikai porondról, ez a lengyel államalakulat nem ismerte el magára nézve kötelezőnek a breszt-litovszki békét, s nyíltan felvette a kapcsolatot a párizsi Lengyel Nemzeti Tanáccsal. A hadi helyzet nem úgy alakult, hogy Németország megtorolja a lengyelek ellenesegülését. 1918 szeptemberében pattanásig feszült helyzetben a varsói Régenstanács tárgyalásokba kezdett a német hadvezetéssel a hatalom átvételére, amit a német delegáció mereven elutasított. A tárgyalások megszakadtak, a lengyelek valóban átvették a közigazgatás teljes ellenőrzését, új kormányt neveztek ki, amelyben minden politikai párt részt vett. 1918. október 27-án rendeletben mondták ki az egységes lengyel hadsereg felállítását. A világháborús frontok összeomlásában, a fegyverletétel mámorában Európa alig figyelt Varsóra, ahol a lengyel nemzeti erők átvették a teljes ellenőrzést, kieszközölték Pilsudski tábornok szabadon bocsátását (1918. november 9.). Józef Pilsudski tábornok csapatainak élén 1918. november 11-én bevonult az ujjongó Varsóba. A Régenstanács átadta a hatalmat Pilsudski tábornoknak, aki – a marxista történetírás vádjaiával szemben – nem törekedett diktatúrára vagy az egyeduralom bármely formájára. Az összeülő szejm (országgyűlés) Moczarewskit bízta meg az ideiglenes koalíciós kormány megalakításával, míg november 23-án Pilsudskira ruházta az ideiglenes köztársasági elnöki tisztséget. Ő már ekkor kijelentette, hogy ezt a megbízást ideiglenesnek tekinti, amíg törvényes keretek között nem kerül sor a köztársasági elnök megválasztására. Ezzel véglegessé vált a lengyel állam újjászülése, bár a következő évek nem kevés nehézséget jelentettek mind a szovjetekkel vívott harcokban, mind a polgári lengyel állam megeremtéséért folytatott küzdelemben.

1919 januárjában a pártok kompromisszumának eredményeképpen a világhírű lengyel zongoraművész, Paderewski – a párizsi Lengyel Nemzeti Bizottság elnöke – alakíthatott kormányt, s külügyminiszter is lett, míg köztársasági elnöknek Pilsudskit jelölte a lengyel szejm, aki addig a hadsereg főparancsnoka és a Moczarewski-kormány hadügyminisztere volt. E választással helyreállt az egyensúly a nyugati lengyel emigráció és a három részből egyesült lengyel állam „hazai” politikai élete között. Ezekben a hónapokban elég bonyolult volt a lengyel politikai élet. A pártok egyesítése, a megoldatlan közigazgatási teendők, a gazdasági élet beindítása szinte megvalósíthatatlan feladatot jelentett, nem beszélve arról, hogy a három területből egyesített államnak nem volt egységes vasúthálózata, hiszen a területén található vasútpályák három másik állam vasúthálózatába tagolódtak.

1919. január 18-án megkezdődtek a párizsi béketárgyalások. A lengyel küldöttség a történeti lengyel jog alapján ragaszkodott az 1772. évi határok visszaállításához a lengyel–német határ meghúzásakor. E tekintetben angol–francia ellentétek is kiéleződtek: Franciaország – hogy Németországot gyengítse – minél nagyobb területeket akart adni Lengyelországnak, míg az angolok – félve, hogy Franciaország befolyása növekszik – a német érdekeket képviselte. Hosszú viták után Lengyelország visszakapta a lengyellakta területeket, míg Mazuriában és Felső-Sziléziában népszavazásnak kellett döntenie e területi hovatartozásról.

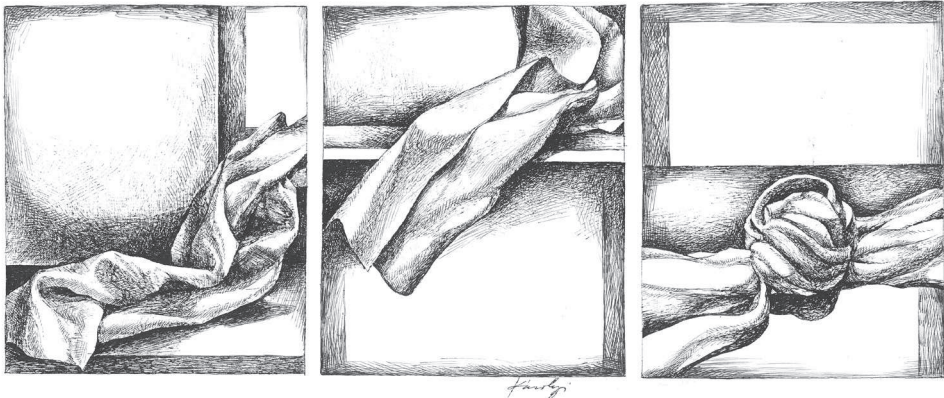
A lengyeleknek létkérdés lett a Balti-tengerhez való kijutás, szerették volna megkapni Gdańskot, ami Németországot elvágtá volna Kelet-Poroszországtól. A békeszerződés Lengyelországnak ítélte Pomerániát, Gdańskot és környékét pedig szabad városnak nyilvánította, amely felett a Nemzetek Szövetsége gyakorolt nemzetközi ellenőrzést.

Az 1919. június 28-án aláírt békeszerződés rendezte Lengyelország nyugati, északi és déli határait, ám nem hozott döntést a keleti határok tekintetében. A keleti határt ugyan a Curzon-vonalban jelölték ki, de ez senkit sem kötelezett semmire. A vitás

kérdések tárgyalásos rendezése érdekében ugyan voltak tárgyalások Lengyelország és Szovjet-Oroszország között, de a javaslatokat Moszkva sorra elutasította. Valójában ez volt az indítéka az 1920-ban kirobbant lengyel–szovjet háborúnak is, amelynek során kisebb határincidensek után a szovjet hadsereg támadásba lendült, s egészen Varsóig eljutott, miközben a Piłsudski vezette lengyel hadsereg mélyen benyomult Ukrajnába, s elfoglalta az önállóvá vált litván állam fővárosát, Vilmót (Vilnius) is. Ez utóbbi elmélyítette a lengyel–litván ellentéteket, ekképp sokáig az ellenségeskedés szintjén állt a két független állam viszonya. E háborús állapotot az 1921. március 18-án Rigában megkötött béke zárta, amely értelmében a szovjet–lengyel határ vonalát a Zbrucs folyó vonalán jelölték ki.

IRODALOM

- Huszár Károly (szerk.): *Magyarország és Lengyelország. Magyar–lengyel kapcsolatok a történelemben, kultúrában és gazdasági téren.* [2. kiad.] Bp. – Warszawa, 1936, Atheneum.
- Kapronczay Károly: *A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok évszázadai.* Bp., 2000, Mundus.
- Kovács Endre: *Magyarok és lengyelek a történelem sodrában.* Bp., 1973, Gondolat.
- Kovács István: *A barátság anatómiája. Írások a magyar–lengyel kapcsolatokról és a lengyel kultúráról.* 1–2. kötet. Bp., 2007–2009, Széphalom Könyvműhely.
- Kovács István: *Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél. A XX. századi lengyel történelem sorsfordulói.* Bp., 2006, Európa.
- Perényi József: *Lengyelország története.* Budapest, 1960, Gondolat.
- Szokolay Katalin: *Lengyelország története.* Bp., 1996, Balassi.
- Tomcsányi János: *Lengyelország. Vázlatok és tanulmányok.* Bp., 1932, Studium.

Keserédes napjaink

Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a kádári puha diktatúra időszakában: 1962–1988 (2. rész)

A Kádár-korszak kapcsán a köztudatban általában ma is az él, hogy ez az időszak – amellett, hogy egy diktatórikus korszak volt – a nyugalom éveit, évtizedeit is jelentette egyben. Ez általában véve így is van. Igaz, a forradalom leverését követő időszak, különösen az első néhány hét, néhány hónap során a kommunista vezetés még rengeteg problémával küszködött: fegyveres ellenállás, sztrájkok, tüntetések, gazdasági válsághelyzet stb.; később azonban a Kádár János nevével fémjelzett kommunista rezsim lassan, fokozatosan stabilizálta helyzetét. Mindeközben a társadalom is elfogadta aényt, hogy a szovjetek által támogatott diktatórikus egypártrendszert nem lehet csak úgy felszámolni. Népünk egyszer ugyebár megpróbálkozott vele, de ezt a próbálkozást végül brutálisan eltiporták. Így azután nem lehet csodálkozni azon, még kevésbé lehet elítélni azt, hogy az emberek döntő többsége végül – számos megpróbáltatás után – ígent mondott a kádári „kiegyezésre”, a sok kis és nagy kompromisszumra. Mely kompromisszumok valódi szabadságot ugyan soha nem hoztak, de (különösen a Rákosi-korszakhoz képest) alternatívát kínáltak, s elviselhetővé, vagy legalábbis elviselhetőbbé tették az életet. Végül aztán a rendszer, illetve a sajátságos „kádári modell” konszolidációja olyannyira jól sikerült, hogy 1956 ősze és a rendszerváltás között eltelt több mint három évtized során a Magyar Szocialista Munkáspártnak egyszer sem kellett szembenéznie széleskörű társadalmi ellenállással. Mindez azt jelentené, hogy hazánk a „béke szigete” lett volna ekkortájt? Ezt azért így túlzás lenne állítani. A hétköznapokban ugyan általában nyugalom, békesség uralkodott, ünnepeink, különösen a március 15-i ünnepek azonban már korán sem sikerültek mindig oly jól. Ráadásul a „gondok” – a közhiedelemmel ellentétben – nem a hetvenes években, hanem már korábban, 1969-ben elkezdődtek.

(Forrongó ünnepeink a hatvanas és a hetvenes években: 1969–1973) 1969. március 15-én néhány – a rendőrség későbbi becslése szerint 60–80, a Legfelsőbb Bíróság utólagos értékelése alapján csupán 30 vagy legfeljebb 40 fiatal¹ – úgy határozott, hogy a hivatalos ünnepségeken túl ők külön is megemlékeznek arról, ami 121 évvel korábban Pest-Budán történt. Így azután a Nemzeti Múzeumnál tartott hivatalos március 15-i ünnepséget követően a fiatalok néhány kisebb „privát ünnepséget” is szerveztek, mégpedig a Legfelsőbb Bíróság szerint oly módon, hogy „...a délelőtti órákban a Bem szobornál, majd az esti órákban pedig a Petőfi szobornál és a Múzeum kertben levő Petőfi emléktáblánál virágokat helyeztek el.”² Más kérdés, hogy a fiatalok tettének – legalábbis ott és akkor még – következménye nem lett, ugyanis a rendőrség – meglepő, de tény – azon a március 15-én még nem figyelt fel a fiatalok ezen akcióira. Az 1969-es külön emlékezés, illetve emlékezések ténye csupán később, más cselekmények, illetve bűncselekmények kapcsán került a hatalom látóterébe.

Így azután a „puha diktatúra” éveinek első komolyabb s emlékezetessé vált március 15-i „balhéjára” nem 1969-ben, hanem csak egy évvel később, 1970. március 15-én került sor. Történt ugyanis, hogy Budapesten a Kommunista Ifjúsági Szövetség által a Petőfi téren tartott hivatalos ünnepség után egy csoport fiatal – a szokásoktól eltérően – nem hazament, hanem továbbra is a téren maradt. Várakoztak, mégpedig azzal a szándékkal,

hogy más fiatalok is csatlakoznak hozzájuk, s így megkezdődhessen a hivatalos ünnepet követő spontán emlékezés. Végül a csoport egyik hangadója, egy fiatal egyetemista, Sz. Miklós, „...javaslatára és vezetésével mikor kb. 30-an lehettek elindultak. Kossuth nótákat énekelve vonultak fel csoportosan a Váci utcán, – Vörösmarthy téren, majd kerülővel a Szabadság tér felé. Utközben a fiatalokat csatlakozásra szólították fel, aminek néhányan eleget is tettek.” Legalábbis ezt olvashatjuk abban a szigorúan titkos javaslatban, melyet a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Osztályának I. Alosztálya készített, 1970. március 27-én Sz. Miklós és társa, G. Bence ügyének lezárása kapcsán.³ Ugyanebből a titkos javaslatból megtudhatjuk azt is, hogy a fiatalok kevesellték csoportjuk létszámát, s ezért, továbbá egy, a javaslatban közelebbről meg nem nevezett, „...más okból kerülőt tettek...”,⁴ mégpedig Sz. Miklós „...irányításával a szélesebb, forgalmasabb Bajcsy Zsilinszki utra kitérve.”⁵ Ezután a Szabadság térhez érve „...észrevették, hogy a Televízió épületén dolgoznak, és kórusban kiabálni kezdték »gyertek le, gyertek le« szavakat, majd miután az építómunkások annak eleget nem tettek a csoportból többen a következőket kiáltották »gyertek le szemetek, március 15-én miért dolgoztok!« Emellett olyan szidalmazó kifejezéseket is használtak mint »hülyék«, »személtládák«, »nem szégyelitek magatokat ilyenkor dolgozni«. Az építő munkások közül többen felháborodásukban hangosan és keresetlen szavakkal visszautasították az őket sértegető fiatalok munka abbahagyására szóló felszólításukat.”⁶ Az említett rendőrségi forrás azt is fontosnak tartotta leszögezni, hogy „A kihallgatott építómunkások és az utcán tartózkodó szemtanúk egyöntetűen adták elő vallomásukban, hogy megbotráncozást, megütközést keltett bennük ez a magatartás.”⁷ Ez azonban így, ebben a formában nem igaz. A fennmaradt tanúvallomások alapján csupán az igaz, hogy az építómunkások és az utcán tartózkodó szemtanúk egyöntetűen emlékeztek a munkások és a tüntetők konfliktusára. Ám a tüntetők becsmerlő szavaira már nem minden „külső” szemtanú emlékezett.⁸ Nem szólva arról, hogy a március 27-i jelentés arról szintén „elfelejtett” beszámolni, hogy mit mondtak a tüntető fiatalok közül azok, kik szemtanúként vagy épp gyanúsítottként a rendőrség látókörébe kerültek. Közülük ugyanis senki nem emlékezett a munkásokat sértő kijelentésekre.⁹

Mindenesetre bárhogyan is volt, bárkinek is volt igaza, a tüntető, felvonuló csoport végül továbbhaladt. A szóváltások – szerencsére – nem fajultak el. Komolyabb incidens, pláne tettelegesség nem lett a dologból. A következő említésre méltó esemény a Beloiannis utcában történt, ahol a tüntető ifjúság egy „...alacsony elhelyezett nemzeti színű zászlót akart levenni a felvonulásukhoz.”¹⁰ Am végül nem elvették (eltulajdonították) a zászlót, hanem „...a 18. sz. lakóépület házfelügyelőjének hozzájárulásával kölcsönvették a nemzeti színű zászlót...”¹¹ A kölcsönügylet része volt az is, hogy a házfelügyelő G. Bence „...személyigazolványát tartotta magánál a zászló fejében.”¹² Ezt követően aztán a fiatalok immáron egy „...kibontott zászlóval az élen vonultak a Kossuth térre, ahol a felvonulásuk közben megbeszélte módon akartak külön ünnepséget tartani...”¹³ A terv szerint G. Bence lett volna az ki „... elszavalja a Nemzeti Dalt, míg utána közösen eléneklük a Himnuszt.”¹⁴ Ez volt a Kossuth téri külön kis ünnepség „forgatókönyve”, ám ebből így már semmi nem lett. Igaz, G. Bencének a Kossuth szoborhoz érve még sikerült a felmennie a lépcsőkön a talapzatra, kit Sz. Miklós „...követett, hogy rendezőként közreműködjön.”¹⁵ mi több – ha hihetünk a helyszínre érkező rendfenntartók jelentéseinek – G. Bence még a Nemzeti dal szavalásába is belekezdett,¹⁶ ám a „privát” ünnepség ezután már nem folytatódott, folytatódhatott tovább. Ugyanis „Időközben – ami még a Szabadság téren történt magatartásuk miatt történt – a KISZ Budapesti bizottsága munkatársa bejelentése alapján a kormányörtség két tagja és az V. ker. Rendőrkapitányság járőre a helyszínre érkezett. Intézkedésükre a szavalat és ezzel a külön ünnepség félbe szakadt.”¹⁷

S a történet itt nagyjából véget is ért. Igaz, a két „főkolompos”, Sz. Miklós és G. Bence letartóztatásukat követően még jó néhány napig a rendőrség „vendégszeretetét” élvezték. Nem szólva az időközben megindult nyomozásról. Végül azonban a nyomozást rövid idő múltán, március végén lezárták,¹⁸ Sz. Miklóst és G. Bencét szabadon engedték. Mindketten megúszták egy-egy rendőrhatalósági figyelmeztetéssel.¹⁹ Miért e nagylelkűség, az enyhe bánásmód? Egyrésztől – valószínűleg – azért, mert a „hözöngő” fiatalok eleve nem voltak túl sokan, s a felvonuláson túl más „műsort” igazából nemigen produkáltak. Még a munkásokkal történt konfrontáció sem ment túl a szóbeli konfliktus szintjén. Másrésztől – s ez már nem csupán valószínű, de bizonyos – a rendőrség, illetve a kormányórság is követett el hibát. A (már többször idézett) március 27-i javaslatban olvashatunk a helyszínre érkezett rendfenntartók mulasztásáról. Mert igaz ugyan, hogy a Kossuth téren intézkedő hatóságok a két „különösen veszedelmes” figurát, Sz. Miklóst és G. Bencét „lekapsolták”, s „...mint a csoport vezetőjét, illetve szervezőjét előállították, de ugyanakkor a csoportból más személyeket elmulasztottak igazoltatni.”²⁰ Ez bizony hiba volt, ugyanis a további igazoltatások szükségességét „...a garázdaság csoportos elkövetésének bizonyítása mellett az a körülmény is indokolta volna, hogy a csoport az intézkedésre a kormányórságot és a rendőrséget szidalmazó kijelentéseket tett.”²¹ Példának okáért „A vizsgálat során megállapítást nyert, hogy az élen haladó zászlót vivő kb. 20 év körüli fiatalember a következő kifejezést használta a kormányórságra és a rendőrségre: »ezek csak pofáznak a gyülekezési szabadságról, közben nem engedik meg, hogy gyülekezzünk.«”²² Más kérdés, hogy „Ezen személy kilétének megállapítása – az említett mulasztás folytán – utólag a vizsgálat során sem volt pótolható, és így felelősségrevonható.”²³ Ettől még persze lehettek volna súlyosabb következményei is a történeteknek. Legalábbis Sz. Miklósról és G. Bencéről nézve bizonyosan. Ám a rendőrség – úgy tűnik – ezt az ügyet nem akarta tovább „forszírozni”. Így aztán nem lett sem vádemelés, sem bírósági ítélet, csupán az érintettek letartóztatása és két rendőrhatalósági figyelmeztetés volt a retorzió.

Nem úgy a következő évben, 1971-ben. Ekkor a hatóságok, illetve a hatalom képviselői már nem elégedtek meg néhány szimpla figyelmeztetéssel. Igaz, a spontán ünnepségek, tüntetések is nagyobb szabásúak és „zűrösebbek” voltak, mint a megelőző esztendőben. Kezdődött a dolog mindjárt azzal, hogy „...1971. március 15-én, a hivatalosan rendezett ünnepség alkalmával a Petőfi szobornál rendzavarás történt, aminek rendőri beavatkozás vetett véget.” Azt sajnos nem tudni pontosan, hogy pontosan miféle (a korabeli terminológiával élve) „rendzavarás” volt az, mely „szocialista társadalmunk” nyugalmát e szép márciusi napon elsőként megbolygatta. A történetekkel foglalkozó 1971. november 19-i rendőrségi javaslat – mely javaslat M. Péter és társai (később keletkezett) ügyének lezárása tárgyában született – ezt, sajnálatos módon, nemigen részletezte.²⁴ Az viszont bizonyos, hogy a kedélyek a rendőrség fellépését követően egyáltalán nem csillapodtak. Ellenkezőleg! Az előbbieken idézett rendőrségi javaslat tanúsága szerint: „A rendőri beavatkozás után az ünnepségen résztvevőkből egy kb. 150–200 fős csoport ismét gyülekezett és zárt rendben a Margit-hídon át vonult.”²⁵ Igaz, „A Budai-hídfőnél a csoportot a rendőrök szétoszlatták de több hangadó indítványára, kisebb csoportokban a Halászbástyára mentek, ahol kb. 80–100 fő ismét gyülekezett. Petőfi versek szavalása, 1848-as dalok éneklése után egy ma is ismeretlen személy felhívta a jelenlévőket, hogy 1971. október 6-án 18 órakor találkozzanak a Nemzeti Múzeum kertjében.”²⁶ Más kérdés, hogy az idézett rendőrségi forrás arra már nem tér ki, hogy a Halászbástyán tartott gyűlésen a (már említett) felhíváson túl mi is történt. Homályban marad az is, hogy a rendfenntartók korábbi beavatkozásai a Petőfi szobornál, illetve a Margit híd budai hídfőjénél egész pontosan miként zajlottak le. Csak sejtethetjük, hogy a rendőrök e napon

(még) nem lépett fel túlzottan keményen. „*A rendőrség nem lépett fel erőszakkal, bár végig figyeltek, és kísérték.*” – olvashatjuk a március 15-i események egyik fiatal (később letartóztatott, megvádolt és elítélt) résztvevője, ifj. Sz. János, 1971. október 12-én született úgynevezett „önvallomásában”.²⁷ Persze azt azért aligha lehet mondani, hogy a rendőrök a forradalom ünnepén csupán „szemlélődők” lettek volna. Például a november 19-i javaslat szerint a Margit híd „...*budai hidfőjénél történt rendőri beavatkozás során két személyt az intézkedő rendőrök a helyszínről gépkocsival elszállítottak...*”²⁸ Igaz, ifj. Sz. János önvallomásában erről az esetről egyáltalán nem esik szó. Arra viszont (a Petőfi szobornál történt első oszlatás kapcsán) már ő is határozottan emlékezett, hogy azon a bizonyos március 15-én „...*ötünket elzavartak a Petőfi szobortól/ akkor mentünk a Kossuth szoborhoz, ahol már sokan voltak.*”²⁹

Mindenesetre bárhogy is zajlottak a dolgok, a történet március tizenötödikével egyáltalán nem ért véget. Különösen azért nem, mert – láthattuk – elhangzott egy felhívás, mely ugyanazon év október 6-ára megint csak demonstrációt hirdetett. S noha az „ötletgazda” neve sem akkor, sem később nem vált ismertté, azt a rendőrség is tudta, hogy október 6-án folytatás következik, amit – természetesen – mindenáron el kívántak kerülni. Aligha véletlen, hogy a rendőrség már hetekkel októberi gyásznappal, szeptember 21-én intézkedési tervet dolgozott ki az október 6-i tüntetés megakadályozása, illetve a társadalmi rendre veszélyesnek ítélt személyekkel szembeni jövőbeli fellépés kapcsán. Nagyjából másfél héttel később, október 2-án újabb, a korábnál is sokkal precízebb, kidolgozottabb intézkedési terv született. Ennek alapján már nem csupán nagy vonalakban, de részleteiben is szabályozták a különféle teendőket. Itt dőlt el például, hogy az egyes „politikailag veszélyes elemeket” személy szerint is hogyan kell „kezelni”. Igaz, néhány „különösen veszedelmes figurával” kapcsolatosan már a korábbi intézkedési terv is tartalmazott bizonyos – nevezzük így – „instrukciókat”. Most azonban, tételesen is sorra került mindenki, illetőleg eldőlt, hogy kik lesznek azok a személyek, akiknek az aradi vértanúk napjára időzítve ilyen vagy olyan ürüggyel, de a rendőrségre kell látogatniuk, tanúkihallgatás vagy épp „megelőző jellegű beszélgetés” céljából. Más kérdés, hogy a „gyanús elemek” közül voltak, akik ezt is „megúszták” azzal, hogy – részint az október 2-i intézkedési tervnek köszönhetően, részint a korábbi intézkedések folyamodványaként – október 6-a előtt már előzetesbe kerültek, s így nekik végképp esélyük sem volt az újabb „rendzavarásra”.³⁰

Nem mintha ez az egész „hercehurca” sokat ért volna. Mert rendőrségi készülődés ide, intézkedési tervek oda, az október 6-i gyásznapon este hat óra után mégis sor került egy demonstrációra, mégpedig a meghirdetett helyszínen, a Nemzeti Múzeumnál. Igaz, alig néhány tucat – a rendőrség becslése szerint 40–50, legfeljebb 50–60 – fiatal jelent meg, illetve mert megjelenni. Ők azonban annál aktívabbak voltak! Ezúttal M. Péter volt az események főszereplője, aki – az ügyében illetve társai ügyében született (már többször idézett) november 19-i rendőrségi javaslat tanúsága szerint – elsőként is arra szólította fel a tüntetésre gyülekezőket, hogy „...*a Múzeum köruti front helyett az épület baloldali felületénél felállított Széchenyi szobornál gyülekezzenek, mert ott nem olyan feltűnő.*”³¹ A Széchenyi szobornál összegyűlt kisebb tömeg előtt aztán M. Péter először elszavalta a Zúg március című verset, „...*majd megemlékezett az aradi 13 vértanúról.*”; ezt követően pedig „*Beszéde második felében került sor az izgató tartalmú kijelentésekre.*”³² S, hogy mifélek voltak ezek az úgymond „izgató tartalmú” kijelentések? Példának okáért M. Péter „*Összehasonlítást tett az 1848., 1919. és 1945-ös forradalmak között, kihangsúlyozva, hogy egyedül az 1848-as forradalom volt igazán tiszta és népi forradalom.*”³³ Emellett „...*kétségbe vonta a sajtót, a szólás és a gyülekezési szabadságot hazánkban, hozzátéve,*

hogy ezt pedig az Alkotmány rögzíti.”³⁴ Mindeközben – ráadásként – az olyan, véleménye szerint elfogadhatatlan intézkedésekről sem feledkezett meg, hogy „... *amíg lakáshiány van miért építenek székházat a bélyeggyűjtőknek több millió forintért.*”³⁵ Más kérdés, hogy M. Pétert beszéde folyamán egy, a hatóság számára ismeretlen személy arra figyelmeztette: „... *jelen van a rendőrség, amire úgy reagált, hogy ő amit elmond azért vállalja a felelősséget.*”³⁶ M. Péter beszédét végül azzal zárta, hogy „...*1972. március 15-én találkozának ismét a Nemzeti Múzeum kertjében és reményét fejezte ki, hogy akkor sokkal többen lesznek.*”³⁷ Ezt követően egy, a rend őrei előtt „*Ugyancsak ismeretlen személy javaslatára...*”³⁸ a demonstráció résztvevői „...*a Petőfi szoborhoz vonultak, ahol mécesest gyújtottak és elénekelték a Himnuszt...*”³⁹ Mindezek után M. Péter javaslatot tett arra is, hogy a jelenlévők „...*találkozzanak 1972. január második vasárnapján a fogaskerekű vasút végállomásán és közösen menjenek kirándulni.*”⁴⁰

Természetesen a történetek után a közös téli kirándulásból nem sok minden lett. Legalábbis M. Péter számára biztosan nem. Igaz, őt csupán október 8-án sikerült letartóztatni, ám jó néhány „felforgató” társát már korábban őrizetbe vették. Egy 1971. október 13-án készített ún. „vizsgálati terv” tanúsága szerint egyedül az október 6-i napon „...*14 fő került előállításra és kb. 8–10 főt a helyszínen igazoltattak.*”⁴¹ nem beszélve azokról a személyekről, akik már korábban is a rendőrség kezére jutottak, vagy épp később kerültek sorra. Más kérdés, hogy akik az október 6-i gyűlés idején a rendőrség „vendégszeretét” élvezték, azokkal utóbb nem sok mindent lehetett kezdeni. Remek alibijük volt a Nemzeti Múzeumnál tartott „összejövetel” idejére. A november 19-i javaslat utólag nem is győzött sajnálkozni azon, hogy egyesek ilyen módon szereztek mentő igazolást.⁴² Másoknak viszont egyáltalán nem volt alibijük. Szavaltak, szónokoltak, illetve tüntettek az aradi vértanúk emléknapján, ami persze nem maradt büntetlenül. Minden tüntetőt ugyan kis-kis körülményes lett volna felelősségre vonni, hatalomnak ez – gyaníthatóan – nem is állt szándékában, ám a hangadóknak, a „főkomposoknak” fizetniük kellett. Ráadásul nem csupán október 6-át rótták fel nekik, de – ha már lúd, legyen kővér alapon – a korábbi március 15-i „cirkuszt” is. Összesen hét személy: M. Péter, G. Tamás, D. András, S. Gábor, O. Ferenc, ifj. Sz. János és id. Sz. János ellen javasolt büntetőeljárást indítani a (már sokszor idézett) november 19-i rendőrségi javaslat. Mindannyiuk ellen vádat is emeltek, s végül, tán nem meglepő módon, 1972 tavaszán, illetve nyarán első- és másodfokon egyaránt bűnösnek mondták ki őket nagy nyilvánosság előtt elkövetett izgatás, illetve izgatásra való előkészület büntetésében. Ezek után a VII. rendű vádlott, id. Sz. János kivételével (akire a „pszichikai bűnsegéd” szerepét osztották) mindannyian, kisebb-nagyobb mértékben ugyan, de letöltendő szabadságvesztésre ítéltettek. A legsúlyosabb büntetést – természetesen – az elsőrendű vádlott M. Péter kapta, aki „hazug” szónoklatáért és a többi „izgató tevékenységért” két év szabadságvesztéssel és három év közügyektől való eltiltással fizetett.⁴³

Am hiába minden: rendőri fellépés, vádemelés, a bíróságok által kiszabott büntetések, a március 15-i „balhék” csak nem szűntek meg. Sőt, még javában zajlott az 1971-es történésekkel kapcsolatos büntetőeljárás, mikor 1972. március 15-én, Budapesten ismételen konfliktusra, pontosabban szólva konfliktus-sorozatára került sor az „alternatív módon” ünneplő, tüntető ifjúság és a rend őrei között. Mi is történt tulajdonképpen? Az MSZMP Budapesti Bizottsága és a KISZ Központi Bizottsága által 1972. március 30-án készített március 15-vel foglalkozó, szigorúan bizalmas jelentés szerint az, hogy március 15-én Budapesten a hivatalos ünnepségek befejeztével „...*a Petőfi szobornál 4–500 fiatal kisebb csoportokban szerveződve összegyűlt.*”⁴⁴ Ezt követően „*A Petőfi tere elhagyva a felvonuló csoportokhoz újabb elemek csatlakoztak és sorra látogatták az*

1848-as emlékhelyeket. A felvonuló csoportok hangulata negatív irányban fokozatosan felerősödött.”⁴⁵ Így azután „*A nap közben az események különböző helyein többször sor került – kényszerítő eszközök nélküli – rendőri beavatkozásra és néhány személy őrizetbe vételére.*”⁴⁶ Igaz, az események ezzel még korán sem értek véget. Először is még ugyanaznap megvalósult M. Péter korábbi kívánsága, s az esti órákban „*...a Múzeum kertben 450–500 fős csoportosulás jött létre.*”⁴⁷ A csoport tagjai később felvonulást is tartottak „*...a Múzeum köruton, a Tanács köruton az Engels tér felé.*”⁴⁸ S hiába oszlatta szét a rendőrség a felvonulókat, „*A felbomlasztott csoportok a Várban, a Szentháromság téren gyülekeztek.*”⁴⁹ Ez az újabb, nagyjából 2-300 fős csoport – legalábbis az MSZMP és a KISZ szerint – „*...már határozottan agresszív és rosszindulatu volt, szélsőséges és durva kijelentéseket tettek.*”⁵⁰ Végül azonban „*A határozott rendőri intézkedések következtében 21 órakor a Bem téren a rendzavaró csoportok feloszlátása befejeződött.*”⁵¹ Más kérdés, hogy mindeközben nem csupán Budapesten voltak „problémák”, hanem „*Néhány vidéki városban – Pécsen, Debrecenben, Veszprémben is érzékelhető negatív hangulati elemek jelentek.*”⁵² S hogy pontosan mit is jelent mindez, mire utaltak a „negatív hangulati elemek” megemlítésével vidéken? Nehéz megmondani. Gyaníthatóan semmi olyasmire, ami a fővárosban történt, bár a jelentésnek ezen előbbieken idézett mondata meglehetősen homályos, ellentmondásos.

Ellentmondások persze a budapesti események kapcsolatban is szép számmal akadnak. Kezdjük mindjárt azzal, hogy 1972. március 16-án a Budapesti Rendőrfőkapitányság is összeállította a maga első (akkor még friss) jelentését a március 15-i fővárosi eseményekről. S bizony e rendőrségi jelentés jó néhány ponton eltér az állampárt, illetve a KISZ későbbi „összegzőjétől”. Például a BRFK március 16-i jelentésében – egyebek mellett – arról olvashatunk, hogy az esti órákban a Szentháromság téren összegyűlt tömeg „*...oszlátására határozott intézkedés történt, kényszerítő eszközök alkalmazásával.*”⁵³ Kényszerítő eszközökről a másik, március 30-i jelentés – láthattuk – szót sem ejt. Csupán „határozott intézkedésekkel”, illetve a nap közbeni „problémák” kényszerítő eszközök nélküli „kezelésével” találkozhatunk. Számos ellentmondást lehetne még persze sorolni. Például a rendőrségi jelentésben szó esik arról, hogy az est folyamán a budai Várban történt oszlátásnál „*...ismeretlen tettesek az egyik URH gépkocsi szélvédő üvegét kövel bedobták.*”⁵⁴ Ezt az incidenst a későbbi párt-, illetve KISZ-jelentés még csak említésre méltónak sem tartja. Ugyanakkor vannak olyan mozzanatok, melyek meg a BRFK jelentéséből hiányoznak, így az a szintén nem mellékes tény, hogy az események hol is kezdődtek pontosan. A párt-, illetve KISZ-jelentésben erről ugyebár azt olvashatjuk, hogy a budapesti események a Petőfi téren, pontosabban a Petőfi-szobornál kezdődtek. A rendőrségi jelentés azonban erről mindössze annyit közöl, hogy „*A hivatalos ünnepek befejeztével 4–500 fiatal kisebb csoportokba szerveződve, esetenként a Kossuth-nótát énekelve, sorra látogatta az 1848-as szabadságharcral kapcsolatos emlékműveket.*”⁵⁵ a Petőfi térről vagy a Petőfi-szoborról, mint kiindulóponttól nincsen szó. Az viszont – fontos tényként – mindkét jelentésben szerepel, hogy a rendőri szervek a nap folyamán nyolcvanhárom személyt állítottak elő az eseményekkel összefüggésben. A rendőrségtől megtudhatjuk azt is, hogy „*Az elsődleges kikérdezések után 16 fővel szemben rendeltünk el őrizetbevételt, majd előzetes letartóztatást.*” Legalábbis erről olvashatunk a BRFK III/1 Alosztályának 1972. március 22-én született vizsgálati tervében.⁵⁶ Ugyanezen vizsgálati terv beszámoló arról is, hogy a rendőrség már 1972. március 16-án „*A Btk. 127§. /1/ bekezdés b./ pontjába ütköző és a /2/ bekezdés a./ pontja szerint minősülő, nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett igazgatás büntett alapos gyanuja miatt...*”⁵⁷ nyomozást rendelt el Sz. Miklós és társai ügyében. S hogy mi volt Sz. Miklós, illetve társai „vétké”? Sz. Miklósnak elsősorban az, hogy – két

évvel az 1970-es „márciusi történet” után – 1972. március 15-én ismét a nyilvánosság elé lépett. Ő volt az, aki a fővárosi események egyik helyszínén, a Batthyány-örökmécsesnél „...az emlékmű talapzatára állva a fennálló társadalmi rend elleni gyűlöletkeltésre alkalmas beszédet tartott.”⁵⁸ Igaz, Sz. Miklós beszédét – vagy ahogyan a BRFK történetekkel foglalkozó vizsgálati terve megfogalmazta, „tevékenységét” – a rendőrök félbeszakították. Ám ő így is épp eleget szerepelt ahhoz, hogy személye, tettei, felelőssége legyen a nyomozás legfőbb tárgya. A történetek után Sz. Miklóst s röplapokat osztó, verseket író, szervezkedő, politikáló társait tekintette a rendőrség (az újabb) március 15-i „rendzavarások” fő „okozóinak”. Mindeközben ugyanakkor azt például nem sikerült megnyugtatóan tisztázni, hogy tulajdonképpen ki vagy kik voltak a felelősök a rendőrség gépjárművének megrongálásáért. E kétségekívül bűnös tett rejtélye megoldatlan maradt.⁵⁹

Más kérdés, hogy az események tisztázása, az igazság kiderítése általában véve is csak kevésbé volt célja a rendőrség nyomozásának. A nyomozás célja sokkal inkább az volt, hogy „kiderüljön”, az „ellenséges elemek” miként „áskálódtak”, szöttek „gonosz tervet” szocialistának csúfolt társadalmi rendszerünkkel szemben. S a rend őrei ez ügyben már komoly „eredményeket” tudtak felmutatni! Egy 1972. május 30-i belügyminisztériumi jelentésből megtudhatjuk, hogy az Sz. Miklós és társai elleni nyomozás, illetőleg a nyomozással összefüggő további vizsgálatok, kihallgatások, egyebek végeredménye „igen pozitív” lett. Igaz – s ezt a jelentést készítő III/III-as Csoportfőnökség is kénytelen volt elismerni –, „A lefolytatott vizsgálat megállapította, hogy szervező központ, amely a rendzavarást előkészítette, irányította volna nem volt.”⁶⁰ ám még így is számos „hözön-gő”, „rendbontó”, „nacionalista”, „irredenta” fiatalra sikerült lecsapni. Az említett jelentésből megtudhatjuk, hogy összesen nyolcvannyolc személy ellen folyt eljárás az 1972. március 15-én történetekkel, illetve Sz. Miklós és társai ügyével összefüggésben. A nyolcvannyolc személy közül kilenc embert adott át a rendőrség a Fővárosi Főügyészségnek vádemelési javaslattal. Négy személy ellen az eljárást megszüntették. Hat embert – szabálysértési eljárás keretében – öt esetben harminc, egy esetben húsz nap elzárással büntettek. Tizenhét ember ellen folyt olyan szabálysértési eljárás, melynek pénzbüntetés lett a vége. Két személyt rendőrhatalom felügyelet alá helyeztek. Huszonkilenc ember kapott rendőrhatalom felügyeletét. Huszonegy személlyel pedig a „szervek” ún. „figyelmeztető jellegű beszélgetést” folytattak. Nem szólva arról a „kedves” gyakorlatról, hogy „Az érintett fiatalok ügyében a kerületi pártbizottságok első titkáraihoz küldtük a vállalatoknak és intézményeknek szóló szignalizációs leveleinket, melyet a titkár elvtársak adtak át az illetékes vezetőeknek.”⁶¹ Ez utóbbi levelek számos esetben iskolai és munkahelyi büntetéseket, kicsapásokat, kirúgásokat, fegyelmi eljárásokat és más retorziókat eredményeztek.

Ami a büntetőjogi felelősségre vonást illeti, a kilenc vádemelési javaslattal átadott személy közül nyolc ember ellen emelt vádat a Fővárosi Főügyészség „nagy nyilvánosság előtt elkövetett izgatás” címén.⁶² Az elsőrendű vádlott – természetesen – Sz. Miklós volt. Őt végül – a Pesti Központi Kerületi Bíróság első fokon hozott ítéletét jóváhagyva – 1972. október 9-én jogerősen is egy év nyolc hónap fegyházbüntetésre ítélte a másodfokon eljáró Budapesti Fővárosi Bíróság. Rajta kívül még másik öt vádlott: a II. rendű vádlott U. Gábor, a IV. rendű vádlott G. József, a V. rendű vádlott M. Gábor, s a VI. rendű vádlott K. György kapott hosszabb-rövidebb idejű letöltendő fegyházbüntetését. A többieket: F. Gábor III. rendű vádlottat, B. József VII. rendű vádlottat és Z. Péter VIII. rendű vádlottat szintén bűnösnek mondta ki mind az elsőfokú, mind a másodfokú bíróság, ám az ő büntetésük „csupán” felfüggesztett szabadságvesztés, illetve a közügyektől való hosszabb-rövidebb ideig tartó eltiltás volt.⁶³

Mindezek után – hihetnénk – több „rendbontás” már nem volt március 15-én, megnyugodtak a kedélyek. Ám ez nem így van! A következő évben, 1973. március 15-én, ismét „állt a bál”.⁶⁴ Külön ünneplésekre került sor, illetve összetűzések voltak a rendőrség és a „nacionalista” ifjúság között. A *Népszabadság* március 17-i *Rendbontókat vetek őrizetbe* címet viselő rövid beszámolója szerint: „*Március 15-i nemzeti ünnepünkön, a rendben lezajlott megemlékezések után Budapest belvárosában – a Váci utcában és környékén – az esti órákban, néhány száz felelőtlen személy nacionalista tüntetésre tett kísérletet. A csoportosulást széteszlatták. A rend helyreállítása során igazoltatásra került sor, és a csoportosulás kezdeményezői közül 41 személyt a Budapesti Rendőr-főkapitányságra előállítottak. (MTI)*”.⁶⁵ Más kérdés, hogy a vezető pártlap azt már „elfelejtette” megemlíteni, hogy nem csupán Budapesten került sor „rendhagyó eseményekre”. „*A március 15-i ünnepségek kapcsán a fővárosban és Szegeden rendbontó cselekmények történtek.*”. Legalábbis erről olvashatunk abban a (tanulmányosorozat első részében már említett) bizalmas jelentésben, melyet az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztálya adott ki 1973. március 28-án, a március 15-i ünnepségek tapasztalatai kapcsán.⁶⁶ Ugyanezen jelentésből megtudhatjuk azt is, hogy – szemben a pártlap állításával – Budapesten nem 41, hanem 65 főt állított elő a rendőrség. Mindezek mellett „*A fővárosban 554 főtől passzív ellenállás miatt a helyszínen elvették a személyi igazolványt.*”.⁶⁷ Vidéken pedig szintén „*zajlott az élet*”, hisz „*Szegeden 8 fő került előállításra, valamennyi egyetemi, főiskolai hallgató. /Közülük 3 fő 15-én du. Budapestről utazott le Szegedre./*”.⁶⁸ Hogy mi és miért történt Szegeden, azt az említett március 28-i jelentés nemigen részletezi. Homályban marad az is, hogy az említett három személy, aki Szegedre utazott, pontosan hol és mit csinált, illetve mi okból állították elő őket. Az viszont pontosan kiderül a pártjelentésből, hogy „*Az intézkedések során büntetőeljárás nem indult.*”.⁶⁹ Más lapra tartozik, hogy „*Garázdaság és rendbontás címén 33 fő ellen indult szabálysértési eljárás és 15-től 30 napig terjedő elzárással, illetve 500-tól 3.000 Ft-ig terjedő pénzbírsággal sújtották őket. 18 fő ellen szabadlábon hagyás mellett indult szabálysértési eljárás.*”.⁷⁰ A pártjelentés – a *Népszabadság* cikkére utalva – fontosnak tartotta megemlíteni azt is, hogy „*A közvélemény megnyugtatása szempontjából egyértelműen jó hatással bírt a gyorsan megjelent tájékoztatás.*”.⁷¹ Ezek után már csak „hab volt a tortán”, hogy milyen „remek munkát” végeztek rendfenntartó szerveink. „*A belügyi szervek a rendzavarások megelőzésében és felszámolásában jól szervezeten, megfelelő differenciáltsággal, kulturáltan, ugyanakkor szükséges erővel intézkedtek. Az erőszakos tömegoszlátás időben történt, megakadályozták ezzel a romboló tömegmagatartás kirobbanását. Jó volt a munkamegosztás a rendfenntartó erők között is. A munkásörök és ifjagárdisták a rendfenntartásban vettek részt, erőszakos beavatkozástól távol tartották magukat.*”⁷² – olvashatjuk. Igaz, mindeközben a március 28-i jelentés megfogalmazott kritikákat is, a Párt- és Tömegszervezetek Osztálya szerint például rossz hatást váltott ki „*...a Rendőrségnek az indokoltnál nagyobb arányu, demonstratív megjelenése. /Pl. Múzeum-kert/*”.⁷³ Ám a kritika fő tárgya mégsem ez, hanem a középiskolás diákokat e napon kötelező iskolai elfoglaltsággal sújtó, február 15-én napvilágot látott intézkedés volt. Ez utóbbiról, az ezzel kapcsolatos anomáliákról, illetve a Párt- és Tömegszervezetek Osztályának álláspontjáról e tanulmányosorozat első részében már szó esett. Most csupán annyi: a kortársak számára soha nem derült ki pontosan, vajon tényleg csupán arról volt-e szó, hogy – idióta ötletként – így kívánták köszönteni a forradalom kitörésének 125. illetve Petőfi születésének 150. évfordulóját, vagy mégis inkább az állt a háttérben, hogy a fiatalok „foglakoztatásával” kívánták megelőzni, visszatartani a diákságnak legalább egy részét attól, hogy „nacionalista rendzavarásokba” keveredjen. Ugyanis a diákok közül egyesek arra gyanakodtak, hogy a kormányzat nem

egy meggondolatlan, rossz döntést hozott, hanem tudatosan „börtönözte be” a középiskolásokat. Bizonyítékot azonban erre a gyanúra e sorok szerzője kutatásai során nem talált, így ez csupán feltételezés.⁷⁴ Az viszont tény, hogy az MSZMP Párt- és Tömegszervezetek Osztályának jelentése – számos más hazugság és csúsztatás mellett – két lényeges ponton is valótlaniságot állított, illetve mellébeszél a március 15-én történtek kapcsán:

1. A március 28-i jelentés a *Népszabadságban* március 17-én megjelent cikkre utalva állította: „... egyértelműen jó hatással birt a gyorsan megjelent tájékoztatás.”⁷⁵ Az igazság azonban az, hogy ez a rövid, kurta-furcsa írásmű egyáltalán nem volt jó hatással. A március 17-i „magyarázó” cikk ellenére is számos rémhír, hamis vagy félig igaz információ „terjengett” az 1973. március 15-én történetekkel kapcsolatosan.⁷⁶ Ezen persze egyáltalán nem lehet csodálkozni, ugyanis a pártlap *Rendbontókat vettek őrizetbe* címet viselő írását még a legnagyobb jóindulattal sem nevezhetjük tájékoztatásnak. Ez a cikk – tartalmi mondanivalójától eltekintve is – csupán egy rövid közlemény, egy hivatalos álláspont ismertetése volt, semmi több.

2. A Párt- és Tömegszervezetek Osztálya – láthattuk – alapjában véve pozitívan ítélte meg a rendőrség, a munkásörök, illetve az ifjúgardisták tevékenységét is. A belügyi szervek ugyebár „...kulturáltan, ugyanakkor szükséges eréllyel intézkedtek.”⁷⁷ Ezzel „csupán” az a gond, hogy a hatósági intézkedések érintettjei, illetve a történetek külső szemtanúi egészen másképp látták a dolgokat. A különféle visszaemlékezések túlkapásokról, brutalitásról, a rendfenntartó erők túlzott, illetve erőszakos fellépéséről árulkodnak.⁷⁸

Az elmondottak után természetesen joggal merül fel a kérdés: vajon a rendfenntartók, illetve a mögöttük álló párhatalom mindig, minden esetben önkényesen járt el? A történet évről-évre csupán arról szólt volna, hogy a hatalmon lévők üldözték, vegzálták mindazokat, akik nem fogadták el, hogy hazánkban csak egyféleképpen lehet ünnepelni, úgy, ahogyan azt „pártunk és kormányunk” előírja? A felvetett kérdésre, illetve kérdésekre a válasz: nem minden esetben erről volt szó. Akadtak kivételek. Ott van mindjárt a legelső, az 1969-es ügy. Korábban már említés történt arról, hogy 1969-ben, ezen év március tizenötödikén, Budapesten, volt néhány nem engedélyezett, külön megemlékezés. E sorok szerzőjeként utaltam arra is, hogy az 1969. március 15-i külön emlékezések ténye csupán később, más cselekmények, illetve bűncselekmények kapcsán került napvilágra. Ám arról még nem esett szó, hogy a március 15-i külön emlékezéseket követően mi is történt tulajdonképpen, holott a forradalom 121. évfordulójának utóélete, e fiatalok története több mint tanúságos. S hogy mi is történt tulajdonképpen? A rendőrség, az ügyészség, a bíróságok munkája, illetőleg a különféle tanúvallomások alapján nagy vonalakban a következő:

1969. március 15-én este, nem sokkal a „privát” ünnepségek után „...a résztvevők közül kb 30 fő a Bp. VIII., Bródy Sándor utcában lévő »Háry« borozóba vonult, ahol közel záróráig tartózkodtak és italozást folytattak.”⁷⁹ A rendőrség szerint „A Háry borozóba vonuló társaság két alkalmi vezetője...”⁸⁰ Sz. Tamás és B. László voltak. „A borozóban csatlakozott hozzájuk...”⁸¹ J. István, T. Zoltán, Sz. Kornél, K. Ferenc „...és ezek leányismerősei.”⁸² A hangulat ezt követően már különösen emelkedett volt, s az italozás mellett politikai kérdések is felmerültek. Például olyan „rázós témák”, hogy „...a szabadságharc évfordulóját – március 15-ét – ma nem engedik méltóképpen megünnepelni.”⁸³ vagy, hogy „...november 7.-e nem is a magyarok ünnepe, mégis munkaszüneti nappá van nyilvánítva, pedig az csak a kommunisták ünnepe.”⁸⁴ Igaz, a jelenlévők nem csupán a politikáról beszélgettek. A politikai diskurzus mellett elfogadtak egy javaslatot is, mely szerint a jövőben minden hónap utolsó szombatján találkoznak, továbbá – beszélgetéseik végeredményeként – „Az elhangzottak szerint célul tűzték ki az 1848-as szabadságharcral összefüggő évfordulók megünnepelését, hagyományok ápolását, valamint a napi

politikai események megtárgyalása mellett, irodalmi és kulturális kérdések rendszeresen vitatását.”⁸⁵ Más lapra tartozik, hogy „*A fenti megállapodás ellenére – március 15-ét követő 3–4 napban – a Szekszárdi borozóban többen találkoztak és elhatározták, hogy 1969. március 22-én – Kossuth halálának 75. évfordulója alkalmából megkoszorúzzák a Parlament előtt lévő Kossuth-szobrot.*”⁸⁶ Valóban így is történt. A fiatalok koszorút vásároltak, s a rendőrség későbbi becslése szerint harminc, vagy legfeljebb negyven fő március 22-én koszorúzási ünnepséget rendezett Kossuth szobránál. Mindeközben ráadásul a hatóságokat is sikerült átéteniük (ismét). Ugyanis az ünnepség során „...egy parlamentőr kérdőre vonta őket, hogy milyen alkalomból és kinek a nevében helyeznek el koszorút...”,⁸⁷ mire ők azt felelték: „...a kőbányai KISZ szervezetet képviselik.”⁸⁸ Ez természetesen nem felelt meg a valóságnak. A KISZ kőbányai szervezetét nem képviselte ott senki, ám a csel bejött. Ahogyan bejött az is, hogy „*A március 22.-i koszorúzás után a társaság tagjai között a találkozások rendszeressé váltak, volt olyan hét, amikor 2 alkalommal is összejöttek nyilvános helyen, vagy különböző lakásokon.*”⁸⁹ Más kérdés, hogy a „nagyobb társaság” mindeközben kezdett lassan szétesni. Pontosabban – szintén nagyjából március végére, április elejére – „*A kezdetben aránylag nagylétszámú 30–40 főből álló társaságból kialakult egy 10–15 főből álló szorosabb csoportosulás, akik a később rendezett összejöveteleken rendszeresen részt vettek, kölcsönösen egymás lakására jártak, politikai kérdéseket vitattak meg és tudtak a készülőben lévő ellenséges tevékenységről.*”⁹⁰ S, hogy miféle ellenséges tevékenység volt készülőben? Nos, a történet, e fiatalok története inentől kezd igazán érdekessé, ugyanakkor szomorúvá válni.

Egyes fiatalok ugyanis többé már nem elégedtek meg a rendszerrel szembeni békés ellenállással, a „privát” ünneplésekkel, demonstrációkkal, hanem új, radikálisabb utakra kívántak lépni. Az első terv – B. László későbbi másodrendű vádlott elképzelése alapján – az volt, hogy (közvetlen cselekvésként) merényletekkel kellene a fennálló rendszert destabilizálni. Igaz B. László eredetileg, „csupán” a Gellérthegyen ma is álló Szabadság-szobrot akarta megtámadni, később azonban a fiatalok tervezetése során felmerült a Dózsa György úti (ma már nem létező) Lenin szobor, illetve az akkortájt a közelben álló Tanácsköztársaság-emlékmű felrobbantása is. Egyes párt- és kormányépületek megtámadása is szóba került, nem szólva a csoportos öngyilkosság ötletéről, vagyis arról, hogy egyes fiataloknak – Jan Palach és Bauer Sándor tettei nyomán – csoportos, demonstratív önégetést kéne elkövetniük. Volt persze más az előbbieknél békésebb elképzelés is. Ez volt a (hosszabb távra szóló) ún. „lappangás” terve. A terv lényege az volt, hogy az összeesküvő csoport tagjai közül egyesek kiválnak, s újabb (titkos) csoportokat hoznak létre, az újabb csoportokból ismét kiválnak egyesek, még újabb csoportok születnek, s így tovább. A végén pedig létrejön egy sejtyszerű hálózat, mely „lappangva” vár a megfelelő alkalomra, ami egy új forradalom lehetett volna. Igaz, a fiatalok végül (legalábbis, ami a közvetlen cselekvést illeti) nem a merényleteket, hanem a másik (szó szerint is) végső, radikális „megoldást” az önégetést választották. Pontosabban Sz. Tamás, a későbbi elsőrendű vádlott, javaslata nyomán 1969. április 17-én négy személy: Sz. Tamás, B. László, J. István és K. Ferenc fogadalmat tettek arra, hogy a Nemzeti Múzeum lépcsőjén figyelemfelkeltő tettként elevenen elégetik magukat, de előtte még egyszer, utoljára tagtoborzást kellett végrehajtani, minél több önkéntest „begyűjtve”, hogy az akció minél látványosabb, illetve „sikeresebb” legyen. Persze a kezdődő tagtoborzás nem ment valami jól, érthető okokból nemigen gyűltek az önként jelentkezők. Nem beszélve arról, hogy a széleskörű önkéntes tűzhalál esetén a „lappangás” hosszabb távú tervének végrehajtása is erősen kérdésessé vált volna, bár az is igaz, hogy „sikeresebb” öngyilkosság esetén a „lappangásnak” eleve nem is lett volna túl nagy jelentősége. Legalábbis az öngyilkosságra

készülők elméjében nem, hisz „...*ugy a tervezett robbantásokkal, mint a csoportos önégésszel kapcsolatban az ellenséges tevékenységet tervezők azt a célt akarták elérni, hogy Európa – szerte mindazon országokban, ahol a szovjet csapatok állomásoznak, egy u.n. forradalmi hullámot indítsanak el és arra számítottak, hogy elsősorban Csehszlovákiában és Lengyelországban – példájukat követve – hasonló akciókat szerveznek.*”⁹¹

Ez természetesen egy örülség, egy vágyalom (vagy inkább rémálom) volt. Más kérdés, hogy Sz. Tamás és társainak tervéből (terveiből) végül – szerencsére – semmi nem valósult meg. Nem utolsó sorban azért, mert 1969. április 29-én a BRFK, hivatalosan is, nyomozást rendelt el „*A Btk. 125.§./3/ bekezdésébe ütköző rombolásra irányuló előkészület büntetvény alapos gyanuja miatt...*”, egy nappal később, április 30-án pedig hat emberre már le is csapott a rendőrség. Közülük négy személy: B. László, J. István, T. Zoltán és K. Ferenc azonnal előzetes letartóztatásba kerültek. Sz. Tamást és Sz. Kornélt szintén őrizetbe vették.⁹² Igaz, a későbbiek során nem mindenkinek kellett a „hüvösön” maradnia. Sz. Kornélt utóbb, május 3-án szabadlábra helyezték, K. Ferencet június elején ugyancsak elengedték. Ráadásul Sz. Kornél esetben végül még vádat sem emeltek. Ő csupán egy rendőrhatalomra figyelmeztetést kapott. Rajta kívül egyébként még további hat személy kapott rendőrhatalomra figyelmeztetést, ám őket ezen túlmenően már nemigen „piszkálták”. Legfeljebb tanúként tartottak rájuk igényt.⁹³ A többiek azonban már nem üszháltak meg ennyivel. Különösen a két „fő ötletgazdának”, a későbbi első és másodrendű vádlottnak, Sz. Tamásnak és B. Lászlónak volt miért aggódnia. Igaz, Sz. Tamást, eleinte, április 30-án – láthattuk – „csupán” őrizetbe vette a rendőrség. Május 3-án azonban már ő is előzetesbe került. A rácsok mögül kellett szembenéznie az „összeesküvés előkészületének” vádjával, no meg a fiatalok ellen szóló bizonyítékokkal.

S bizonyítékok éppenséggel akadtak. Ugyanis a rendőrség nem csupán letartóztatott, illetve őrizetbe vett embereket, de szintén április 30-án házkutatásokat is tartottak.⁹⁴ J. István lakásán a rendőrök, ha kis mennyiségben is, de puskaport találtak, B. Lászlónál pedig egy jegyzetblokkon megtalálták a Kalasnyikov géppisztoly műszaki leírását, illetve egy olyan feljegyzést, mely, ha nem is konkrétan, de áttételesen utalt a gyanúsított korábbi robbantási szándékára. „*»Szovjet laktanya, fegyverszerzése, akna, pisztoly«.*” – így szólt az említett bejegyzés,⁹⁵ s tudni érdemes, hogy B. László a merényletek végrehajtásához szükséges „cuccot” eleinte egyenesen a mátyásföldi szovjet laktanyából kívánta „beszerezni”. Vakmerő elképzelés volt annyi bizonyos. Vakmerőbb, mint a „B terv”, mely a későbbi másodrendű vádlottat egy lányismerőse révén juttatta volna a szükséges „felszereléshez”.⁹⁶ Más lapra tartozik, hogy sem az „A terv” sem a „B terv”, sem az összes többi „pompás” terv eleve nem sok eséllyel volt megvalósítható. Nem utolsó sorban azért, mert a rendőrség (már a tárgyi bizonyítékok megtalálása előtt is), szinte mindenről tudomással bírt. Igaz, a március 15-én történekről, illetve a március 22-i a koszorúzásról, még „lemaradtak” a „szervek”. Utána azonban bőven kaptak információt. Először is volt egy állampolgári bejelentés, mely még április elsején (korántsem áprilisi tréfa-ként), tájékoztatta a hatóságokat arról, hogy a Hány borozóban március 15-e estjén mi is történt tulajdonképpen, illetve informálta a rendőrséget B. László akkortájt (március végén, április elején) épp napirenden lévő „kirobbanó” elképzeléseiről.⁹⁷ Ez persze felkeltette a rend őreinek figyelmét. Olyannyira, hogy már hetekkel a nyomozás hivatalos kezdete előtt négy ún. „társadalmi kapcsolat” is „rámozdult” az ügyre. Nem szólva a társaságba beépített hivatásos ügynökről, „Husztyról”.⁹⁸ „Huszty” és a „társadalmi kapcsolatok” révén a rendőrség nem csupán tudott értesült bizonyos tervekről, de meglehetősen naprakészek is volt. Igaz nem minden információ volt hiteles. Például a BRFK egy darabig azt hitte, hogy B. László nem csupán tervezi a robbantást, de sikerült is nagyobb mennyiségű robbanóanyaghoz

jutnia. Ez, mint utóbb kiderült, téves információ volt.⁹⁹ Ám még így is, e tévedés ellenére is, a rendőrség eléggé „képben volt”. Gondoljuk csak meg: pontosan tudták, kiket és hol kell keresniük, mely lakásokon érdemes házkutatást tartaniuk, nem beszélve arról, hogy az összegyűjtött adatok a nyomozást, illetve a későbbi vádemelést is jelentősen megkönnyítették. Ami a vádemeléseket illeti: a Fővárosi Főügyészség Sz. Tamáson és B. Lászlón kívül még további három személy, J. István, T. Zoltán és K. Ferenc ellen vádat „összszeksükésre irányuló előkészület” büntetőjében. Mindannyiukat bűnösnek mondták ki a bíróságok. Ráadásul valamennyi vádlottra több hónapig esetleg több évig tartó, szigorított börtönben letöltendő szabadságvesztés várt.¹⁰⁰

Felmerülhet persze az olvasóban a kérdés: lehetséges, hogy ezt az egészet csak kitalálták, nem is volt semmiféle merénylet, sem más „csúnyaságok”, csupán a március 15-én és 22-én történeteket akarta a hatalom valamiképpen megtorolni? Igen, ez lehetséges, csak épp teljességgel valószínűtlen. Először is a koncepciós ügyeknél, mivel azok alapvetően hazugságokra, kitalációkra épülnek, valódi tárgyi bizonyítékot nemigen talál a rendőrség. Tárgyi bizonyíték gyanánt a legfeljebb verseket, könyveket, röplapokat tudnak előkeríteni a rend őrzői, melyek a gyanúsítottak (későbbi vádlottak) „helytelen” politikai nézeteit talán igazolják, ám más egyebet már nemigen.¹⁰¹ Azután ott vannak a tanúvallomások. Semmi jele annak, hogy a merénylet, vagy épp a csoportos öngyilkosság, az erre való tagtoborzás, szervezkedés ügyében a tanúvallomások a hatalom „alkotásai” lettek volna.¹⁰² Nem beszélve arról, hogy egy koncepciós eljárásnál az is nehezen fordulhatott volna elő, hogy a nyomozás végén a BRFK – ostoba módon – hibákkal teletűzdelt összegző jelentést bocsát az ügyészség rendelkezésére, nehezítve ezzel annak munkáját.¹⁰³ Az pedig végképp valószínűtlen, hogy a gyanúsított (későbbi másodrendű vádlott) terhelő vallomását a rendőrség hanyagságból nem veszi figyelembe, szívességet téve ezzel az ügy résztvevőinek.¹⁰⁴ Márpedig Sz. Tamás és társai esetében még ez is előfordult, ami viszont szintén azt valószínűsíti, hogy ebben az ügyben nem egy „hibátlan” koncepciógyártás, egy „tökéletes” tervezés, hanem valódi utánajárás, valódi nyomozómunka folyt. Valódi hibákkal, baklövésekkel.

Az elmondottakhoz tegyük hozzá, mindez természetesen nem azt jelenti, hogy Sz. Tamás és társai esetében minden a „fair play” szabályai szerint zajlott volna. Egyáltalán nem. Ennek az ügynek is voltak bizonyos koncepciós elemei. Például a bíróságokon (első és másodfokon egyaránt) a vádlottak szemére hányták külön ünnepeiket, illetve rendszerellenes politikai nézeteiket. Ám alapvetően mégsem nézeteik miatt ítélték el a fiatalokat, s nem is azért, hogy ki miként ünnepelt. Nem, itt bombamerényletekről, öngyilkos akcióra toborzásról és hasonló tervekről döntött az igazságszolgáltatás. Márpedig az ilyen tervek, az ilyen tettek való készülődés, még ha csupán készülődés is, a világ minden országában, minden rendszerében bűncselekménynek számítanak.

Az eredeti témához visszakanyarodva, 1973. március 15-e után jó ideig „csend” és „nyugalom” volt. Ünnepeink visszatértek a megszokott kerékvágásba. Ám egy évtized múltával, 1983. március 15-én ismét „állt a bál”. A „másként gondolkodók”, illetve a „másként ünneplők” ismét hallattak magukról. Ráadásul mindez csupán nyitánya volt annak az újabb „ballhé-sorozatnak”, mely a Kádár-rendszer utolsó néhány évében ünnepeinket oly szépen „bearanyozta”.

(Forrongó ünnepeink a politikai rendszerváltást megelőzően: 1983–1988) 1983. március 15-én, Budapesten, illetve jó néhány vidéki településen is (ismételten) „rendhagyó eseményekre” került sor. Budapesten a Belügyminisztérium Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárságának 1983. március 16-án készített napi információs jelentése szerint „Az ünnepek során az alábbi (rendhagyó) események történtek.”:¹⁰⁵

– Dr. Sz. György „...a Múzeum – kertben kísérletet tett a arra, hogy az általa megalkotni tervezett »END békeszervezet« brossuráját 30 forintért eladja a jelenlévőknek.

– A Petőfi – szobor megkoszorúzása után többen kiszedték és félredobták a szobor körül földbe szurt vörös zászlókat.

– Március 15-e téren kb. 100–150 fő gyertya gyújtásával, a Nemzeti dal szövegrészeinek ismétlésével, 48-as emlékdalokkal, és mindenekelőtt a Székely – himnusz éneklésével hívta fel magára a figyelmet.”¹⁰⁶ Ezt követően V. József „...felszólítására a tömeg egy része a Batthyány – emlékmécseshez vonult.”¹⁰⁷ ahol – a jelentés megfogalmazása szerint – „...határozott, eltávozásra ösztönző igazoltatásokkal kísért, rendőri intézkedésre került sor.”¹⁰⁸ Olyan intézkedésre, melynek hatására „...a résztvevők többsége szétszéledt.”¹⁰⁹

Megjegyzendő, hogy „A különböző helyeken végrehajtott intézkedések összesen közel 70 főt érintettek. Ebből 15 előállítás, 15 fő személyi igazolvány elvétel és kb. 40 fő igazoltatására került sor.”¹¹⁰ Emellett „Az előállított személyek közül 2 főt őrizetbe vettek.”¹¹¹ Sajnos az őrizetbe vett személyek nevéről, vagy későbbi sorsukról az említett jelentés már nem ad tájékoztatást.¹¹² Homályban marad az is, hogy kik voltak azok, akik Budapesten március 15-én a Petőfi-szobor megkoszorúzását követően „...kiszedték és félredobták a szobor körül földbe szurt vörös zászlókat”.¹¹³ Azt viszont biztosan tudjuk, hogy a fővárosi történésekkel párhuzamosan, illetve azokkal összefüggésben vidéken is „érdekes” eseményekre került sor.

Szegeden például egy középiskolás *Mit kíván a magyar nemzet 1848–1983* kezdetű „izgató tartalmú” röplapokat készített, amiért utóbb hat hónap felfüggesztett börtönbüntetést kapott.¹¹⁴ Miskolcon sem volt minden rendben. A borsodi megyeszékhelyen a forradalom évfordulója előtt, március 10-én, illetve 11-én olyan röplapokat találtak, melyek, „...a 'belső ellenzék és a másként gondolkodók nevében, a munkás öngazdálkodás megvalósításának jelszavával...”¹¹⁵ arra szólította fel „...az egyetemi ifjúságot, hogy március 15-én, Budapesten tüntető megmozduláson emlékezzenek meg az 1973. március 15-i tüntetés 10. évfordulójáról”.¹¹⁶ A röplap emellett emlékeztetett az 1956-os hazai, az 1968-as csehszlovákiai, illetve az 1980-as lengyelországi eseményekre is, továbbá arra kérte a fiatalokat, „... hogy a helyi rendezvényeken is jelenjenek meg.”¹¹⁷ Ezek után már csak „hab volt a tortán”, ami Pécsen történt, ahol „Folyó hó 16-án hajnalban ismeretlen személy/ek/ négy pécsi középiskola bejárati ajtajára és egy gépkocsi szélvédőjére kifüggesztették az 1848-as márciusi forradalom 12 pontos követelésének szövegét.”. Sőt nem csupán kifüggesztették (az egyébiránt kézzel írt) 12 pontot, de egy, az eseményekről szóló napi információs jelentés tanúsága szerint¹¹⁸ még azt is meg merészelték tenni, hogy színes filctollal a következő követeléseket külön kiemelték:

- Unió, vagyis Erdélynek Magyarországgal való egyesítése.
- Külföldi csapatok kivonása, politikai foglyok szabadon bocsátása.
- Törvény előtti egyenlőséget politika és vallás tekintetében.¹¹⁹

Mindez persze nem tetszett a hatalomnak. Nagyon nem. Ráadásul nem csupán az lehetett számukra aggasztó, hogy a „hözöngő” fiatalság már megint „akciózik”, próbálgatja „szárnyait”. Az egyre erősödő demokratikus ellenzék tevékenysége, készülődése az 1983-as március 15-i ünnepekre legalább ennyire nyugtalanító lehetett. Míg ugyanis a hatvanas-hetvenes években a március 15-i, illetve október 6-i események mögött spontán módon szervezkedő csoportok álltak, addig a nyolcvanas évekre ez a helyzet megváltozott. A spontán tiltakozások mellett egyre aktívabb lett a rendszer „profí”, szervezett ellenzéke is. S itt nem csupán a Miskolcon terjesztett röplapokra kell gondolni. Ott volt például az általános leszerelést hirdető (s ezért a hatalom szemében vörös posztónak számító) Dialógus Békecsoport. Ez az ellenzéki csoport – egy 1983. március 14-én ke-

letkezett III/III-as operatív információs jelentés tanúsága szerint – már folyó év március 7-én arról tanácskozott, hogy a csoport „...tagja részt vesznek a Petőfi téren megrendezésre kerülő ünnepi megemlékezésen.”¹²⁰ Ráadásul nem elég, hogy részt kívántak venni az ünnepi eseményen, de még arra is készültek, hogy „*Dialógus* jelvényeket és papírból hajtogatott békegalambokat fognak osztogatni.”¹²¹ Mi több „*Felmerült az is, hogy jelenlétiüket emblémájukkal díszített zászlóval fogják érzékeltetni.*”¹²² Mindezek után talán nem meglepő, hogy a kommunista vezetésnek az 1983-as esztendőben, ez év március 15-én bőven voltak gondjai, hasonlóan a későbbi évekhez. Igaz, a rendőrség 1983-at követően már nem minden évben avatkozott be látványos módon a március 15-i eseményekbe. 1984-ben és 1985-ben például – meglepő, de tény – jobbra megelégedtek a szemlélődéssel. Igazoltatások, letartóztatások, rendőrhatalósági figyelmeztetések „persze” voltak. Ugyanakkor a „nagy rendőratyakok”, a látványos és tömeges igazoltatások, az agresszív „szétszélesztések” 1984, illetve 1985. március 15-én elmaradtak.¹²³

Nem úgy a következő évben, 1986-ban mikor a hatóságok bőven „bepótolták” mindazt, amit a megelőző két évben „elmulasztottak”. Mert peresztrójka ide, glasznosztj oda, a hatalom 1986. március 15-én ismét a könyörtelen oldalát mutatta meg. S, hogy mi is történt tulajdonképpen? A *Beszélő* nevű (akkortájt illegális) ellenzéki folyóirat szerint az, hogy „*A Petőfi-szobornál, a saját kedve szerint ünneplő fiatalság szokásos gyülekezőhelyén hangszórók recsegő indulói várták az odaseregleneket. A Petőfi tértől a Vigadóig további zenével fűszerezett vidám kirakodóvásár foglalta el a helyet. Ilyen körülmények között a Petőfi szobor körül lehetetlenné vált minden ünnepélyesség, még a puszta kommunikáció is.*”¹²⁴ Ami persze önmagában még nem lett volna nagy gond, hisz a tüntetők feltalálták magukat. A Petőfi szobornál tartott (eleve reménytelen) megemlékezés helyett az összegyűlt tömegeből olyan menet alakult ki, mely „...*tínédzserek vezetésével déli 12 óra után néhány perccel énekelve, a Nemzeti Dalt szavalva megindult az Apáczai Csere János, s tovább, az Akadémia utcán át a Kossuth szobor felé. Legalább 3 ezren vonultak.*”¹²⁵ Am hiába vonultak több ezren, a rendőrség, illetve a hatalom zaklatását nem tudták megakadályozni. A Kossuth-szobornál például „...*nem üvöltöttek hangszórók, viszont óriási volt a rendőri készültség.*”¹²⁶ Hasonlóan a tüntető felvonulás következő helyszínéhez, a Batthyány-örökmécseshez, ahol „...*1 órára hivatalos ünnepséget szerveztek; a tér tele volt civil rendőrrel, hangszórók üvöltöttek.*”¹²⁷ Igaz „*A tömeg megkísérelte egy Himnusz erejéig túlharsogni, aztán gyorsan továbbment a Néphadsereg utcán és a Margit–hidon át Budára, a Bem-szoborhoz.*”¹²⁸ Ahol aztán „...*ismét hangszórók, rengeteg civil belügyes.*”¹²⁹ Ők fogadták „szeretettel” a „*másként ünneplőket*”. Nem szólvá a nap közbeni letartóztatásokról, elhurcolásokról, a demonstrálók vegzálásáról, no meg a tüntető felvonulás szomorú végkifejletéről a Batthyány téren. A térre ugyanis „...*3 és 4 óra között rengeteg rendőr érkezett, busszal, URH kocsival, motorral. Felsorakoztak a Batthyány tér déli végében.*”¹³⁰ Ezt követően pedig „*Pontban 4 órakor rendezett oszlopban megindultak a fiatalok felé.*”¹³¹ A menetoszlop élén „...*lépésben URH haladt, melyből hangtölcséren keresztül felszólították a téren tartózkodókat, hogy készítsék elő személyi igazolványaikat, igazoltatás következik.*”¹³² Erre persze „*Sokan elfutottak.*”¹³³ Ugyanakkor – tudni érdemes – „*Az ottmaradókat nem igazoltatták, hanem elvették tőlük igazolványaikat.*”¹³⁴ Mondani sem kell „*Elismervényt senki nem kapott.*”¹³⁵ Más kérdés, hogy „*Aki odább ment azt békén hagyták, aki viszont ott maradt vagy a járóelők közül közelebb ment, attól elkobozták a személyiét.*”¹³⁶ Így ért véget a március 15-i demonstráció a Batthyány téren. Am a történetnek ezzel még nem volt vége, ugyanis hiába „sikerült”, a napközbeni felvonulást, illetve tüntetést szétkergetni, „*Este 7 órakor ismét gyülekeztek fiatalok a Petőfi-szobornál, fáklyával, mécsessel, ahogy tavaly is tették.*”¹³⁷ Ráadásul a fiatalok

nem csupán gyülekeztek, de az összegyűlt tömeg több száz fős menetet alkotva elindult a Vörösmarty tér érintésével a Lánchíd pesti hídfője felé. Am ekkor a rendőrség már lépett, s „*A Roosevelt teret minden irányban rendőrök zárták le, csak a Lánchíd felé vezető utat hagyták szabadon.*”¹³⁸ Igaz, „*A menet egy pillanatra megtorpant, de aztán felment a hidra.*”¹³⁹ ami, mint utóbb kiderült, végzetes hiba volt. A hidat ugyanis, akkorra már, mindkét oldalán lezárták a rendőrök. Ezután pedig következett a „lánchídi csata” néven elhíresült akció, mely a *Demokrata* nevű másik (szintén illegális) ellenzéki folyóirat szerint lényegében abból állt, hogy a lezárt hídon „...megindult a rendőrrattak. Dolgozott a gumibot nem kímélte a lányokat sem.”¹⁴⁰ A „végeredmény” pedig az lett, hogy „*Több száz tüntetőtől kobozták el a személyi igazolványt, és tucatszáll több személyt magukkal hurcoltak a rendőrök.*”¹⁴¹ Amiből persze aztán óriási felháborodás lett. Idehaza, s külföldön egyaránt.¹⁴² Valószínűleg ezzel is összefügg, hogy a politikai rendszerváltást megelőzően, 1987-ben, s 1988-ban már nem került sor olyasfajta március 15-i „rendcsinálásra”, mint 1986-ban, dacára annak, hogy ezekben az években is voltak március 15-i ellenzéki megmozdulások Budapesten.¹⁴³

Természetesen azt távolról sem lehet állítani, hogy a rendszerváltást megelőző két évben minden ünnep, megemlékezés békében zajlott volna le. Még 1988-ban is szétkergették, elhurcolták azokat, akik június 16-án Nagy Imrére és sorstársaira az utcán mertek emlékezni.¹⁴⁴ Ugyanakkor az igazsághoz hozzátartozik, hogy a nyolcvanas években sem minden csupán a rendőrség, illetve a mögötte álló hatalom önkényéről, az ellenzék, a „másként ünneplők” elnyomásáról szólt. Voltak valódi bűnügyek is, melyek ugyan a politikával összefüggtek, ám egyáltalán nem úgy, ahogyan az ellenzék (hatalom szemében bűnös) tevékenysége. Mire gondol e sorok szerzője? Például arra, ami a Belügyminisztérium Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárságának 1984. március 15-én kiadott napi információs jelentésében szerepel. Mely jelentésben – egyéb más dolgok mellett – arról olvashatunk: „*Ismeretlen telefonáló f. hó 14-én éjjel 1 óraker közölte a BRFK Központi ügyeletével: »a Március 15. brigád nevében jelentkezünk, robbantjuk a Rádiót.«*”¹⁴⁵ A Rádió természetesen nem robbant fel. A BRFK és a tűzszerek sem a Rádió épületénél, „...sem az épület környékén nem találtak robbanószerkezetet.”¹⁴⁶ Mindez – szerencsére – csupán egy ostoba, gonosz „tréfa” volt. Az viszont már nem csupán egy idióta „vicc” volt, hogy nagyjából két évvel később, 1986 márciusában, „*F hó 13-án operatív információ keletkezett arról, hogy Sopronban mintegy fél év óta fiatalokból álló csoportosulás működik, amelynek tagjai azt tervezik, hogy valamelyik ünnepnapon bombát robbantanak, majd utlevéllel külföldre távoznak.*” Legalábbis ez szerepel abban a napi operatív információs jelentésben, melyet szintén a B. M. Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkársága adott ki 1986. március 17-én.¹⁴⁷ Nem melleleg ugyanebből a jelentésből megtudhatjuk azt is, hogy „*A végrehajtott ellenőrzések feltárták, hogy valóban létezik egy öt fős, 16–17 éves fiatalokból álló, 1985 júniusában alakult csoportosulás, amelynek tagjai heti 3–4 alkalommal találkoznak. A meghallgatások során nevezettek elmondták: megállapodtak arra nézve, hogy október 23-án felrobbantják a soproni rendőrség és a pártbizottság épületét, valamint volt osztályfőnökük lakását.*”¹⁴⁸ A tervezett akció „sikeres” végrehajtásához egyébiránt – legalábbis a BM Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkársága szerint – a csoport E. Ferenc nevű tagja járult volna hozzá a leginkább. Ő volt ugyanis az, ki „...vállalta a robbanóanyag és lőfegyver elkészítését, lőszer beszerzését.”¹⁴⁹ Sőt nem csupán vállalta azt, de „*A nevezett lakóhelyén megtartott házkutatás során lőszerket, valamint lőfegyver és robbanóanyag előállításához szükséges, félig elkészített állapotban levő anyagokat találtak.*”¹⁵⁰

A történet persze úgy kerek, ha elmondjuk: E. Ferencnek valóban „kirobbanó” tervei voltak.¹⁵¹ Ténykérdés az is, hogy a házkutatás során lőszerket, lőfegyvert illetve robbanó-

anyag előállításához szükséges „kellékeket” találtak nála.¹⁵² Ám a március 17-i jelentésben említett „csoportos összeesküvés” már aligha áll meg. Nem is igen állhatott meg, ugyanis a nyomozást végző Győr–Sopron Megyei Rendőr-főkapitányság a kezdetektől csupán E. Ferenc ügyét tárta fel, nem pedig E. Ferenc és társai ügyét.¹⁵³ A vádlottak padjára is egyedül E. Ferencet ültették, igaz, végül ő is megúsza hat hónap felfüggesztett fogházbüntetéssel, emellett végig szabadlábon védekezhetett, sőt, a bíróságnak utóbb még arra is gondja volt, hogy előírja számára tanulmányai folytatását, pártfogói felügyelet mellett.¹⁵⁴

Igy működött a rendszer, a „szocialista igazságszolgáltatás”. A hatalom számára veszedelmes politizálókat általában lecsukták. A „zavarkeltőket”, az „izgága” tüntetőket gumibottal „nevelték”. Ugyanakkor E. Ferenc, aki bizonyítottan valódi bűnt, bűnöket követett el, csupán felfüggesztett fogházbüntetést kapott. Az ő esetében a bíróság már nem volt oly szigorú. Mindez persze aligha meglepő. A diktatúra számára ugyanis – bármily furcsa – nem a szélsőségesek jelentették a valódi veszélyt. Nem, a valódi gondot az ellenzék, illetve a „másként ünneplők” okozták. Ők ugyanis bombák helyett alternatívát kínáltak. Kiutat a rendszer hazugságszövegéből.

JEGYZETEK

- 1 Azt, hogy az 1969. március 15-én a külön ünnepelő fiatalok létszáma körülbelül 60–80 fő volt, a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Vizsgálati Alosztálya állította, mégpedig abban az 1969. június 23-án készült összefoglaló jelentésében, mely jelentés Sz. Tamás és társai ügyét volt hivatva rendőrségi vonalon lezárni. Ami a Legfelsőbb Bíróság későbbi 30–40 fős létszámbecslését illeti, erről abban az 1969. december 2-án született ítéletben olvashatunk, mely másodfokon végérvényesen lezárta Sz. Tamás és társai ügyét. A BRFK Politikai Vizsgálati Alosztályának 1969. június 23-i jelentését és a Legfelsőbb Bíróság 1969. december 9-én hozott ítéletét ld.: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁBTL), 3.1.9. V–157864/2 vizsgálati dosszié Sz. Tamás és társai ügyében II. kötet.
- 2 Az idézett gondolatot ld.: ÁBTL, V–157864/2 vizsgálati dosszié Sz. Tamás és társai ügyében II. kötet; a Legfelsőbb Bíróság 1969. december 2-i ítélete.
- 3 Az idézett gondolatokat, illetve a BRFK Politikai Alosztályának 1970. március 27-i javaslatát ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–156403 vizsgálati dosszié Sz. Miklós és társa ügyében.
- 4 Uo.
- 5 Uo.
- 6 Uo.
- 7 Uo.
- 8 Sz. József, ki építőmunkásként a Televíziónál dolgozott, 1969. március 17-i kihallgatásán – számos más vallomással ellentétben – nem emlékezett a munkásokat sértő kijelentésekre. Magára a konfliktusra természetesen ő (is) emlékezett, ugyanakkor ezzel kapcsolatosan csupán annyit közölt: „...határozottan emlékszem, hogy felénk és az épületen dolgozók felé a következő szavakat kiáltották: »Gyertek le! Nem szégyellitek magatokat, hogy március 15-én dolgoztok!« A felénk címzett megjegyzésük a dolgozóknak felháborodást keltett, többen voltak akik visszakibáltak nekik, de azt, hogy konkrétan mit mondtak nem tudom.”. Ezért nem felel meg a valóságnak a március 27-i javaslat azon állítása, hogy az események „külső” szemtanúi egyöntetűen emlékeztek a Televízió színházánál történetekre. Az idézett gondolatokat, illetve Sz. József vallomását ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–156403 vizsgálati dosszié Sz. Miklós és társai ügyében. Ezen belül: tanúkihallgatási jegyzőkönyv Sz. József tanú 1970. március 17-i kihallgatásáról.
- 9 Sz. Miklós és G. Bence kihallgatásaik során egyáltalán nem emlékeztek arra, hogy a munkásokat becsmérő kifejezések a tüntetők részéről elhangzottak volna. Ugyanígy nem emlékeztek erre Sz. Katalin és B. Judit, a tüntetés szemtanúként kihallgatott résztvevői sem. Igaz G. Bence csupán a március 27-i javaslat elkészítése után tett vallomást a Televízió színházánál történetekről, ám ez a lényegen mit sem változtat: ő sem emlékezett sértő megjegyzésekre a tüntetők részéről. Más lapra tartozik, hogy Sz. Miklós, miután az emlékeinek ellentmondó tanúvallomásokkal szembesítették, kijelentette: „Ezek után biztosnak tartom, elhangzott csoportunk több tagja részéről az építőmunkásokat ért kijelentések...”. Igaz, ő (is) állította: „...én nem emlékszem vissza rá.”; ám azt sem mulasztotta el hozzáfűzni: „Ezekkel a szidalmazó, becsmérő kifejezésekkel nem ér-

- tek egyet.”. Az idézett gondolatokat, illetve Sz. Miklós, G. Bence, Sz. Katalin és B. Judit valóságait ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–156403 vizsgálati dosszié Sz. Miklós és társai ügyében. Ezen belül is a BRFK Politikai Vizsgálati Alosztályának jegyzőkönyvei Sz. Katalin és B. Judit tanúk 1970. március 19-én történt kihallgatásairól; ugyanezen alosztály jegyzőkönyve Sz. Miklós terhelt 1970. március 26-i kihallgatásáról; illetőleg a Politikai Vizsgálati Alosztály jegyzőkönyve a G. Bence terhelt kihallgatásáról, mely kihallgatásra 1970. március 31-én került sor.
- 10 Az idézett gondolatokat, illetve a BRFK Politikai Osztályának 1970. március 27-i javaslatát ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–156403 vizsgálati dosszié Sz. Miklós és társa ügyében.
- 11 Uo.
- 12 Uo.
- 13 Uo.
- 14 Uo.
- 15 Uo.
- 16 1970. március 15-én két jelentés is született, melyet a helyszínrre érkező rendfenntartók tettek az aznapi, Kossuth téri események kapcsán. Az egyik jelentést F. György rendőr alhadnagy, a kormányórség őrsparancsnoka tette, aki határozottan emlékezett arra, hogy a rendfenntartó erők odaérkezésekor G. Bence már „...*elkezdte a Talpra Magyar...*”. A másik jelentés az URH gépkocsival a helyszínrre érkező D. János rendőr százados jelentése volt, aki szintén emlékezett arra, hogy G. Bencét a téren ünneplő fiatalok biztatták, hogy „...*szavalja el a Nemzeti dalt. Ő, el is kezdte a szavalást, a többi fiatalok pedig köréje gyülekeztek.*”. F. György és D. János március 15-i jelentéseit ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–156403 vizsgálati dosszié Sz. Miklós és társa ügyében.
- 17 Az idézett mondatot ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–156403 vizsgálati dosszié Sz. Miklós és társa ügyében. Javaslát Sz. Miklós és társa ügyének lezárása kapcsán. 1970. március 27.
- 18 A nyomozás lezárásáról a BRFK Politikai Vizsgálati Alosztálya döntött 1970. március 31-én. A Vizsgálati Alosztály erről szóló határozatát ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–156403 vizsgálati dosszié Sz. Miklós és társa ügyében.
- 19 Sz. Miklós és G. Bence a fennmaradt figyelmeztetési jegyzőkönyvek tanúsága szerint 1970. március 31-én, az ügy lezárásával egy napon kaptak rendőrhatalósági figyelmeztetést. Sz. Miklós és G. Bence figyelmeztetési jegyzőkönyveit ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–156403 vizsgálati dosszié Sz. Miklós és társa ügyében.
- 20 Az idézett gondolatot ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–156403 vizsgálati dosszié Sz. Miklós és társa ügyében. Javaslát Sz. Miklós és társa ügyének lezárása kapcsán. 1970. március 27.
- 21 Uo.
- 22 Uo.
- 23 Uo.
- 24 Az idézett gondolatot, illetőleg a BRFK III/1. Alosztályának 1971. november 19-i javaslatát M. Péter és társai ügyének lezárása tárgyában ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–159297/2 vizsgálati dosszié M. Péter és társai ügyében II. kötet.
- 25 Uo.
- 26 Uo.
- 27 Az idézett gondolatot, illetve ifj. Sz. János 1971. október 12-i önvallomását ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–159297/1 vizsgálati dosszié M. Péter és társai ügyében I. kötet.
- 28 Az idézett gondolatot ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–159297/2 vizsgálati dosszié M. Péter és társai ügyében II. kötet. A BRFK III/1. Alosztályának 1971. november 19-i javaslata M. Péter és társai ügyének lezárására.
- 29 Az idézett gondolatot, illetve ifj. Sz. János 1971. október 12-i önvallomását ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–159297/1 vizsgálati dosszié M. Péter és társai ügyében I. kötet.
- 30 A szeptember 21-i és az október 2-i intézkedési terveket ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–159297/1 vizsgálati dosszié M. Péter és társai ügyében I. kötet.
- 31 Az idézett gondolatot, illetve a BRFK III/1. Alosztályának 1971. november 19-i javaslatát M. Péter és társai ügyének lezárása tárgyában ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–159297/2 vizsgálati dosszié M. Péter és társai ügyében II. kötet.
- 32 Uo.
- 33 Uo.
- 34 Uo.
- 35 Uo.
- 36 Uo.
- 37 Uo.
- 38 Uo.
- 39 Uo.
- 40 Uo.
- 41 Az idézett gondolatot, illetve a BRFK III/1. Alosztályának 1971. október 13-án készített vizsgálati tervét ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–159297/1 vizsgálati dosszié M. Péter és társai ügyében I. kötet.
- 42 A rend őrei – a november 19-én megfogalmazott javaslat (ÁBTL, 3.1.9. V–159297/2 vizsgálati dosszié M. Péter és társai ügyében II. kötet) tanúsága szerint – különösen azt fájalták, hogy Sz. Gyulát, illetve két másik társát, S. Jenőt és U. Kornélt nem képesek az október 6-i „balhébá” belevonni. Ám mivel e személyek, bár „...*külön-külön valamennyien tudtak az október 6.-i összefövetelről, egyesek hirsztelték is, de kokrét szervező tevékenységet ezirányban nem fejtettek ki. Másrészt mert október 6.-a előtt jóval előzetes letartóztatásba kerültek...*”, a későbbiekben aligha lehettek jó alanyai a Múzeumkertben történetekkel kapcsolatos büntetőeljárásnak. Még akkor is, ha egyébként bőven lett volna „muníció”. Különösen Sz. Gyula esetében. Először is neki már korábban számos összetűzése volt az állam-

- hatalommal. Többször is volt elzárásra, illetve börtönbüntetésre ítélve. A rendőrség emellett úgy vélte, hogy ő az, aki „A »Nagyfa« galeriban hangadó szerepet tölt be”. Márpedig a rend őrei a különféle galeriket, ezen belül is főként az ún. „Nagyfa” csoport tagjait vádolták azzal, hogy „A belvárosban 1969-ben példátlan politikai tüntetést szerveztek”. Legalábbis erről olvashatunk a rendőrség (már említett) szeptember 21-i intézkedési tervében (ÁBTL, 3.1.9. V–159297/1 vizsgálati dosszié M. Péter és társai ügyében I. kötet). Meg arról is, hogy Sz. Gyula és a különféle galerik más tagjai 1970. május elsejére időzítve is terveztek egy (a korabeli terminológiával élve) „ellenséges célzatú felvonulást”, melyet csupán a rendvédelmi hatóság megelőző intézkedéseinek köszönhetően sikerült elhárítani. Ezen túlmenően pedig a rendőrség Sz. Gyuláról letartóztatását megelőzően egyebeket is feltételezett. Az október 2-i intézkedési tervben (ÁBTL, 3.1.9. V–159297/1 vizsgálati dosszié M. Péter és társai ügyében I. kötet) például azt olvashatjuk, hogy ő tart majd beszédet október 6-án. Sőt, nem csupán szónokolni kíván, de a „Nagyfa” és „Léparti” galerik tagjaival karöltve „Tervbe vették fegyverbeszerzését, mellyel végsősoron fegyveres disszidálást követtek volna el.”. Valóságos James Bond volt tehát Sz. Gyula. Egyszerre akart szervezkedni, disszidálni, szónokolni, s tán még lövöldözni is. Ez így valóban példátlan teljesítmény lett volna egyetlen embertől. Más kérdés, hogy letartóztatását követően már nem tartották őt ennyire veszedelmesnek. Olyannyira nem, hogy – láthatuk – utóbb a rendőrség már azt is cáfolta, hogy egyáltalán szervezkedett volna október 6-ára.
- 43 M. Péter és társai ügyében első fokon, a Pesti Központi Kerületi Bíróság járt el, mely – a fennmaradt ítélet tanúsága szerint – 1972. április 12-én hozta meg döntését M. Péter és társai ügynevezett „bűncselekményei” kapcsán. Másodfokon a Budapesti Fővárosi Bíróság járt el, mely 1972. július 18-án hozott végső, jogerős ítéletet, az elsőfokú bíróság döntését kisebb módosításokkal jóváhagyva. A Pesti Központi Kerületi Bíróság 1972. április 12-i ítéletét, illetve a Budapesti Fővárosi Bíróság folyó év július 18-án hozott döntését ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–159297/2 vizsgálati dosszié M. Péter és társai ügyében II. kötet.
- 44 Az idézett gondolatot, illetve az MSZMP Budapesti Bizottsága és a KISZ Központi Bizottsága által készített, szigorúan bizalmas jelentés teljes szövegét ld.: ÁBTL, 1.12.2. BRFK 20. doboz.
- 45 Uo.
46 Uo.
47 Uo.
48 Uo.
49 Uo.
50 Uo.
- 51 Uo.
52 Uo.
53 Az idézett gondolatot, illetőleg a BRFK március 16-i jelentését ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–159241/1 vizsgálati dosszié Sz. Miklós és társai ügyében I. kötet.
54 Uo.
55 Uo.
56 Az idézett mondatot, illetve a március 22-i vizsgálati terv teljes szövegét ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–159241/1 vizsgálati dosszié Sz. Miklós és társai ügyében I. kötet.
57 Uo.
58 Uo.
59 A rendőrségi jármű megrongálása, pontosabban a rongáló személye valóban örök rejtély maradt. Ugyanakkor a rendőrségnek volt azért az ügyben három (lehetséges) gyanúsítottja: N. András, H. Gábor és K. Gábor. Ők úgy „kerültek képbe”, hogy a rongálási ügy egyik szemtanúja, illetve érintettje, F. János főtörzsrőmester 1972. március 15-én azt jelentette az V. kerületi rendőrkapitányságnak, hogy a rendőrségi járművüket, melyben ő és társa szolgálatot teljesített, fiatalok kövel megdobták. F. János azt is tudni vélte, hogy vagy N. András, vagy H. Gábor, vagy K. Gábor lehettek azok, kik e tettet elkövették. Igaz, egyikőjüket sem látta kövel dobálózni, ám mivel szerinte, „Akkor a helyszínen más nem tartózkodott.”, biztos volt benne, hogy a három fiatal közül az egyik volt az, aki követ hajított. Igen ám, de melyikük? F. János ezt már nem tudta egyértelműen megállapítani. Ezért aztán mind N. András, mind H. Gábor, mind K. Gábor ellen feljelentést tett, „biztos, ami biztos” alapon. S, hogy mit szólnak mindehhez az érintettek? Természetesen tagadták a bűncselekményt. A hivatalosan tanúként (nem gyanúsítottként) kihallgatott N. András például 1972. március 29-én, a rendőrségen, az ellenük tett feljelentés ügyében úgy fogalmazott: „Azzal gyanúsítottak hármunkat, hogy valaki közülünk kövel bezulta a gépkocsi szélvédőjét. Kijelentem, hogy hármunk közül ezt egyikünk sem tette, én is halványan emlékszem arra, hogy egy tőlünk kb. 30 m-re álló fiatalember /alacsony, bőrdzsekis/ hajolt le a földre, mintha követ venne fel onnan”. S, hogy mi lett a „sztori” vége? N. András – szabálysértési eljárás keretében – 30 nap elzárást kapott, két másik „tettestársát” pedig pénzbüntetéssel sújtották. Az ügyet, a rendőrségi autó megrongálásának ügyét a hatóság ezzel a „remek” döntéssel zárta le. Az idézett mondatokat, illetve F. János március 15-i jelentését és N. András március 29-i vallomását ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–159241/5 vizsgálati dosszié Sz. Miklós és társai ügyében V. kötet. A rendőrségi döntést pedig ld.: ÁBTL, 1.12.2. BRFK 20. doboz. A Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnökségének 1972. május 15-i je-

- lentése a március 15-i „rendzavarások” ügyében történt rendőrségi vizsgálatok befejezéséről.
- 60 Az idézett mondatot, illetve BM. III/III-as Csoportfőnökségének május 30-i jelentését ld.: ÁBTL, 1.12.2. BRFK 20. doboz.
- 61 Uo.
- 62 A Fővárosi Főügyészség 1972. május 31-én kelt vádiratát ld.: ÁBTL, 3.1.9. V-159241/8 vizsgálati dosszié Sz. Miklós és társai ügyében VIII. kötet.
- 63 Sz. Miklós és társai ügyében első fokon a Pesti Központi Kerületi Bíróság hozott ítéletet 1972. július 5-én. A másodfokú, jogerős ítéletet (mint arról már szó esett) a Budapesti Fővárosi Bíróság mondta ki, 1972. október 9-én. A Pesti Központi Kerületi Bíróság és a Budapesti Fővárosi Bíróság ítéleteit ld.: ÁBTL, 3.1.9. V-159241/8 vizsgálati dosszié Sz. Miklós és társai ügyében VIII. kötet.
- 64 A Kádár-korszak „rendhagyó” március 15-i ünnepeiről, s ezen belül az 1973-as eseményekről részletesen is szól: Gyarmati György: *Március hatalma a hatalom márciusa (fejezetek március 15. ünneplésének történetéből)* Paginarum, Bp. 2000.
- 65 A *Rendbontókat vetek őrizetbe* címet viselő írást ld.: *Népszabadság* XXXI. évfolyam, 64. szám, 4. o. 1973. március 17.
- 66 Az idézett mondatot, illetőleg az MSZMP Párt- és Tömegszervezetek Osztályának március 28-i jelentését ld.: ÁBTL, 1.12.2. BRFK 20. doboz.
- 67 Uo.
- 68 Uo.
- 69 Uo.
- 70 Uo.
- 71 Uo.
- 72 Uo.
- 73 Uo.
- 74 Mint arról e tanulmány sorozat első részében már szó esett az MSZMP Budapesti Műszaki Egyetemi Bizottsága 1973. március 29-én jelentést készített arról, hogy milyen volt a március 15-i események visszhangja a Műszaki Egyetemen. Ebben egyebek mellett leírták: „*Komoly ellenérzést váltott ki az a minisztériumi rendelet, amely szerint a középiskolásoknak ezen a napon egész napos kötelező iskolai foglalkozást tartottak. Ezt a diákok úgy értelmezték, hogy a nemzeti ünnep spontán megünneplését kívánták ilyen adminisztratív uton megátolni. «Építész!».* Mindezek után e sorok szerzője természetesen kutatni kezdte, hogy a feltételezéseken túl van-e bármiféle konkrét bizonyíték arra vonatkozóan, hogy a középiskolásokat a spontán ünneplés, illetve tüntetés elkerülése végett „zárták be” iskoláikba, ám számos korabeli forrást, több száz oldalnyi anyagot átnézve sem talált nyomát annak, hogy a február 15-i rendelkezést azért hozták volna, amit egyes fiatalok feltételeztek. Mindenütt csupán a forradalom 125. évfordulójáról, illetve Petőfi születésének 150. évfordulójáról van szó. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a fiatalok feltétlenül tévedtek volna. Azt azonban jelenti, hogy még ha van is igazság abban, hogy a hatalmon lévők tartották a középiskolásoktól (is), a február 15-én napvilágot látott rendelet háttérében gyaníthatóan nem a félelem állt. Nem, a háttérben inkább azon ostoba meggyőződés állhatott, hogy „pártunk és kormányunk” ötletei alapvetően mindig „jó”, csupán a végrehajtásba csúszhat (esetleg) néhány „kisebb hiba”. Az idézett gondolatokat, illetve az MSZMP Budapesti Egyetemi Bizottságának jelentését ld.: ÁBTL, 1.12.2. BRFK 20. doboz.
- 75 Az idézett gondolatot, illetve az MSZMP Párt- és Tömegszervezetek Osztályának március 28-i jelentését ld.: ÁBTL, 1.12.2. BRFK 20. doboz.
- 76 „*Egyértelműen megállapítható, hogy az események – különösen a március 15-ét követő napokban – erősen foglalkoztatták egyeteminkön a közvéleményt, és élénk visszhangot váltottak ki oktatóink és hallgatóink körében egyaránt.*” – olvashatjuk az MSZMP Budapesti Műszaki Egyetemi Bizottságának március 29-i jelentésében. Ugyanakkor a jelentés említi azt is, hogy rémhírek terjedtek el. „*Két alapszervezetünk azt jelezte, hogy információik viszonylag szűk körből származnak, sem az oktatók, sem a hallgatók körében nem volt nagy visszhangja az eseményeknek, sőt sokan egyáltalán nem ismerték az eseményeket. Éppen ezért a hírek és rémhírek hatására megbízható tájékoztatást várnak.*” – áll a március 29-i jelentésben. Vagyis a március 17-i „tisztázó” cikk ellenére mégiscsak voltak rémhírek is. Igaz, gondolhatnánk, hogy a rémhírek „elültek”, miután a *Népszabadság* mindent oly „szépen megmagyarázott”. A gond ezzel „csupán” annyi, hogy a március 29-i jelentés meg sem említi a vezető pártlap *Rendbontókat vetek őrizetbe* címet viselő írását. Ellenben a Budapesti Műszaki Egyetem „közvéleményére”, a tanárok és a diákok álláspontjára hivatkozva (összefoglaló megállapításként) leszögezi: „*...az eseményekkel kapcsolatban bővebb tájékoztatást várnak...*”. Ennyit arról, hogy a *Népszabadság* március 17-i cikkének „jó hatása” volt. Az idézett gondolatokat, illetve az MSZMP Budapesti Műszaki Egyetemi Bizottságának jelentését ld.: ÁBTL, 1.12.2. BRFK 20. doboz.
- 77 Az idézett mondatot, illetve az MSZMP Párt- és Tömegszervezetek Osztályának március 28-i jelentését ld.: ÁBTL, 1.12.2. BRFK 20. doboz.
- 78 Gyarmati György március 15-e történetével foglalkozó, igen kitűnő, könyvében (i. m. 171. o.) idéz egy levélből melyet Gyurkó László írt Aczél Györgynek: „*A rendszerhűségéről közismert író, Gyurkó László Aczél Györgynek küldött levele szerint, » Budapest belvárosa néhány órán át úgy nézett ki, mintha valamilyen komoly lázadásról kellett volna levern.*«”; holott komoly lázadásról azért nem volt szó. Arról azonban igen, hogy

- a rendfenntartó szervek – ezúttal is – alaposan „túlteljesítettek”. „»Néhány rendőri és egyéb rendfenntartó szervezet tulkapása elitélő véleményeket váltott ki. A vári kollégiumba kétes kinézetű Ifjú Gárdistákat vezényeltek ki a kollégisták őrzésére. Ok nélküli igazoltatás, sőt gumibotzás is előfordult, párttagokkal is. Ezek, az indokolatlan feszültségkeltésből eredő tulkapások többet ártnak, mint használnak.«/Villamos III./” – olvashatjuk az MSZMP Budapesti Műszaki Egyetemi Bizottságának (már többször említett) március 29-i jelentésében (ÁBTL, 1.12.2. BRFK 20. doboz). Ugyanezen jelentés – a KISZ-re hivatkozva – megemlíti azt is, hogy „»Néhány évfolyamon, elsősorban azokon, amelyekről letartoztattak néhány hallgatót, rossz a hangulat. Vannak olyanok is, akik rendőrterrorról, rendőri brutalitásról beszélnek. A harmadéves vegyészek elmondták, hogy úgy tudják egyik évfolyamtársukat úgy megverték, hogy kórházba kellett szállítani.«/KISZ/”. Igaz, ebben a jelentésben olvashatunk olyat is, hogy (nem tudni pontosan kik) „Jelezték, hogy a munkásörök beavatkozása szimpátiát váltott ki a rendőrségnek viszont a jelenléte sem népszerű”. Am azon az egy (meglehetősen homályos) félmondaton, illetve megjegyzésen kívül, hogy „...a munkásörök beavatkozása szimpátiát váltott ki...” semmi nem utal arra, hogy a Műegyetemen bárkinek is tetszett volna az, amit a rendfenntartók 1973. március 15-én műveltek.
- 79 Az idézett gondolatot ld.: ÁBTL, 3.1.9. V-157864/2 vizsgálati dosszié Sz. Tamás és társai ügyében II. kötet. A BRFK Politikai Vizsgálati Alosztályának 1969. június 23-i összefoglaló jelentése.
- 80 Uo.
- 81 Uo.
- 82 Uo.
- 83 Uo.
- 84 Uo.
- 85 Uo.
- 86 Uo.
- 87 Uo.
- 88 Uo.
- 89 Uo.
- 90 Uo.
- 91 Uo.
- 92 Az idézett gondolatot, illetve az őrizetbe, előzetes letartóztatásba vett személyek névsorát ld.: ÁBTL, 3.1.9. V-157864/1 vizsgálati dosszié Sz. Tamás és társai ügyében I. kötet. A BRFK Politikai Vizsgálati Alosztályának 1969. május 8-i jelentése.
- 93 Az Sz. Miklós és társai ügyében született szabadlábra helyezésekről, rendőrhathósági figyelmeztetésekről részletesen is szól a BRFK (már többször idézett) 1969. június 23-i összefoglaló jelentése. Ugyanebből a jelentésből tudhatjuk meg azt is, hogy kik voltak azok, akikkel szemben a BRFK vádemelést javasolt, illetve mely személyeket gondolt tanúként beidézni a rendőrség a nyomozati szakasz lezárását követő tárgyalásokra. A BRFK összefoglaló jelentését ld.: ÁBTL, 3.1.9. V-157864/2 vizsgálati dosszié Sz. Tamás és társai ügyében II. kötet.
- 94 Az említett házkutatásokra a BRFK Politikai Osztályának 1969. április 29-i intézkedési terve alapján került sor. Ebben az intézkedési tervben fogalmazták meg, hogy – egyéb más teendők mellett – „1969 április 30-án reggel 5 órai kezdettel a Vizsgálati alosztály házkutatást hajt végre, majd ezt követően terhelként, illetve tanúként kihallgatja...” B. Lászlót, J. Istvánt, T. Zoltánt, Sz. Kornélt, Sz. Tamást és K. Ferencet. Az idézetet, illetve az április 29-i intézkedési tervet ld.: ÁBTL, 3.1.9. V-157864/1 vizsgálati dosszié Sz. Tamás és társai ügyében I. kötet.
- 95 Az idézett bejegyzést ld.: ÁBTL, 3.1.9. V-157864/1 vizsgálati dosszié Sz. Tamás és társai ügyében I. kötet. A BRFK Politikai Osztály III/a csoportjának 1969. május 6-i jelentése. Ez volt az a jelentés, mely összegezte, értékelte az április 30-i házkutatás eredményét, illetve felsorolta mindazon dolgokat, melyeket a rendőrség a gyanúsítottak otthonaiban talált.
- 96 A robbanóanyag beszerzésével kapcsolatos elképzelésekről részletesen is olvashatunk: ÁBTL, 3.1.9. V-157864/1 vizsgálati dosszié Sz. Tamás és társai ügyében I. kötet. Ezen belül jegyzőkönyv J. István 1969. május 12-i kihallgatásáról, illetve jegyzőkönyv B. László május 26-i kihallgatásáról.
- 97 Az április 1-i állampolgári bejelentést ld.: ÁBTL, 3.1.9. V-157864/1 vizsgálati dosszié Sz. Tamás és társai ügyében I. kötet.
- 98 A „társadalmi kapcsolatok” munkájáról, illetve „Huszty” ügynök tevékenységéről részletesen is olvashatunk: ÁBTL, 3.1.9. V-157864/1 vizsgálati dosszié Sz. Tamás és társai ügyében I. kötet.
- 99 A BRFK Politikai Osztályának III/a csoportja 1969. április 28-án az egyik „társadalmi kapcsolatra” hivatkozva azt jelentette, hogy „A csoportban...” B. László „...robbanóanyaggal rendelkezik...”, sőt, az is biztosnak vélték, hogy „...fegyverek vannak a birtokában.”. Azonban hamar kiderült, hogy ez nem felel meg a valóságnak. A házkutatás során B. Lászlónál nem találtak sem fegyvert, sem robbanóanyagot. B. László csupán szeretett volna bizonyos „cuccokhoz” hozzájutni, de erre sem módja, sem ideje nem volt. Az idézett gondolatokat, illetve az április 28-i jelentés teljes szövegét ld.: ÁBTL, 3.1.9. V-157864/1 vizsgálati dosszié Sz. Tamás és társai ügyében I. kötet.
- 100 Sz. Tamás és társai ügyében a leghosszabb büntetést – értelemszerűen – az elsőrendű vádlott Sz. Tamás kapta. Őt első fokon három év hat hónap szabadságvesztésre ítélte a Budapesti Fővárosi Bíróság. Rajta kívül a II. rendű vádlottnak, B.

Lászlónak egy év két hónapot, a III. rendű vádlott J. Istvánnak egy év nyolc hónapot, a IV. rendű T. Zoltánnak egy év hat hónapot az V. rendű K. Ferencnek pedig tíz hónapot „adományozott”, a Budapesti Fővárosi Bíróság. Emellett – melékbüntetésként – a közügyektől is eltiltották őket: Sz. Tamást négy évre, B. Lászlót két évre, J. Istvánt és T. Zoltánt három évre, K. Ferencet pedig egy évre. A Legfelsőbb Bíróság nem mindenben értett egyet a Budapesti Fővárosi Bíróság döntésével, vitatta ugyanis a másodrendű vádlott B. László börtönbüntetésének hosszát. Reá ugyebár eredetileg egy év és két hónap szabadságvesztés várt volna, ezt azonban a Legfelsőbb Bíróság nem fogadta el. Tizennégy hónap helyett másodfokon két évet kapott. A többiek ítélete azonban változatlan maradt. Beleértve azt is, hogy az első fokon eljáró Budapesti Fővárosi Bíróság a IV. rendű T. Zoltán „...*vádlottal szemben a rendelkező részben megjelölt két felfüggesztett szabadságvesztés végrehajtását rendelte el, mert a vádlott a próbaidő alatt újabb bűncselekményt követett el amelyért szabadságvesztésre ítélték.*”. Ez a gyakorlatban T. Zoltán számára még további egy évet jelentett, igaz, a vádlott büntetése háromnegyedének letöltése után feltételeesen szabadlábra kerülhetett. Az idézett gondolatokat, illetve a Fővárosi Bíróság október 3-i ítéletét, s a Legfelsőbb Bíróság 1969. december 2-i döntését ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–157864/2 vizsgálati dosszié Sz. Tamás és társai ügyében II. kötet.

101 A hazai „szocialista igazságszolgáltatás” egyik mélypontja volt, mikor a Magyar Népköztársaság nevében első fokon eljáró Pesti Központi Kerületi Bíróság M. Péter és társai ügyében M. Péter I. rendű vádlott szemére hányta, hogy „bűnös” cselekményként a „...*vádlott rendszeresen verseket írt, amelyek közül néhány már újságban is megjelent.*”. Nem beszélve arról, hogy a vádlott nem csupán verseket írt, de nem átalított szoros barátságot fenntartani S. Gábor későbbi VI. rendű vádlottal, „...*akivel rendszeresen a Bp-i Kati Espressóban szottak összetalálkozni.*”. E helyen „követték el” azt a „borzalmat”, hogy többször is beszélgetésbe elegyedtek, s „*Beszélgetéseik során az irodalom mellett igen komolyan foglalkoztak politikai kérdésekkel is.*”. Az idézett gondolatokat ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–159297/2 vizsgálati dosszié M. Péter és társai ügyében II. kötet. A Budai Központi Kerületi Bíróság 1972. április 12-én hozott ítélete.

102 Sz. Tamás és társai ügyében a tanúvallomások olyannyira nem a hatalom „alkotásai” voltak, hogy jó néhány esetben a vallomások egymásnak is ellentmondtak. No, nem a lényegben, a puszító és önpuszító tervek léteiben, hanem inkább abban, hogy kinek az ötlete is volt ez vagy az, illetve kit terhel több felelősség. Például Sz. Tamás a büntetőeljárás során mindvégig tagadta,

hogy az ő ötlete lett volna a „lappangás”, sőt állította, hogy az valójában B. László terve volt eredetileg. Sz. Tamás emellett állította azt is, hogy a csoportos önégetés ötletét is csupán „...*azért vettem fel, mert így akartam a robbantás gondolatáról véglegesen elterelni a figyelmet.*”. Legalábbis Sz. Tamás gyanúsított (későbbi vádlott és elítélt) erről így nyilatkozott a rendőrségen (ÁBTL, 3.1.9. V–157864/1 vizsgálati dosszié Sz. Tamás és társai ügyében I. kötet. Jegyzőkönyv Sz. Tamás gyanúsított május 2-i kihallgatásáról). Más kérdés, hogy Sz. Tamásnak ezt a (meglehetősen sajtóságos) védekezését sem a rendőrség, sem ügyészség, sem a bíróságok nem fogadták el. Arról sem sikerült meggyőznie senkit, hogy a „lappangás” B. László terve volt. Ami nem is csoda, hisz rajta kívül egy tanú sem akadt, aki az elsőrendű vádlott „verzióját” alátámasztotta volna, ráadásul – a Budapesti Fővárosi Bíróság október 3-i ítéletének (ÁBTL, 3.1.9. V–159297/2 vizsgálati dosszié M. Péter és társai ügyében II. kötet) tanúsága szerint – maga Sz. Tamás sem „...*tudta megmondani, hogy mikor hol és ki előt.*” beszélt B. László az ún. „lappangásról”.

103 A BRFK Politikai Vizsgálati Alosztályának 1969. június 23-i összefoglaló jelentése fontos dokumentum, mi több, megkerülhetetlen forrása az 1969 tavaszán történeteknek. Ugyanakkor a jelentésről érdemes tudni, hogy jó néhány olyan állítás is szerepel benne, mely biztosan nem felel meg a valóságnak. Példa: a jelentésben arról olvashatunk, hogy B. László „...1969. áprilisában – a húsvéti ünnepek alatt – »házbulit« rendezett a lakásán, amelyre az ügyben szereplők közül – fiuk, leányok vegyesen – kb. 15 fő ment el.”. A jelentés szerint: „Ezen az összejövetelen vetette fel...” B. László „...*első ízben a robbantás tervét.*”. Mégpedig oly módon, hogy a jelenlévőktől megkérdezte „...*mi lenne a véleményük arról, »ha egy szobor a levegőbe emelkedne?«*”. Ez a beszámoló, így, ebben a formájában, biztosan téves. Az ugyan igaz, hogy B. László húsvéti házbulit rendezett, s az is igaz, hogy az említett összejövetelen „kirobbanó” dolgokról beszélt. Ugyanakkor az már hamis állítás, hogy B. László 1969. húsvétján szót először „bombasztikus” terveiről. Nem, a különféle rendőrségi jelentések, s a fennmaradt tanúvallomások alapján egyértelmű, hogy B. László már korábban is szóba hozta néhány barátjának a bombatámadások tervét. Erről azonban a rendőrségi összegző – érthetetlen módon – nem számolt be. Vannak más hibái is ennek a jelentésnek, melyek felsorolásától most e sorok szerzője terjedelmi okból eltekint. Még talán annyi: a Fővárosi Főügyészség később „kijavította” a rendőrség tévedéseit. Pontosabban szólva az történt, hogy felhasználták a BRFK jelentését a vádirat elkészítéséhez, de a rendőrségi anyagban szereplő téves állításokat szép csend-

- ben kihagyták. Az idézett gondolatokat, illetve a június 23-i jelentést, s a Fővárosi Főügyészség július 5-i vádiratát ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–157864/2 vizsgálati dosszié Sz. Tamás és társai ügyében II. kötet.
- 104 Ténykérdés, hogy 1969. április 30-án, letartóztatása napján, amikor B. László először beszélt a rendőrségen az általa és társai által kidolgozott tervekről, megemlítette, hogy a „társaság” tagjai a tervezetek során nem csupán az öngyilkosság, a robbantás és a „lappangás” ötletét fontolgatták, de – legalábbis állítása szerint – a mérgezés és az emberrablás is szóba került. B. László szó szerint a következőképpen fogalmazott: *„Beszélgetésünk lényege az volt, hogy most már valamit tenni kéne és itt különböző lehetőségek merültek fel. Pl.–konkrét személy nélkül – leütésről, elfogásról, mérgezésről beszélünk végül – nem tudom ki vetette fel de a robbantásról is szó esett.”*. Nehéz megmondani, hogy a későbbi másodrendű vádlott szavai vajon mennyiben fedték a valóságot. Tény, hogy rajta kívül senki nem tett vallomást ilyesmiről, ugyanakkor tény az is, hogy a rendőrség sem kérdezett meg később senkit, hogy igazak-e B. László állításai. B. László április 30-i kijelentései egyszerűen elsikkadtak a nyomozás során. A rendőrség, illetve ennek nyomán később az ügyészség és a bíróságok is csupán a robbantás, a csoportos önégetés, illetve a „lappangás” tervére fókuszáltak. Az idézett mondatokat, illetve B. László április 30-i vallomásának teljes szövegét ld.: ÁBTL, V–157864/1 vizsgálati dosszié Sz. Tamás és társai ügyében I. kötet. Jegyzőkönyv B. László április 30-i kihallgatásáról.
- 105 Az idézett mondatot ld.: ÁBTL, 2. 7. 1. NOIJ III/III-4554/3 1983. március 16.
- 106 Uo.
- 107 Uo.
- 108 Uo.
- 109 Uo.
- 110 Uo.
- 111 Uo.
- 112 A Budapesten előzetes letartóztatásba helyezett személyekről, sorsukról, kilétükről e sorok szerzője – sajnálatos módon – nem talált semmit. Mindösszesen annyi bizonyos, hogy a fővárosi események egyik főszereplőjét, V. Józsefet 1983. március 29-én, a BRFK az „1983 III. 15-én elkövetett nacionalista jellegű megnyilvánulásai miatt...” rendőrhatalom általi figyelmeztetésben részesítette. Am hogy ezt a figyelmeztetést megelőzte-e előzetes letartóztatás, s ha igen, akkor ki volt az a másik személy, akit a március 15-i történések miatt letartóztattak, sajnos e sorok szerzőjének nem sikerült pontosan kiderítenie. Az idézett gondolatot, illetve V. József március 29-i rendőrhatalom általi figyelmeztetését ld.: ÁBTL, 2.2.1. II/3.7./511
- 113 Az idézett gondolatot ld.: ÁBTL, 2. 7. 1. NOIJ III/III-4554/3 1983. március 16.
- 114 A Szegeden történt eseményekről részletesen is szól: Soós Mihály: Egy tragikus sorsú másképp ünneplő. *Tiszatáj*, 2008. február.
- 115 Az idézett gondolatot ld.: ÁBTL, 2. 7. 1. NOIJ Borsod–12–52/6
- 116 Uo.
- 117 Uo.
- 118 A pécsi eseményekről a Baranya megyei rendőrség készített napi információs jelentést 1983. március 18-án. Az idézett mondatot, illetve a jelentés teljes szövegét ld.: ÁBTL, 2. 7. 1. NOIJ Baranya–16–56/4 1983. március 18.
- 119 Uo.
- 120 Az idézett gondolatot ld.: ÁBTL, 2. 7. 1. NOIJ III/III-43–5218 1983. március 14.
- 121 Uo.
- 122 Uo.
- 123 A BM Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárságának 1984. március 16-án készített információs jelentésében (ÁBTL, 2.7.1. NOIJ III/III–52/a-55/4 1984. március 16.) arról olvashatunk, hogy 1984. március 15-én este „20. 45-kor a Petőfi-szobornál megjelent egy 82 fős egyetemistákból álló csoport”. Egy olyan csoport, melynek tagjai között volt „...dr. K. György, aki külön ünneplésre biztatta a fiatalokat, mondván, hogy a rendőrség ugye mer fellépni velük szemben.”. E (meglehetősen vakmerő) biztatást követően „21.30-kor a csoportból kb. 40-en gyertyákat gyújtottak, s így indultak el a Batthyány örökmécses felé. Az Akadémia utcában a gyertyacsonkokat az egyik felállványozott háznál kezdtek lerakni.”. Igaz, ekkor már a rendőrség közbelépett, de a korábbiakhoz képest nem túl keményen. Mindössze annyi történt, hogy a fiatalokat „A biztosításban résztvevők a tüzveszély miatt tevékenységük abbahagyására szólították fel...”, kik „Ezt követően metróval a Batthyány térre mentek és ott szétszéledtek”. Vagyis a rendfenntartók nem „akcióztak” azon az estén, és később, éjjel sem volt „ramazúri”, dacára annak, hogy „A Petőfi-szobornál éjjel egy óraker 5–6 fős csoportok jelentek meg.”, s elkezdtek kihuzigálni, széttörni a szobornál elhelyezett vörös zászlókat. Am ekkor is mindössze annyi történt, hogy „A szobor körül elhelyezett piros zászlók kiszedése és összetörése miatt az intézkedő elvtársak 7 fiatal igazoltattak és tanácsoltak el a térről.”. Más, komolyabb következménye az ügynek – legalábbis az Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság szerint – nem lett. Ahogyan nem volt komolyabb „balhé” 1985. március 15-én sem, annak ellenére, hogy abban az évben is sor került Budapest több pontján is ellenzéki megmozdulásokra. „A fővárosban a hivatalos ünnepek után több kisebb, valamint egy – kb. 6–800 főnyi – nagyobb csoport vonult egyik emlékhelyről a

másikra.” – olvashatjuk a Belügyminisztérium Koordinációs Bizottságának március 15-i információs jelentésében (ÁBTL, 1.12.2. BRFK 20. doboz). Ugyanezen jelentésből megtudhatjuk azt is, hogy a nap folyamán „A fővárosban összesen 19 fő igazoltatására került sor.”, amellet, hogy két embert, H. Sándort és M. Gyulát röpcédula-készítés, illetve a terjesztés szándéka miatt a BRFK őrizetbe vett. Igaz, az esti, illetve a késő esti órák történéseire ez a március 15-én frissen keletkezett jelentés nem tér ki. Homályban marad az is mi lett H. Sándor és M. Gyula későbbi sorsa. Ugyanakkor *A hírmondó* címet viselő számozott újság beszámolt arról, hogy mi zajlott 1985. március 15-én az esti órákban, Budapesten. „*Este egy kisebb csoport megismételte a délelőtti sétát, végigjárta az emlékhelyeket.*” – olvashatjuk *A hírmondó* egyik (név nélküli) cikkében, mely a *Beszámoló 1985. március 15-ről* címet viseli (*A hírmondó* 1985. évi 2. szám 21 és 23.o.). *A hírmondó* említett cikke fontosnak tartotta leszögezni azt is, hogy komolyabb rendőri beavatkozás sem nap közben, sem az esti órákban nem történt, „...a gáz-spray és a gumibot az övekben maradt, az erőszakapparátus nem mutogatta karmait.”. Más kérdés, hogy az esti órákban dr. P. Tibort „...aki a délelőt is jelen volt a menetben, három civilruhás rendőr karonragadott és egy kocsihoz kísért.”. Ezt követően pedig „A budai hegyekbe vitték, kilökték a kocsiból és magára hagyták.”. Am ezen az egy (akciófilmbe illő) eseten túl más komolyabb incidens nem történt azon az estén, vagy ha történt is e sorok szerzője nem talált rá utalást.

124 Az idézett mondatokat ld.: Az 1986-os Március 15. *Beszélő*, 16. szám, 1986.

125 Uo.

126 Uo.

127 Uo.

128 Uo.

129 Uo.

130 Uo.

131 Uo.

132 Uo.

133 Uo.

134 Uo.

135 Uo.

136 Uo.

137 Uo.

138 Uo.

139 Uo.

140 Az idézetet ld.: *Meggyalázott ünnep*. Megjelent a *Demokrata* 1986. évi 4. számában.

141 Uo.

142 „*Itthon és külföldön élénk visszatetszést keltett a rendőrség durva fellépése a fiatalok spontán hazafias tüntetése ellen. A nyugati lapok késedelem nélkül beszámoltak az eseményekről.*” – olvashatjuk a *Meggyalázott ünnep* címet viselő cikkben

(*Demokrata* 1986. évi 4. szám). Ugyanebből az írásból – egyebek mellett – megtudhatjuk azt is, hogy „*A főváros fiatalosága, főleg pedig a diákság körében széltehen-hosszában felháborodással taglalták a történeteket.*”; mi több, „*A fiatalok körében Március 15. Mozgalom aláírással kemény hangvételű tiltakozó nyilatkozat jár kézről kézre.*”. A *Demokrata* beszámolója szerint az Egyesült Államok is állást foglalt a rendőri túlkapások kérdésben, s „*Március 20-án a washingtoni külügyminisztérium a szóvivője útján hivatalosan aggodalmát fejezte ki a március 15-i budapesti spontán tüntetés rendőri szétosztatása.*”. Nem szólva a honi ellenzék reakciójáról. Ez utóbbi ugyanis még hónapok múltán sem volt képes napirendre térni a történetek fölött. Nem tudtak belenyugodni abba a brutalitásba, ami a forradalom 138. évfordulóján történt. „*Az un. belső ellenzék egyes képviselői azt tervezik, hogy megszerzik és kijuttatják nyugatra a március 15-i budapesti rendőri akcióról készült fényképeket, hogy »hiteles képek« adjanak az eseményekről a nyugati sajtó, valamint az emberi jogok védelmével foglalkozó különböző szervezetek részére.*” – áll a Belügyminisztérium Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárságának 1986. május 21-i napi operatív információs jelentésében (ÁBTL, 2.7.1. NOIJ III/I-98-98/2 1986. május 21.). Azt ugyan nem sikerült e sorok szerzőjének kiderítenie, hogy az ellenzék terve végül megvalósult-e, sikerült-e kijuttatni a bizonyítékul szolgáló fényképeket, ám akár sikerült, akár nem, az bizonyos, hogy a rendőrség, illetve a rendőrség mögött álló politikai vezetés alaposan „mellélőt” ezzel a március 15-i akcióval. Ezek ugyanis már nem Brezsnjev-éra évei, hanem a gorbacsovi idők voltak, és ekkor már sem a hazai, sem a nemzetközi viszonyok nem úgy néztek ki, hogy az ellenzék válaszcselekedteit, illetve a külföldi tiltakozásokat csak úgy, egy „vállrandítással” el lehetett intézni.

143 1987-ben – éppúgy, mint a megelőző évben – ellenzéki megmozdulásokra került sor Budapest több pontján is. „*A fővárosban a hivatalos rendezvények után a – már korábban jelentett – ellenzéki-ellenséges személyek aktív közreműködésével fiatalok nagyobb csoportjai ismét felkeresték a '48-as emlékhelyeket. Útvonaluk: A Múzeum kertből a Március 15. tér – Kossuth tér – Batthyányi emlékműves, majd Honvéd utca – Szt. István körút – Margit hid útvonalon Bem József tér – Batthyányi tér Kölcsey szobor.*” – olvashatjuk a Belügyminisztérium III/III-B. Önálló Alosztályának 1987. március 15-i 4. számú jelentésében (ÁBTL, NOIJ III/III március 15-i ünnepségek 4. jelentés 1987. március 15.). E jelentésből tudhatjuk meg azt is, hogy az ellenzék egyes vezéralakjai, a főváros több pontján is, szónoklatokat tartottak, illetve „...a

Baththyány téren egy – eddig nem azonosított nő – tartott beszédet...”. Ez utóbbi dolog elsősorban azért volt érdekes, mert az ismeretlen hölgy „... beszéde végén közölte, hogy a hatóság »kellemes partner« volt, most már mindenki menjen haza és otthon ünnepeljenek.”. Nem sokkal ezután pedig a tüntető „társaság” valóban szét is oszlott. S, hogy mennyire volt „kellemes partner” a hatóság? Erre csupán annyit lehet mondani, hogy a nap közbeni tüntető felvonulást valóban nem verték szét, sőt később sem volt „nagy rendcsinálás”. Függetlenül attól, hogy a nap közbeni események után volt még egy (kisebb) tüntető felvonulás Budapesten utcáin, mely este nyolc óra körül kezdődött. Ám a rendőrök, ezúttal (már) nem csináltak esti „láncbéli csatát”. A BRFK III/A Alosztályának március 16-i jelentése szerint (ÁBTL 2.7.1. NOIJ BRFK–39/2 1987. március 16.) lényegileg annyi történt, hogy – miután a tüntetők a rendszerrel szembeni érzéseiket kifejezték – szépen hazamentek, „A tömeg 22, 10 órakor feloszlott.”. Tegyük mindehhez hozzá, hogy a következő évben szintén volt ellenzéki megmozdulás. Igaz az 1988. március 15-i eseményekről e sorok szerzője részletes jelentést nem talált. Ugyanakkor a BM. III/1 Csoportfőnöksége – osztrák lapértesülésekre hivatkozva, azokat felhasználva – 1988. március 21-én készített egy rövid, egy oldalas feljegyzést a néhány nappal korábban történetekről (ÁBTL, NOIJ III/1–56/3 1988. március 21.). E feljegyzés lényegét tekintve három dologról szólt. Egyrészt arról, hogy „A hivatalos ünnepségek után sor került egy előre be nem jelentett tüntetésre is az esti órákban, amikor fiatalok ezrei gyűltek össze éző gyertyákkal kezükben a Petőfi szobornál, majd hazafias dalokat énekelve vonultak Budára.”. Másfelől a feljegyzés elárulja azt is, hogy „Az ünnep napjára 8 vezető személyt egész napra őrizetben tartottak a rendőri szervek.” (a „vezető személyek” természetesen nem az állampárt, hanem az ellenzék vezetői voltak). Végül, de nem utolsó sorban a feljegyzés szól arról is, hogy a rendőrség 1988-ban (sem) avatkozott be komolyabban, „...a drasztikus rendőri intézkedés ezúttal elmaradt.”. Igaz a III/1 csoportfőnökség feljegyzése azt az „aproságot” már nem magyarázza meg, miért az osztrák sajtó alapján dolgozott a belügy, miért egy idegen ország, ráadásul egy tőkés ország, lapértesülései nyomán készítettek feljegyzést, ahelyett hogy saját forrásaikra hagyatkoztak volna.

144 A belügyminisztérium egyik 1988. június 17-én keletkezett jelentése (ÁBTL, 2.7.1. NOIJ III/III–115/a 1988. június 17.) szerint az akkortájt frissen alakult Történelmi Igazságétel Bizottság, illetve az ellenzék megemlékezése Nagy Imréről és mártírtársairól, vagy ahogyan a belügy fogalmazott „Az 1988. június 16-i események...” a főváros négy pontján zajlottak. Egyrésztől „A

rákoskeresztúri új köztemetőnél...”, ahol „Az előzetes terveknek megfelelően 10, 00 óra körül...” kezdődött egy szertartás Nagy Imre és mártírtársai emlékére. Ezután a Hősök terén is volt egy emlékező gyűlés, mely 14. 50-kor vette kezdetét. Délután a Baththyány emlékmécsesnél szintén volt egy gyűlés, ahol „...16³⁰-ra mintegy 100–150 fő jelent meg.”. Végül pedig volt egy templomi megemlékezés is a kora esti órákban. Mégpedig a Mártírok útján lévő Ferences rendi templomban, ahol „... 18³⁰-ra kb. 300 fő jelent meg.”. „A templomban misét nem celebráltak, az ott megjelentek mintegy fél óráig csendben ott tartózkodtak, majd 19¹⁵-kor kisebb csoportokban elvonultak.” – tudhatjuk meg a belügy június 17-i jelentéséből. Ugyanezen jelentés beszámol arról is, hogy a „szervek” a temetői rendezvénybe, illetve a templomi szertartásba közvetlenül nem avatkoztak bele. Igaz a hatalom, mindvégig, árgus szemekkel figyelte mi történik, s ténykérdés az is, hogy a temetői rendezvény előtt a rendőrség lefoglalta azt a kopjafát, melyet az emlékezés szervezői halottak tiszteletére akartak felállítani. Ám e kegyeletsértő tetten túl más egyéb intézkedés nem történt. A templomban és a temetőben a megjelentek, ha nem is szabadon, de nyugalomban emlékezhettek. Más volt a helyzet az utcai rendezvényekkel. Ezeket a hatalom már nem tűrte el. A Hősök Terénél például „A teret a rendőrök lezárták és távozásra szólították fel a tömeget.”. A rendőri intézkedéssel szemben „...nemtetszést nyilvánító...” R. Sándort és N. Eleket „...az intézkedő rendőrök feltartóztatták...” R. Sándort „...a II. kerületi Kapitányságra előállították.”. N. Eleket pedig „...a térről eltávolították, majd elengedték.”. Ezután, 16. 15-kor, a megmaradt tüntetőket „...a Mücsarnok előtt tartózkodó mintegy 50–60 főt a rendőrök igazoltatták, majd távozásra szólították fel, melynek eleget téve a kispáldalatti felé elvonultak.”. A Baththyányi emlékmécsesnél szintén sor került egy hasonló oszlatásra. „Az emlékmécses környékét a rendőregységek 16⁴⁰-kor lezárták és az összegyűlteket távozásra szólították fel.” – olvashatjuk a június 17-i jelentésben. Ugyanitt olvashatunk arról is, hogy „Az oszlatásra felszólított kb. 200 fős tömeg Nagy Imrét véltette, szidalmazta a »rendőrállamot«...” R. Sándort persze „A hangoskodókat igazoltatták.”. Akik pedig ellenszegültek azokat „...a Báthory utcai kmb. irodába...” előállították.

145 Az idézett mondatokat ld.: ÁBTL, 2.7.1. NOIJ III/III–51–54/11 1984. március 15.

146 Uo.

147 Az idézett mondatokat ld.: ÁBTL, 2.7.1. NOIJ GYŐR–SOPRON–8/53/4 1986. március 17.

148 Uo.

149 Uo.

150 Uo.

151 Az E. Ferenc-ügy egyik tanúja M. Imre a gya-

núsított (későbbi vádlott és elítélt) „kirobbanó” terveire a következőképpen emlékezett vissza: E. Ferenc „...egy alkalommal arról beszélt, hogy 1986. október 23-án – az ellenforradalom évfordulóján – szándékában áll szavai szerint provokálni. Mint elmondta néhány helyen robbantani akar az általa készített robbanószerrel.”. Minderről és egyebekről is M. Imre 1986. március 25-én beszélt a rendőrségen. Az idézett gondolatokat, illetve M. Imre március 25-i vallomásának teljes szövegét ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–165373 vizsgálati dosszié E. Ferenc ügyében.

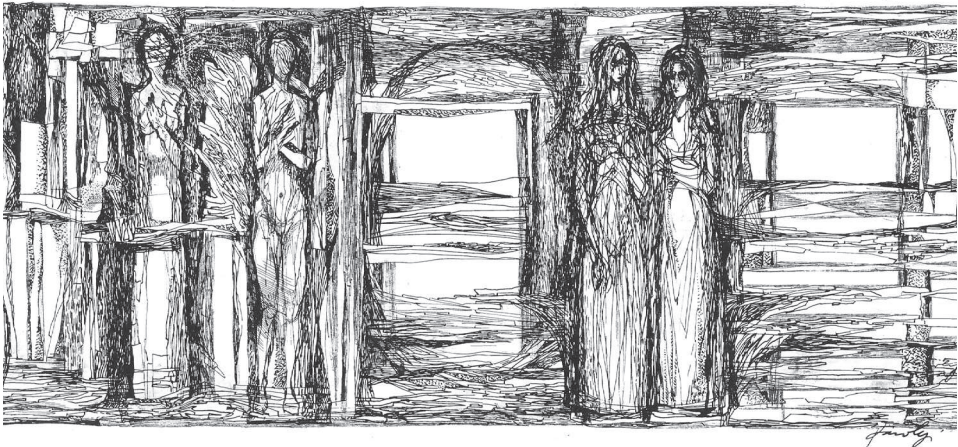
- 152 E. Ferenc szülei házában élt, ahol 1986. március 13-án tartottak házkutatást. A március 13-i házkutatási jegyzőkönyv, illetve a március 18-i bűnjeljegyzék tanúsága szerint E. Ferenc a következő tárgyakat birtokolta: trotilpor, faszénpor, kénpor, kénzúzalék, kb. március 25-i salétromsav, egy 37,5 cm-es és egy 14 cm hosszú fémcső, egy Mauser típusú puskacső. Találtak továbbá egy 7 mm kaliberű vadásztöltényt, 2 db 9 mm kaliberű pisztolytöltényt, 3 darab 5,6 mm kaliberű céllövőtöltényt, 1 db 7,62 mm kaliberű géppisztolytöltényt, egy szintén 7,62 mm kaliberű egységes géppisztoly-, illetve pisztolytöltényt, s 1 db 9 mm kaliberű vaktöltényt. A későbbi, 1986. május 6-i, fegyverszakértői vélemény két kérdésre keresett választ: „1./ A vizsgált puskacső és 9 db töltény löfgyvernek, illetve lőszernek tekinthető-e? 2./ A töltények működőképesek-e, kilőtt lövedékek emberélet kioltására alkalmas-e?”. A vizsgálatot végző fegyverszakértői véleménye az volt, hogy „A lefoglalt 7,62 mm kal. hadipuska cső és tok... (vagyis a Mauser) ...a 2/1975. BM számú rendelet értelmében löfgyveralkatrésznek tekintendő.”, s a lefoglalt töltényeket szintén lőszernek vagy legalábbis lőszeralkatrésznek kell tekinteni; illetve: „A lőszernek működőképesek, kaliberüknek megfelelő löfgyverből kilőtt lövedékek emberélet kioltására alkalmas”. S, hogy honnan szedte E. Ferenc ezeket a „remek kis cuccokat”? Nos, az 1986. június 10-én keletkezett vádirat szerint E. Ferenc „...1984-ben, Görbehalom térségében 2 db második világháborúból származó kézigranátot talált, melyet szétszerelt és a bennelévő trotil robbanóanyagot összegyűjtötte”. Amellett, hogy „A fiatalkoru gyanúsított ezután a harkai lőtéren több alkalommal kénport és elszóródott különböző fajtájú és kaliberű, összesen 9 db löszert talált.”; illetve „...puskapor készítése céljából szén, salétromsavat és kénport gyűjtött össze”. Az idézett gondolatokat, illetve a március 13-i házkutatási jegyzőkönyvet, a március 18-i bűnjeljegyzéket, a május 6-i fegyverszakértői véleményt és a június 10-i vádiratot ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–165373 vizsgálati dosszié E. Ferenc ügyében.

- 153 E. Ferenc és társai ügye sohasem létezett. Olyasfajta, többek által szervezett „összeesküvést” sem sikerült bizonyítani, melyről a március

17-i napi információs jelentésben olvashatunk. Ez viszont nem azt jelenti, hogy az E. Ferenc-ügy csupán egy emberről szólt volna. Nem, voltak E. Ferencnek társai, barátai is, akik legalábbis tudtak Ferenc „bombasztikus” ötleteiről, „gyűjtögetéséről”, mégsem tettek ellene semmit. Ami már önmagában véve is súlyos probléma. Még nagyobb gond, hogy a Győr–Sopron megyei rendőrség, miután az ügy nem egészen tisztázott módon napvilágra került, csupán E. Ferenc felelősségét vizsgálta, az ő viselt dolgai után kutakodott. Sem a rendőrségi szakaszban, sem később, az ügyészségen és a bíróságon fel sem merült mások felelőssége. Holott éppenséggel felmerülhetett volna. Például (ahogyan erről már szó esett) az ügyészség E. Ferencet vádolta lőszernek, robbanóanyagok gyűjtésével. A június 10-i vádiratban őt tették felelőssé azért, hogy Görbehalom térségében, illetve a harkai lőtéren illegális „felszerelést” szedett össze. Ami igaz is volt, ám azt az „apróságot” már nem említi a vádirat, hogy E. Ferenc Görbehalom térségében több mint valószínűen nem egyedül talált rá a gránátokra. E. Ferenc legalábbis azt vallotta 1986. március 20-án, a rendőrségen, hogy ő egy barátjával, N. Istvánnal közösen találta a gránátokat. Sőt, E. Ferenc állította azt is, hogy a gránátokon kívül már akkor és ott találtak különféle töltényeket, töltényhüvelyeket is. Ám E. Ferenc ezen kijelentéseit sem a rendőrség, sem az ügyészség, sem a bíróság nem vette figyelembe, annak ellenére, hogy a gyanúsított „verzióját”, vagy legalábbis „verziójának” egy részét később tőle függetlenül megerősítették E. Ferenc barátai, az ügy tanúi is. M. Imre például 1986. március 25-én a rendőrségen azt vallotta: N. Istvántól „...hallottam, hogy Görbehalomban a patak partján találtak...” E. Ferencel „...együtt különböző töltényeket és kukorica gránátot is, amit aztán Feri szétszedett.”. V. Gábor, az ügy másik tanúja szintén úgy tudta, Feri nem mindig egyedül, „magányos harcosként” gyűjtött „cuccokat”. Más kérdés, hogy V. Gábor 1986. március 25-én tett vallomásában nem egészen arról beszélt, amiről barátai. Nem, ő úgy nyilatkozott: „...Feri arról beszélt, hogy két barátjával Ágfalván volt. Valamilyen barlangba másztak be, ahol több kukorica gránátot találtak.”. Vagyis V. Gábor tudomása szerint E. Ferencen kívül még két másik „nevenincs” ember is jelen volt a gránátok megtalálásánál. Talán nem ártott volna bizonyos dolgokat idejekorán, már a nyomozati szakaszban tisztázni, az ellentmondásos tanúvallomásokat valamiképp, legalább részben „helyretenni”. Például szembesítésekkel, vagy N. István beidézésével. Ám e sorok szerzője az E. Ferenc-ügy iratai között sem N. István vallomásával, sem szembesítési jegyzőkönyvekkel nem találkozott. Az idézett gondolatokat, illetve E. Ferenc, M. Imre és V. Gábor vallomásait ld.:

- ÁBTL, 3.1.9. V-165373 vizsgálati dosszié E. Ferenc ügyében.
- 154 A Győri Városi Bíróság „...mint fatalkorúak bírósága...” 1987. február 26-án hozott jogerős „...és a felfüggesztett rész kivételével végrehajtható.” ítéletet E. Ferenc ügyében. A bíróság „1 rb. robbanóanyaggal visszaélés büntettségében és 1 rb. folytatólagosan elkövetett közösség megsértésének vétségében.” találta E. Ferencet bűnösnek. Az ítélet (ahogyan arról már szó esett) hat hónap fogházban letöltendő szabadságvesztés volt, melyet azonban két év próbaidőre felfüggesztettek. A bíróság elrendelte, hogy E. Ferenc „A próbaidő alatt pártfogó felügyelete alatt áll.”, illetve „Külön magatartási szabályként...” előírta azt is, hogy az elítélt „...köteles tanulmányait folytatni.”. Ami a „folytatólagosan elkövetett közösség megsértését illeti”: A bíróság bizonyítottan látta, hogy E. Ferenc „...vállott 1985. nyaratól kezdődően 1986. márciusáig baráti társaságban, és a nyílt utcán is a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjét, a zsidókat, a kommunistákat a Szovjetuniót sértő kifejezéseket használt. Így pl. kijelentette »mi magyarok tulságosan behódolunk a ruszoknak, és

ezért nem hozunk be Toyotát«, a szovjet turistákat látva barátai előtt hangosan megjegyezte »elkelne már ide is egy Auschwitz, mert annyian vannak mint a patkányok«. Baráti társaságban kijelentette, hogy »az oroszok olyanok, mint a zsidók és Hitler nem jó munkát végzett, mert még ma is sok zsidó és kommunista van«. 1985. novemberében barátaival egyikük születésnapja alkalmából nagyobb mennyiségű szeszestalt fogyasztott, majd az utcán hangosan azt kiáltozta, hogy »rohadt kommunisták, utálom a kommunistákat, utálom ezt a rendszert.«. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy E. Ferenc előbbieken említett kijelentéseit, megnyilvánulásait később, maga is elítélte. Rendszerellenes és antiszemita kijelentéseiről már a rendőrségi szakaszban úgy nyilatkozott: „Elismerem, hogy a most elmondott cselekedetemmel és viselkedésemmel törvénytelen is kifogásolható módon jártam el.”. 1986. április 26-án tett vallomásának jegyzőkönyvében legalábbis ezt olvashatjuk. Az idézett gondolatokat, illetve Győri Városi Bíróság ítéletét és E. Ferenc 1986. április 26-i vallomását ld.: ÁBTL, 3.1.9. V-165373 vizsgálati dosszié E. Ferenc ügyében.

(Ál)kémtörténet az 1946-os Kolozsvárról: az Unghváry-ügy

(*Bevezető helyett: szemelvények az Unghváry-ügy előtörténetéből!*) Ungváry Sándor 1908-ban született Nagykőrösön, népes és meglehetősen jómódú, református hagyományokkal rendelkező, gazdálkodó családban. Egyik öse, Unghváry János református püspök volt, egy másik, Unghváry András, a Wittenbergben tanuló magyar diákok rektora a reformáció első éveiben. Űkapja, Unghváry József az 1848-as szabadságharc idején Cegléd város bírója volt, Kossuth Lajos egyik fontos híve volt a térségben.² Az Unghváry-család kiterjedt kertészeti hagyományokkal rendelkezett, faiskolája híres volt Nagykőrös és Cegléd környékén, ügyfeleinek sora pedig Törökországtól az Egyesült Államokig terjedt. Ugyanakkor népes is volt a család: maga Sándor négy testvérrel rendelkezett.³ Tanulmányait Pécsen kezdte, majd Nagykőrösön érettségizett. 1928–1935 között Debrecenben és Innsbruckban végez felsőfokú tanulmányokat. Doktorátusát 1938-ban védi meg, „Nagykőrös településtörténete a török időkben” címmel. Ezekben az években aktív életet élt: részt vett ifjúsági mozgalmakban, tanított Pécsen, és falukutatással is foglalkozott – e témában több cikke is megjelent.⁴ Valamint kapcsolatba kerül a nyilasmozgalommal, illetve annak egész magas szintű vezetőségével.

A későbbi események tükrében felmerül a kérdés: vajon meggyőződéstől elvakított, majd később kijózanodott nyilas szimpatizáns volt Unghváry, avagy első pillanattól kezdve konzervatív magyar körök a mozgalomba beépült provokatőre; barátsága ugyanis a miniszterelnök Teleki Pál családjának tagjaival már ekkor megvolt. Mindenesetre az 1939-ben megjelent könyve hatalmas károkat okozott a nyilasmozgalomnak. A könyv gyakorlatilag egy vádirat, mely rámutat a nyilasmozgalom szervezetlenségére⁵, német provokatőrökkel és besúgókkal történt átszövésére, a nagyarányú sikkasztásokra, és a hitleri Németországból érkező pénzekre is. A könyv első sorai tartalmazzák Unghváry ars politicáját is, melyet a következőképpen fogalmaz meg:

„Magyar vagyok és szocialista. Forradalmár vagyok, de a szónak nem annyira klasszikus, mint inkább dunavölgyi lehetőséggel számot vető értelmében. E tájon belül ugyanis nem tudok elképzelni olyan nagyszerű politikai vállalkozást, amely máról holnapra új világot formálna.”⁶ Ez a némileg idealistán naiv, némileg megkeseredett hangvételű pár sor szívből fakadhatott, hiszen ha a szerző későbbi életútját mintegy predesztinációként kísérte végig. Ezt azonban 1940-ben még senki sem láthatta előre, ellentétben azzal a ténnyel, hogy habár a könyv károkat okozott a nyilasmozgalomnak, megjelenése következtében szerzője az agresszív nyilasok bosszúvágya célpontjává válhat, egyes források szerint meg is verték.⁷ Éppen ezért kapóra jött Észak-Erdélynek a második bécsi döntés következtében Magyarországhoz történő visszakerülése, melynek következtében tisztviselőként kerülhetett Kolozsvárra. Középkisiskolai tanárként a kincses városba kapott kinevezést, tevékenysége azonban inkább közigazgatási területen zajlott: a városházán helyezkedett el mint a kulturális ügyosztály tisztviselője.⁸ Innen kerül 1942-ben az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesülethez, mint közművelődés-ügyi titkár, és ebben a minőségében, Gaál György irodalomtörténész szavai szerint „lelkes és eredményes aktivitást fejtett ki”.⁹ Mindvégig aktív szerep-

lője maradt a kolozsvári közéletnek, és számos személyes ellenséget szerzett, úgy az Erdélyi Pártban, mint a baloldali értelmiség körében is.¹⁰ A Vörös Hadsereg 1944-es októberi bevonulása a kolozsvári városháza tisztviselőjeként éri, aki az elmenekült polgármester helyett őrzi a város pecsétjét: ebben a minőségében találkozik a szovjet parancsokkal, Malinovszkij tábornaggal.¹¹ Ezt követően is Kolozsváron marad, magyar állampolgárként, a Református Kollégiumban helyezkedett el mint tanár, valamint a „Szövetség” Szövetkezeti Központban is dolgozott tisztviselőként György Endre igazgató mellett. A szociáldemokratákhoz kötődő Szövetség tisztviselőjeként többek között vidéken tett útjai során dokumentálja az 1945-ös romániai földreform végrehajtása során bekövetkezett magyar vonatkozású visszaéléseket is, és másfajta tevékenységei is kiválthatták az államhatalom szerveinek rosszallását. Ezek következtében 1946 nyarán feltűnés nélkül kerül sor Unghváry Sándor letartóztatására, majd tizenkét hónapi vizsgálati fogságot követően 1947 júniusában megkezdődött a nagy nyilvánosság előtt zajló pere is, mely során kémkedés, tiltott határátlépés és idegen fizetőeszközök (dollár) csempészete miatt kellett felelnie. Végül az államrend megbontására irányuló törekvésért, tiltott határátlépésért és levélcsempészeteért ítélik őt, illetve három év börtönre, ugyanakkor az ítélet azt is kimondta, hogy nem számíthat bele a büntetés időtartamába az egy vizsgálati fogságban töltött időszak.¹² A per lefolyásáról a város magyar nyelvű lapjai – a Magyar Népi Szövetséghez kötődő *Világosság*, az *Erdélyi Szikrából* nevet változtatott, kommunista kötődésű *Igazság* és a Szociáldemokrata Párt magyar tagozata lapjaként megjelenő *Erdély* is – tudósítottak. Léteztek azonban olyan dokumentumok is, melyek nem kerülhettek a nyilvánosság elé, ezek egy részét találta meg a szerző egy, a kolozsvári Román Állami Levéltárban, a Román Kommunista Párt fondjában végzett kutatása során.

A most közreadott dokumentumokat tartalmazó dosszié címe magyar tükörfordításban „Katonai szervektől beérkezett napi jelentések, különböző kémkedési tevékenységekre vonatkozóan”. A dosszié több, magyarul vagy románul megfogalmazott bizalmas jelentést tartalmaz, melyek forrásai különbözőek is lehetnek – politikai vagy bűnügyi rendőrség, titkosszolgálat, katonai hírszerzés vagy akár magának a Pártnak saját aktivistáiból álló informális hírszerzői is – a címzett azonban minden esetben közös, ez pedig a Román Kommunista Párt Kolozs Tartományi Bizottsága. A jelentésekből – melyek igazságtartalmának mértéke természetesen vitatható, hiszen nem egyszer megtörtént már az, hogy a mindenkori informátor, saját szerepét növelendő, fiktív, de hihető elemekkel egészíti ki a jelentésének lapjául szolgáló valóságot – egy törbecsalás képe rajzolódik ki az olvasó szeme előtt, mely jelenség gyakori volt ezekben az átmeneti években.¹³

A dokumentumok átírásánál napjaink magyar helyesírásának szabályait vettük figyelembe, de kivételt tettünk e téren olyan esetekben, amikor a helyesírási szabályoktól eltérő kifejezés nem helyesírási hiba, hanem az erdélyi magyar köznyelvben a magyarországi nyelvhasználattól függetlenül, román jövevényszót jelent (ilyen például a szövegekben visszatérő dosszár kifejezés, mely dossziét jelöl, a rapid a gyorsvonat megfelelője, stb.). A dokumentumok, Unghváry Sándor megfigyelésének folyamata mellett, más kutatók számára is hasznosítható részinformációkat tartalmaz(hat)nak eltérő kontextusban felmerülő személyiségekről is. Ilyen például Sas Kálmán érmihályfalvi lelkész, az ötvenhatos magyar forradalom leverését követő megtorlásoknak határon túli áldozata, és aki valószínűleg ez alkalommal is már a román hatóságok látókörébe került. Ugyanakkor a Markham-ügy kapcsán¹⁴ érzékelhetjük a hidegháború előszelét is.

DOKUMENTUMOK

Fondul PCR. Comitetul Regional PCR Cluj. Dosar nr 10/1946. Note informative zilnice primite de la organele militare în legătură cu diferite probleme de spionaj.

Kolozsvári Országos Levéltár. A Román Kommunista Párt Kolozs tartományi Bizottságának fondja. Katonai szervektől beérkezett napi jelentések, különböző kémkedési tevékenységekre vonatkozóan.

F4. 231-K. 1946. május 1.

Bizalmas értesüléseink szerint Unghváry elhalasztotta tervbe vett utazását Magyarországra. Április 30-án Unghváry délelőtt 10 óra 50-kor a „Szövetség”-nél volt, György Endre igazgatónál, akitől bizalmas utasításokat kapott, további adatok beszerzésére. Úgy látszik, hogy György hasonló direktívákat kapott Magyarországról.

Unghváry április 30-án d. u. 3 órakor elhagyta Kolozsvár területét. Nem utazott a határra, hanem csak a közeli falvakba, hogy újabb adatokat szerezzen be. Vajna szerint Unghváry valószínűleg csak 4-5-én utazik Magyarországra, addig vár valami értesítést gróf Teleki Gézától.

F 9. 255/K. 1946. május 14.

Unghváry jó barát György Endrével, a „Szövetség” igazgatójával. A Szövetség alkalmazottaként tett székelyföldi körutat és gyakran marad egyedül a „Szövetség” elnöki irodájában, egyedül dolgozik. A „Szövetség” dollárokat kapott Magyarországról, amit elloptak, de a vezetőség nem fordult a rendőrséghez, nehogy a román hatóságoknak okot adjanak a Szövetség felszámolására.

f. 16 és f 10. 269/K. 1946. május 17.

Markham amerikai újságíró május 15-én a déli órákban érkezett Kolozsvárra. A New York szállóban vett ki szobát. Közvetlenül az érkezése után érintkezésben volt dr. Aurel Socol ügyvéddel, aki azonnal felkereste. Markham 15-én délután végignézte a munkáság felvonulását és az Antonescu perrel kapcsolatos tüntetést. A „Liana” féle drogériába dr. Al. Borza professzorral, dr. Jeleriával, majd a Patria szerkesztőségében megbeszélést folytatott, amelyen részt vettek dr. Aurel Socol, dr. Jelieru, dr. Giurgiu, dr. Papilian, prof. Értesüléseink szerint itt különböző iratokat adtak át neki a „Patria” beszüntetésével kapcsolatban, amik úgy informáltak, hogy a Kommunista Párt és a Szakszervezeti Tanács terrorjára szüntették be a nyomdamunkások a lap megjelenését, annak ellenére, hogy a román nyomdászok ezt a megoldást ellenezték. Markham a kora esti órákban a Botanikus Kertbe ment, ahol dr. Borza proffal találkozott és dr. Aurel Socolal. Itt csatlakozott hozzájuk dr. Iuliu Hatieganu prof. és dr. Ion Stefan, valamint Piturca orvostanhallgatók. Ez alkalommal részletesen ismertették azt a tényt, hogy az orvostanhallgatók által kért utcai felvonulást a hatóságok betiltották, és ezt úgy állították be, mintha a hatóságok állandóan fokozódó terrort fejtenének ki az egyetem hallgatói ellen.

Markham a botanikus kertből autóval távozott és így követni nem lehetett. Ennek ellenére értesültünk, hogy még az esti órákban érintkezésbe volt gróf Teleki Ádámmal, dr. Boga Alajossal, Dr. Venczel Józseffel és dr. Dövényházy egyetemi tanárral.

Ezen az úton értesítve lett Markham kvári tartózkodásáról dr. Unghváry Sándor is, aki ettől a pillanattól kezdve lázas tevékenységet indított. A nekünk átadott dosszár akarta sürgősen visszakapni, mert azt Markhamnak akarta átadni. A dosszár átadása elől kitértünk és úgy rendeztük, hogy a dosszár csak Markham elutazása után, május 17-én délben juttattuk vissza Unghvárynak.

b) ugyanakkor dr. Unghváry nagy hajsztát indított egy Lakatos nevű személy után, akinek másik nevét még nem sikerült pontosan megállapítani, de erősen feltételezhető, hogy Lakatos Istvánról, a szociáldemokrata párt vezetőjéről van szó: - aki valami emlékiratot szerkesztett az erdélyi kérdés rendezéséről. Ezt a Lakatost sem sikerült idejében megtalálniuk.

Markham május 16-án a déli órákban ismeretlen helyen járt. A délutáni órákban csak ismét nyomára jutni. Ismét dr. Aurel Socol ügyvéddel volt megfigyelhető és dr. Papilian professzorral. Értesüléseink szerint ezen a napon Markham érintkezésbe volt dr. Nagy Géza, dr. Hun Nándor, dr. Pásztay Géza személyekkel, majd kapcsolatba lépett dr. Lucian Sándorral is.

Május 16-án éjjel Markham 11 óra 15 perckor tért vissza New York szállóbeli lakására ahol felkereste dr. Unghváry Sándor még egy ismeretlen személy társaságában. Unghváry több mint egy óra hosszat tartózkodott Markham szobájában, és éjjel 12 óra után távozott.

Bizalmas értesüléseink szerint Markham megkísérelte, hogy közvetítsen a román és a magyar reakció között. Unghváry előtt kijelentette, hogy Anglia és a Szovjetunió között a háború elkerülhetetlen, és ebben az esetben úgy a román történelmi pártoknak és az erdélyi magyarság józan, nem kommunista elemeinek rendkívül nagy szerepe lesz és pedig feltétlenül közös vonalon. Amennyiben a két tábor megértést fog tanúsítani és kellő formában közös akciókat fog lebonyolítani és hathatós segítséget fog nyújtani az angol érdekeknek akkor feltétlenül fognak angol körök olyan megoldást találni az erdélyi kérdés rendezésére, ami mind a két felet ki fogja elégíteni. Közölte továbbá azt, hogy Magyarországon is messzemenő előkészületek folynak abban az irányban, hogy a kellő pillanatban kormányváltozást hajtsanak végre és valószínűleg Magyarországon akkor egy Echartd kormány fog alakulni, ami tulajdonképpen Amerikában már teljesen meg van alakítva. Ez a kormány fel fogja számolni a magyarországi kommunizmust.

Hasonló folyamat fog lezajlani Romániában is, Erdélyben is. Miután az idő rohamosan halad, fokozott munkára és minél erősebb szervezetek kiépítésére van szükség.

Unghváry valami csekély anyagot átadott Markhamnak, azonban a dosszár nem tudta produkálni, sem a Lakatos-féle memorandumot.

Markham megnyugtatta, hogy cca. tíz nap múlva visszatér Kolozsvárra, és ez alkalommal adja majd át neki az addig előkészített okmányokat, amiket akkor ő ki fog juttatni Amerikába. Jelezte, hogy fontos üzenetet küldött Márton Áron püspöknek is, akitől szintén erre az időpontra értékes iratokat vár. Itt rá kell térnünk arra, hogy gróf Teleki Ádám május 17-én Albajuliára utazott Márton Áron püspökhöz és dr. Szász Pálhoz, ahonnan május 18-án tér vissza.

Biztos értesüléseink vannak arról, hogy Markham és dr. Unghváry között már régebbi kapcsolat van. Továbbá Markham a következő irányokat szabta meg informátorainak:

- pontos adatokat a kommunista párt által kifejtett angol- és amerikai ellenes propagandáról, kik ennek a vezetői, milyen formában csinálják- különösen a hadsereg keretén belül
- pontos adatokat kért a hadsereg nevelési osztályának vezetőiről és tevékenységéről, a tisztikar és a legénység szelleméről, angol és amerikai irányban való érzéseiről

- részletes tájékoztatást az ARLUS tevékenységéről
- névsort azokról, akik kapcsolatban (bizalmas kapcsolatban) állnak a szovjet parancsnoksággal
- a kommunista párt vezetőiről és mindazon személyekről, akik ellenségei az angolszász orientációnak és megrögzült szovjetbarátok- ezeknek a személyeknek a jelleméről, hogy anyagi szempontokkal megközelíthetők-e vagy sem.

Rendkívül érdekes az általunk más oldalról is beszerezett értesüléssel egybehangzó az, hogy dr. Unghváry bizalmasai előtt kijelentette, hogy Markham mindenáron közös egy-ségbe akarja fogni az erdélyi magyarság antikommunista elemeit és a román történelmi pártokat és erre vonatkozóan a magyar egyházak vezetőinek támogatását már bírja.

Markham május 17-én reggel 6 óra 30 kor elutazott. Visszatérése május 25 és 30 között várható, amikor Magyarországra fog utazni.

F 31. 301/K. 1946. június 6.

Értesüléseink szerint Unghváry Sándor, aki reakciós magyar körök számára románelle-nes adatokat gyűjt, június 5-én elhagyta a város területét. Útjának a célja Magyarország. Bizalmasai úgy tudják, hogy a közelmúlt napokban történt magyarelles manista terror-cselekményekre vonatkozó adatokat és bizalmas jelentéseket visz magával. Meg kell je-gyezniünk, hogy Unghváry Sándor szervezetének igen jó informátorai vannak behelyezve a rendőrségre, mert máris rendelkezésükre áll az a névjegyzék, amit a város tehermente-sítésére készítenek. Unghváryékhoz befutott jelentések szerint a névjegyzéket ez ideig a „J” betűig állították össze.

Unghváry személyével kapcsolatban az az értesülésünk, hogy nevezett szoros ösz-szeköttetésben állott a Dermata gyári sztrájk szervezőivel, különösen Vigh Olga tiszt-viselőnővel és Lóránth Ferencsel. Állítólag Unghváry szorgalmazta a sztrájkot és látta el megfelelő sovinszta agitációs anyaggal a Dermata kebelén alakult sovinszta magyar szervezkedést. Nem volt alkalmunk ezt az értesülésünket ellenőrizni, de nagymértékben alátámasztja ezt az a tény, hogy Unghváry a magyar uralom alatt a Dermatában teljesített szolgálatot, mint testnevelési oktató és a Dermata munkások és tisztviselők között sok ismerőse, bizalmas embere volt.

F 39. 319. 1946. június 11, Kolozsvár.

Dr. Unghváry Sándor bizalmasa, Vajna útján közölte, hogy feltétlenül szükséges, hogy június 27-én, 28-án, 29-én és 30-án a Székelyföldön külföldi, amerikai megfigye-lők legyenek, mert ott nagy zavargások, komoly események fognak lezajlani, amelyek kapcsolatban lesznek az ebben az időpontban ott lezajló MNSZ gyűléssel. Unghváry saj-nálkozását fejezte ki, hogy Markham nincs Romániában, mert legjobban szeretett volna vele menni le a Székelyföldre. Azt kérte, hogy mi, az amerikai sajtószolgálat megfigyelői menjünk le és vigyük le őt is magunkkal (azt hiszi, hogy rendelkezésükre áll autó), hogy közvetlen szemtanúi legyünk a zavargásoknak és bebizonyíthassa azt az erőteljes földalati szervezkedést, ami a Székelyföldön folyik, és amely kimondottan kommunistaellenes.

Unghváry nem nyilatkozott részletesen arról, milyen események fognak kirobbanni, de szavaiból arra lehetett következtetni, hogy azzal is számolni lehet, hogy az MNSZ gyűlé-sén merényletek és utcai tüntetések fognak történni. Rendkívül célszerűnek tartanánk, ha Unghváry kérésének eleget tudnánk tenni és így felderíthetnénk a székelyföldi ellenállási szervezet titkos csoportjait. Ehhez egy autóra lenne arra az időpontra szükség.

Végül kapcsolatba kell hoznunk Unghváry bejelentését a székelyföldi várható eseményekre vonatkozóan gróf Teleki Géza előbb közzétett üzenetével, amelyben az erdélyi magyarság megmozdulásait tartja kívánatosnak.

F 42. Unghváry Sándor levele Sas Kálmán református lelkésznek Érmihályfalvára. Kolozsvár 1946 VI. 9.

Kedves Kálmán, nem tudom, hogy otthon találnak-e soraim. Ha tudnál lenni jó e sorokat vivőknek útbaigazítást adni: új állást keresnek.

Itt nagy a felfordulás, csendőrség szállta meg a várost, mert az Avram Iancu diákothont a Dermata munkásai megostromolták és teljesen összetörték. Erre fel a diákok napokon át általános magyar veréseket rendeztek, két halott is volt. Napokon át nem lehetett este kint járni. Eddig négy miniszter járt itt, de a lényeges az, hogy a Kommunista Párt által elrendelt ostromot 3 orosz tiszt géppuskával verte szét s másnap a diákok nagy demonstrációt rendeztek az oroszok előtt. Divide et impera politika folyik tehát mindenütt, s sehol nem látni a komoly rendező elvek gyakorlását. Szóval többet. Szeretettel köszönt - jó híved, Sándor

F 63. 11/ Inf-46. 1946. szeptember 5. Kvár.

Szeptember 5-én délután Unghváry Sándor Kvárról visszautazott Gyerővásárhelyre (Dumbrăveni) ahol szeptember 15-ig fog tartózkodni. Itt tartózkodása alatt Lakatos Istvánnal volt érintkezésbe, akivel dr. Horváth Dénes eltűnése ügyében folytatott megbeszéléseket.

Unghváry szerint az akcióval kapcsolatban túl korán értesült a kommunista párt és ideje volt megfelelő intézkedéseket tenni.

Azt tanácsolta Lakatosnak, hogy helyezkedjenek várakozási álláspontra. Lakatos közölte vele, hogy Luca Vasile álláspontja szerint csak azok jelölhetők, akiket ő jónak tart, és hogy a kommunista párt igen nagy nyomást gyakorol a PSD-re. Egyúttal felmerült a PSD magyar bizottságában az a lehetőség is, hogy a helyzetre való tekintettel sem Lakatos István, sem Dr. Nagy Géza vagy Dr. Pásztai és más közismert szociáldemokrata magyar vezetők nem fognak elfogadni jelölést és tüntetőleg nem vesznek részt a választásokon.

A PSD úgy van értesülve, hogy az MNSZ választási listáján sem Balogh Edgár, sem Bányai László nem szerepel. Úgy tudják, hogy Kolozsváron Kós Károly, Csíkban Kurkó Gyárfás, Udvarhely megyében pedig Kacsó Sándor lesz az MNSZ jelöltje.

Egyúttal mellékeljük Unghváry Sándornak és feleségének fényképét.

F 70. 38/Inf-46. 1946. szept. 12. Kvár.

Szeptember 12-én Gyerővásárhelyen sikerült Unghváry feleségével összeköttetést teremteni, anélkül, hogy a megfigyelésével megbízott személyek erről tudomást szereztek volna.

Miután Unghvárynéval közöltük, hogy férjének segítségére jöttünk és meg akarjuk menteni, így tudnunk kell, hogy hol tartózkodik- az asszony a következőket közölte:

Férje szombaton eltávozott. Érmihályfalván, Sas Kálmán református lelkész segítségével lépte át a határt és jelenleg Debrecenben tartózkodik Révész ref. Püspöknél. Visszafelé ugyancsak Érmihályfalván keresztül, Sas Kálmán segítségével jön. Arra kért minket, hogy adjunk fel Debrecenben egy táviratot Révész Püspökhöz, hogy „Sándor ne jöjjön vissza”.

Továbbá arra kért, hogy mind az amerikai misszióhoz tartozó újságírók nézzük meg őt, hogy a Siguranța emberei milyen formában őrzik őt és hogyan gátolják meg mozgási szabadságában.

Hosszasabb értekezés nem volt lehetséges, mert az asszonyt már keresték az emberek, de ennek ellenére sikerült neki tőlünk észrevétlenül elválni. Megjegyezzük, hogy az asszonnyal egy szomszédház WC-jében tudtunk csak beszélgetni.

Kiválásunk után eleget tettünk kérésének és mintegy félóra múlva, ebédközben, mintha akkor érkezünk volna látogatására, felkerestük. Ez alkalommal azonban már nem tudtunk vele érintkezni felügyelet nélkül- sőt, emberünket az asszony őrizetére bízott egyik detektív nyomon követte a közelben elrejtett autónkig, ahol igazoltatott minket.

Kvárra való visszaérkezésünk után érintkezésbe léptünk Vajna Zoltánnal, Unghváry itteni bizalmasával, aki ügynökünknek közölte, hogy Unghváry szombaton ment el Magyarországra, Debrecenbe, ahova iratokat vitt magával megbízói részére. A határt Sas Kálmán segítségével lépte át és ugyancsak Érmihályfalván, Sas Kálmán útján fog vissza is térni, amikor pénzt és iratokat fog magával hozni, visszatérése szombatra vagy péntekre várható. Így két teljesen különböző forrásból származóan megerősítették, hogy Unghváry Debrecenbe ment, iratokat vitt magával, Érmihályfalván keresztül ment és jön is vissza.

Vajna ugyanakkor azt is közölte, hogy Unghvárynak nem kell tartania a nagyváradi rendőrségtől, mert ott egy teljesen megbízható, régen beszervezett embere van – Elekes komisszár -, aki mindenről pontosan informálja Unghváryt. Unghváry személyének elfogása rendkívüli fontossággal bír, mert rajta keresztül felgöngyölíthető az egész magyar reakciós szervezkedés és az itteni szervezetek vezetői, akik Budapesten levő revizionista reakciós körökkel tartanak fenn összeköttetéseket.

F 72. 40/Inf 46. 1946. szeptember 15. Kvár.
Unghváry Sándor felkutatása
Sas Kálmán megfigyelése

Nagyváradon keresztül Érmihályfalvára tett utunk alkalmával a következőket állapítottuk meg:

Vajna által említett Elekes komisszár a nagyváradi Szigurancán (inspektorárus) van besorozva, és valóban alkalma van a bizalmas ügyekről hivatalból tudomást szerezni. Birtás Gábor rendőrfelügyelő közölte velünk, hogy Elekes általában gyanúsán viselkedett a múltban is. Konkrét adatai azonban nevezett ellen nincsenek. Ennek ellenére szükségesnek véli, hogy bizonyos intézkedéseket fogantossítson.

Érmihályfalvára való megérkezésünk után ügynökünk felvette a kapcsolatot Sas Kálmán ref. pappal, aki azonban a déli órákban még nem volt otthon, hanem a határmentén fekvő birtokán tartózkodott ahova még reggel négy óraker ment ki. Feleségétől szerzett információk szerint- itt megjegyezzük, hogy felesége szintén be van avatva az ügyekbe, ha nem is olyan részletesen, mint a férje - birtokuk eladásával van elfoglalva, és csak az esti órákban érkezik haza. Megfigyelés alá vontuk a házat és ugyanakkor a határba levő birtokot is és megállapítottuk, hogy sem a faluban lévő lakás, sem a birtok nincsenek megfigyelés alatt, mint azt a nagyváradi rendőrspektorátus kérte a helyi csendőrségtől.

A birtok körül szerzett információk arra mutattak, hogy Unghváry a közelmúlt napokban nem volt megfigyelhető ezen a környéken.

Szeptember 13-án este 7 óraker ügynökünk, mint amerikai újságíró érintkezésbe lépett Sas Kálmánnal, aki tudott arról, hogy U. együtt dolgozik amerikai-magyar újságírókkal és ügynökünk benyomása szerint teljes bizalommal fogadta. Egyébként Sas által adott közlések is arra mutattak, hogy nem volt gyanakvó.

Ügynökünk azzal indokolta látogatását, hogy feltétlenül kell beszélnie Unghváryval még Kvárra való visszatérése előtt. Közlései olyan bizalmas természetűek, hogy csak vele közölheti és kérte Sast, hogy adjon ehhez segítséget. Sas közölte, hogy Unghváry valószínűleg Debrecenben, Révész ref. püspöknél tartózkodik, vagy Kecskeméten-Cegléden, családjánál, akiknek itt birtokuk és faiskolájuk van.

Közölte Sas, hogy ezzel az alkalommal U. nem általa ment át a határon és így csak a Magyarországra menő fogolyvonatok egyikével mehetett át, mert ez most a legbiztosabb módja az átjutásnak. Úgy véli, hogy Unghváry azon az úton is fog visszatérni. Ugyanakkor érdeklődött, hogy talán le akarják tartóztatni Unghváryt? Mert - mondotta el Sas - nála már keresték a rendőrségtől a múlt hétfőn, amikor a lakásban is bent voltak a detektívek, akik egész éjjel figyelték a házát és ő ezt az ablakból látta. Sőt, egy vele szomszédos zsidó családhoz is bementek és azt arra kérték, hogy figyelje meg az ő (Sas) lakását, és ha nála egy magas, sovány, barna, magyar bajuszos, 40 év körüli férfit látnak, azonnal adjanak értesítést, mert ez a férfi kémgyanús. A zsidó család feje Sas jó barátja és azonnal közölte Sassal azt, hogy vigyázzon, mert a barátját el akarják fogni.

Ügynökünk erre közölte Sassal, hogy valószínűleg nem U-t keresték, de biztos információink vannak, hogy nem akarják letartóztatni, csak esetleg át akarják kutatni. Éppen ebből kifolyólag kell U-val feltétlenül beszélnie, hogy U. teljesen tisztában legyen a helyzettel mielőtt Kolozsvárra ér, mert akkor semmi baja nem lehet. Tehát rendkívül fontos, hogy pontosan tájékoztassa.

Sas Kálmán nem tudott mással a segítségére lenni- bár megfigyelhető volt, hogy mindent elkövetne, mert U. egyik legjobb barátja -, mint azt proponálta, hogy ha U. nem fogolyvonaton, hanem rajta keresztül jönne vissza Romániába, akkor ő magánál tartja és ügynökünk címére egy fulger sürgönyt ad fel: - „Jól vagyok. Sas” ez azt jelenti, hogy U. nála van. Erre ügynökünknek a következő sürgönyökkel kell válaszolnia: „Jól vagyok. Gyuri”. Ez azt jelenti, hogy jöhet Kvárra és akkor a következő Rapiddal jön. „Beteg vagyok. Gyuri”- ez a szöveg azt jelenti, hogy U. maradjon rejtve Érmihályfalván Sasnál és ügynökünk a lehető leggyorsabban odaérkezik, hogy a helyszínen tárgyalják meg a teendőket.

„Nagyon rosszul vagyok. Gyuri”. Ez a szöveg azt jelenti, hogy U. azonnal meneküljön vissza Magyarországra, mert le akarják tartóztatni.

Ügynökünk benyomása szerint Sas be fogja tartani a megállapodást és feladja a sürgönyt, ha U. hozzá érkezik.

Nem érdektelen kiemelni, hogy Sas aznap eladta a birtokát. Ezt azzal indokolta, hogy meg akar szabadulni az állandó figyeltetéstől és úgy tervezi, hogy más helyen, nem a határ mentén vesz birtokot. Így eltereli a figyelmet magáról. Egy ideig kikapcsolódik az aktivitásból és utána újra felveszi a munkát. Sas ügynökünk előtt beismerte, hogy Unghváry állandóan nála szokott átjárni, mert nála a legbiztosabban tudja átvinni az iratokat és Unghváryn kívül másokat is szokott áthozni és átvinni.

Sas továbbiakban közölte azt, hogy Unghváry és ő Tildy Zoltánnal állnak összeköttetésben (Tildy is ref. pap volt) akivel Tüdössé Zsindely Klárán keresztül tartják a kapcsolatot. Tüdösné Zsindely Klára egyike a revizionista szervezetvezetőknek. Továbbá a bizalmas jelentéseik Révész debreceni püspökhöz mennek, aki az angol és amerikai titkosszolgálat magyarországi főmegbízottja, ugyanazt a szerepet játssza, mint Erdélyben az elhalt Dr. Józsan Miklós unitárius püspök. Révésznek egész magas amerikai kormánykörökkel is kapcsolatai vannak, mégpedig bátyján keresztül, aki Révész néven már hosszú idő óta az USA-ban él és ott lapszerkesztő, egyébként az amerikai diplomáciai hírszerző osztály magyar szekciójának a vezetője. Sas Kálmán mostohaapja pedig Welti amerikai konzul

Svájcban, címe: Basel, Missions Strasse Nr. 8, akin keresztül adnak a svájci kommunistaellenes propaganda részére cikkeket a magyarországi, romániai eseményekről. Welti konzul teremtette meg Horváth Dénes és a svájci sajtó között a bizalmas összeköttetést, Unghváry ajánlására Sas ajánlotta Weltinek, aki bizalmas úton kiküldötte a lap képviselőjét dr. Horváthhoz, akitől az erdélyi és romániai kommunista pártra vonatkozó leleplező cikkeket és bizalmas iratokat kért.

Közölte továbbá Sas, hogy a határmentén élő néhány magyar információkat adott a romániai magyarság helyzetéről magyar köröknek. Ezek az információk a magyar külügybe kerültek, ahol az ott lévő kommunisták ezt a titkot elárulták a magyar kommunista pártnak, és valószínűleg közölték az informátorok nevét is, amit a magyar kommunista párt bizalmasan közölt a román kommunista párttal és ez közölte a hatóságokkal és ezek az emberek különböző vezgatóknak lettek a román hatóságok részéről kitéve. Sas kérte, hogy ha lehet erre információkat kapni, mert ők – az „Erdélyi Társaság” tagjai - nyomoznak a külügyben, és ha megállapítják a külügyben lévő kommunisták személyét, akkor elteszik láb alól őket.

Annak ellenére, hogy Sas azt hangoztatta, hogy nem akar eltávozni, mert neki itt további missziója van-, a magunk részéről valószínűnek tartjuk, hogy eltávozik. Biztonságosabb volna még idejében letartóztatni, mert rendkívül sokat tud a romániai magyar reakció magyarországi kapcsolatairól és remekül ismeri a kapcsolatok útjait. Úgy Sas, mind felesége jól beszélnek angolul, németül és franciául.

Az eddigi adataink szerint Unghvárynak vissza kell térnie. Miután szükségesnek véltük- a magunk részéről Kváron a következő intézkedéseket fogantatosítottuk: embereink figyelik a befutó vonatokat, és állandó figyelés alá helyeztük U. kvári lakását. Érkezéséről azonnal telefonjelentést kapunk. Itt említjük meg azt a tényt is, hogy az ellenállási mozgalom Érmihályfalván erősen meg van szervezve. Ellenőrizhetetlen értesüléseink szerint Bándy István mintegy egy hónappal ezelőtt Érmihályfalván tartózkodott három-négy napig.

Bizonyos hogy az itt élő magyarság szervezett és nagy része antidemokratikus érzelmű.

F 76. 47/Inf. 46 1946. szeptember 17, Kvár

Unghváry ügyben újabb felderítésünk

Miután értesültünk arról, hogy Vajna – U. bizalmasa- értesítést kapott ismeretlen személytől, hogy minél előbb keresse fel U.-ékat Gyerővásárhelyen, és miután azt az üzenetet nem kapta meg Vajna, hanem egyik emberünk vette át Vajna részére való továbbítás végett - szükségesnek véltük, hogy kapcsolatba lépjünk Unghváry feleségével.

Szeptember 16-án d. u. 3 órakor érkezünk meg Gyerővásárhelyre, ahol kapcsolatba léptünk Unghváry feleségével. Közöltük vele, hogy intervenciónkra sikerült kijárni azzal, hogy azt állítottuk, hogy értesülésünk szerint őt bántalmazták, így megengedték a vele való négy szemközti beszélgetést is, hogy ennek ellenkezőjéről győződjük meg.

Közöltük, hogy kérése szerint felkerestük Sas Kálmánt Érmihályfalván és intézkedtünk, hogy a Magyarországon tartózkodó U. táviratilag is értesüljön, hogy keresik. Arra a közlésünkre, hogy Sas nem tud U. átmeneteléről, az asszony azt mondta, hogy Sas nem volt velünk őszinte, de lehetséges azért, hogy U. mégis fogolyvonattal ment át, mert egyébként Sasnál szokta a határt átlépni.

Rendkívül ideges volt férje miatt, mert attól tart, hogy értesítésünket már nem kapta meg és férje visszatér -, amit minden pillanatban vár - és ebben az esetben elfogják.

Feltűnő idegesen többször is érdeklődött nálunk hogy nem tudjuk-e volt ezeken az a lakásukon házkutatás. Tagadó válaszukra bizonyos mértékben megnyugodott. Férje visszatérését -, ha nem kapta meg az értesítésünket - biztosra veszi. Mégpedig legkésőbb 18-19-ig, mert férje úgy tudja, hogy szept. 15-én kezdik az iskolai évet. A falu román lakossága nagy ellenszenvvel figyeli, mert úgy tudják, férjét kémkedés miatt keresik. Attól tart, hogy ha a férje a falusiak kezébe kerül, akkor agyonverik. Ő is fél egyedül menni, hogy megtámadják.

Igyekezünk megnyugtani, hogy tulajdonképpen az az értesülésünk, hogy férjét csak kihallgatás végett keresik, de nem ellene van az eljárás, hanem más ellen. Unghváry kvári lakása embereink állandó megfigyelése alatt áll.

F 81-84. 66/inf-46. 1946 szeptember 18, Kvár.

Kérdések Unghváry kihallgatásához

1. Hogyan magyarázza meg azt, hogy olyan adatokat gyűjtött, amelyek tartalma alkalmas volt arra, hogy a román hatóságokat antidemokratikus, magyarellenes színben tüntessék fel,
Milyen céllal gyűjtötte azokat az MNSZ-hez befutó jelentéseket és jegyzőkönyveket, amelyek a falvakon történt román- magyar incidensekkel kapcsolatosak, milyen céllal gyűjtötte azokat az adatokat, amelyek arra mutatnak, hogy a kommunista párt szemet huny a magyar tömegek sérelmei felett
Hogyan jutott ezekhez az adatokhoz, amelyek nagy része vidéki eredetű volt
Milyen céllal gyűjtötte össze a bátosi magyar telepéseket ért sérelmekre vonatkozó adatokat
Milyen céllal tett hosszas vidéki utakat
Milyen céllal szervezte be a vidéki adatgyűjtőket és milyen úton, kiknek a közvetítésével kerültek hozzá ezek az adatok
Hova juttatta ezeket az adatokat
Milyen úton juttatta ki Magyarországra és kihez?
2. Milyen céllal kereste fel május 15-én éjjel 11 órakor Markham amerikai újságíró és miért adta át neki a Lakatos István által összegyűjtött anyagot?
3. Mit tud a Szövetségben elveszett dollárokról? Kik kapták azokat és milyen célra használták fel ezt az összeget?
Miért küldött Budapestről Demeter Béla 20 dollárt dr. Venczel Józsefnek dr. György Endre útján és miért tette Demeter Béla azt a kijelentést, hogy ő (Demeter Béla) állandó anyagi elszámolásban áll Venczel Józseffel?
Melyik grófnak szólt a dollárokkal kapcsolatos levél?
Melyik vajgyári berendezéssel kapcsolatban zsarolták meg a szövetséget?
Milyen titkos fedőneveken kezelt pénzek vannak a Szövetségben és milyen célt szolgálnak azok?
Mit dolgozott a Szövetségnél?
4. Miért fejtett ki a Magyar Népi Szövetség elleni propagandát, kiknek az utasítása és kik pénzelték ezeket az akciókat?
5. Kinek az utasítására szervezte meg 1946. január 28-án a kolozsvári Állami Magyar Színházban tartott MNSZ nagygyűlésre a rendezavarásokat dr. Décsy István, dr. Hun Nándor, dr. Asztalos Sándor, Dr. Nagy Géza közreműködésével?
6. Milyen kapcsolatban volt dr. Décsy Istvánnal?
7. Hogyan lehetséges az, hogy előre értesítette a külföldi megfigyelőket arról, hogy

az MNSZ székelyudvarhelyi országos kongresszusán nagy zavargások fognak kirobbanni és miért küldte le oda előre dr. Décsy Istvánt, hogy az megszervezze a zavargásokat?

8. Milyen kapcsolatban állott Debrecenben dr. Révész református püspökkel, Budapesten gróf Teleki Gézával, dr. Csomás Miklóssal, Róka Józseffel, Demeter Bélával, Mikó Imrével, dr. Auer Pállal, Boldizsár Istvánval, Borsody Istvánval?
9. Milyen céllal állította fel a vidéki városokban és falvakban szervezetét? Illetve milyen céllal tartotta fenn állandóan egész Északerdély területére kiterjedő kapcsolatait barátaival és miért volt ennek a kapcsolatnak konspiratív jellege?
10. Milyen céllal állított össze dr. Venczel Józseffel egy statisztikai kérdőívet amely "Bizalmasan kezelendő" figyelmeztetéssel volt ellátva és miért küldte szét ezeket a református papoknak?
Miért bírta rá dr. Venczel Józsefet és dr. Juhász Istvánt arra, hogy ilyen adatokat gyűjtsenek össze és hova akarta ezeket az adatokat kiküldeni? Miért és milyen pénzből fizette dr. Venczel József és dr. Juhász István költségeit?
Miért bírta rá Dr. Venczel Józsefet arra, hogy Budapestre dr. Demeter Bélának
11. Ki az a titokzatos magyar hírszerző tiszt, aki itt tartózkodik Kolozsváron, és akitől maga és bizalmas küldönce, Vajna Zoltán, csak „x”-ről beszéltek?
12. Honnan szerzett tudomást arról, hogy a rendőrinspektorátuson a magyar ellenállási mozgalomra vonatkozó titkos aktákat őriznek és miért akarta ezt Vajnákn keresztül mindenáron megszerezni. Miért érdekelte, hogy kiknek a nevei vannak ezekkel az aktákkal nyilvántartva?
13. Miért keresett és tartott kapcsolatot az amerikai misszióval?
Miért találkozott az amerikai misszió Steve H. Wilkes nevű főhadnagyával és mit tárgyalt vele? Milyen szerepe volt ebben a találkozásban Tothnak, az amerikai sajtó kvári megbízottságának és dr. Leitznek?
Felismeri a fényképen Steve H. Wilkes amerikai főhadnagyot, akivel július 13-án délután 3 órától egészen 5 óráig Toth amerikai újságíró lakásán tárgyalt?
Mi volt a tárgyalás tartalma?
14. Miért utazott Toth és titkára, dr. Leitz, a tárgyalást követő második napon Székelyföldre és kereste fel:
Csíkszeredán- dr. Barabás törvényszéki bírót
Nagy Rezső tanárt
Málnássy Géza dr. orvost
Nagy Imre festőművészt
Sepsiszentgyörgyön: Bajnok Jenő gyógyszerész
Székelyudvarhelyen: Haas Sándor dr. tanárt
Dr. Bokor Zoltánt
Korompay mérnököt
Imecs iparoselnököt
Imecs ferences rendi szerzetest
Dr. Boros Jánost
Bartók Lajos mechanikust
Székelykeresztúton: Nemes István MNSZ elnököt
Dr. Elekes ügyvédet
Orbán r. k. esperest
Nyáradremetén: Kibédi Albert volt nemzetvédelmi keresztes vitézt
Kovács Béla igazgató tanítót

Bözödön: Bözödy György író
 Szászrégenben: Horváth László ref. papot
 Soós Pál volt MNSZ titkárt
 Dextrászéplakon: Morvay ref. papot
 Bátoson: Demeter jegyzőt
 Marosvásárhelyen: Perjéssy István vajgyári igazgatót
 Dr. Horváth Dénes volt Hangya igazgatót
 Berekméri József gyógyszerészt
 Nagy Józsefet
 Csekme Istvánt

15. Ismeri a felsorolt neveket
16. Milyen céllal küldte hozzájuk Tothot, aki az amerikai misszió megbízottja?
17. Hogyan tudja azt megmagyarázni, hogy Toth pontosan azokat az embereket kereste fel, akik Önnel kapcsolatban állnak és miért rendeztek ezek az emberek Toth látogatása alkalmával bizalmas összejöveteleket, mint Marosvásárhelyen dr. Horváth Dénes lakásán, Csíkszeredán pedig dr. Nagy Rezsó tanár lakásán, ahova összegyűjtötték azokat a személyeket, akikkel Ön állandó kapcsolatot tart fenn?
18. Tudja azt, hogy dr. Horváth Dénes külföldi állammal tartott fenn bizalmas összejöveteleket?
19. Tudja azt, hogy Dr. Horváth Dénes részére az angol nyelvű fordítást dr. Korparich Ede végezte el?
20. Önnek ki fordította angolra a jelentéseit?
21. Milyen utasítással küldte Ön Tothot a Székelyföldre?
22. Toth visszaérése után miért kereste fel Önt a második napon azonnal, Gyerővásárhelyen?
23. Milyen jelentést adott Önnek az útról Toth?
24. Kapott pénzt Tothtól? Milyen összegeket? Mire használta fel?
25. Ki az a Csifó Nagy László és milyen kapcsolata van Önnek vele?
26. Milyen megbízásokat adott Czeglédy Edének?
27. Miért befolyásolta arra dr. Horváth Dénest, hogy fasiszta szervezkedést kíséreljen meg a szociáldemokrata part keretén belül?
28. Hol ismertette meg azokat a külföldi újságírókat dr. Horváthtal, akiknek aztán ő információkat adott?
29. Ki az az Ürmössy? Milyen viszonyban van vele? Milyen iratokat őriz Önnek Ürmössy?
30. Hol vannak azok a dossziók, amiket egyszer Vajna, egyszer pedig Ön adott át Tothnak?
31. Hova küldte azok másolatát Toth és mit fizetett Önnek azokért az adatokért?
32. Milyen iratokat tartanak az Egyetem utcai katolikus templom sírboltjában?
33. Milyen kapcsolatban van Ön és dr. Jakó Zsigmond között? Mikor küldött utoljára iratokat dr. Jakó útján a templom sírboltjába elrejtésre?
34. Dollárban vagy lejben kapta a fizetését Tothtól?
35. Miért küldte dr. Csifó Nagy Lászlót Bukarestbe az amerikai és a magyar misszióhoz? Milyen iratokat küldött vele Steve H. Wilkesnek?
36. Dr. Hinc József vizsgálóbíró milyen iratokat adott át Önnek? Honnan ismeri Hincset? Mikor beszélt vele utoljára?
37. Elekes komisszárral Nagyváradon mikor találkozott és mit tárgyalt vele?
38. Dr. Mikó Gábor útján milyen szervezkedést hajtott végre a Székelyföldön és

- milyen kapcsolatai voltak a római katolikus egyházzal?
39. Vajna Zoltánnak milyen titkos megbízásokat adott?
 40. Hol váltotta be a Tothtól kapott dollárokat és mire fordította azokat az összegeket? Miért fizette Önt Toth?
 41. Dr. Nagy Gézától milyen címen kapott pénzt?
 42. Sas Kálmán ref. pappal milyen kapcsolatot tartott? Mikor küldötte rajta keresztül utoljára az iratokat?
 43. Dr. Jordáky Lajostól milyen információkat kapott a Kommunisták Pártjáról?
 44. Dr. Venczel Józsefnek mit ígért Ön az adatgyűjtésért? Adott nyugtát a Venczeltől kapott pénzről és milyen címen adta azt?
 45. Mit tárgyalt Lakatos Istvánnal? Milyen kapcsolat volt kettejük között?
 46. Dr. Pásztay Gézával miért szokott találkozni?
 47. Hol tartja azokat a bizalmas iratokat, amiket összegyűjtött? Jelentéseit hol és milyen írógépen írta?
 48. Magyarországi megbízóival milyen rövidhullámon volt kapcsolata, milyen időben?
 49. Honnan kapta a rádióleadó készüléket? Miért tartotta azt dr. Venczelnél?
 50. Hol tanították meg a rádióleadó kezelésére?
 51. Dr. Decsy Istvánt miért küldte át Magyarországra és miért nem maga vitte el a jelentéseit?
 52. Nevezze meg az Ön által többször említett “első” és “második” garnitúrát, akik az erdélyi magyarság politikai vezetését akarták átvenni?
 53. Kik vannak az első és kik a második garnitúrában?
 54. Kinek a megbízásából tartott informátort a kommunista pártban és honnan vette azt, hogy a maga tevékenységéről a kommunista pártban “kartotékokat” vezetnek?
 55. Miért érdekelte az, hogy Románia területén milyen hadianyaggyárak dolgoznak a Szovjetunióknak és milyen kapacitással? Hogy milyen erősségű szovjet csapatok és hol vannak Romániában?
 56. Toth vagy Steve H Wilkes adott erre megbízást?
 57. Milyen minőségében volt foglalkoztatva az EMGE szervezetében?
 58. Milyen hullámhosszon adta jelentéseit?
 59. Sas Kálmánnak milyen kapcsolatai vannak Tildy Zoltán Magyar köztársasági elnökkel?
 60. Kit ismer a bukaresti magyar misszióból? Nékámmal hol szokott találkozni?
 61. Mikor találkozott utoljára dr. Nékámmal? Venczel lakásán vagy a Scienta szalóban?
 62. Mit tárgyalt a Magyar misszió tagjaival az unitárius kollégiumban ezelőtt egy évvel?
 63. Honnan gondolta, hogy magáról a kommunista pártban jelentések vannak és magát figyelik a kommunista párt részéről?
 64. Mennyi fizetést adott Vajnának a munkájáért? Milyen pénzből fedezte azt?
 65. Kitől kapta a chifrért?
 66. Mi érdeke volt, illetve kitől kapta az utasítást hogy a Székelyföldi petróleumforrást szabotálják? Mit fizetett ezért Korompay mérnöknek és Bányai geológusnak?
 67. Miért fenyegette meg halállal Vajnákat, ha elmondja, hogy hol vannak őrizve a titkos iratok?
 68. Miért igyekezett kapcsolatba kerülni a Dermata bőrgyárból kizárt reakciós munkásokkal és miért igyekezett egyes munkásokat rábíni, hogy szabotázs cselekményeket kövessenek el, illetve hogy a munkásság köreiből elégedetlenséget szítsanak?

69. Kitől kapta erre az utasítást?
70. Hogyan ismerte meg Tothot és mikor?
71. Milyen telefonszámon és milyen titkos jellel szokott érintkezést kérni az amerikai missziótól?
72. Lakatos Istvánnal milyen üzenetet küldött Budapestre és kinek?
73. Milyen összeköttetése révén szerezte meg a szövetség részére azokat a dollárokat, amiket elloptak és kikkel tárgyalt abban az ügyben Budapesten? Milyen rendeltetéssel adták ezt a pénzt? Maga szerezte meg számukra, tehát pontosan kellett tudnia.
74. Dr. Xántus Jánostól milyen adatokat kapott?
75. Miért fenyegette állandóan dr. Venczelt, hogy ha nem dolgozik magával, baja lesz, és mivel tudta rávenni, hogy dolgozzon?

F 86. 75/ Inf-46 1946. szeptember 22. Kvár

Unghváry kihallgatásával kapcsolatos észrevételeink

Az ügy érdekében kénytelenek vagyunk rámutatni arra, hogy Unghváry, aki a magyar diplomáciai osztály speciális képzésében részesült, igen képzett egyén - rendkívül meglehetősen a kihallgató közegek munkáját. Elsősorban fontos, hogy a kihallgatást végző személyek az ügy teljes anyagával teljes mértékben tisztában legyenek. Bizalmas értesüléseink szerint rendkívül fontos körülményeket állapított meg Steiner kommisszár is, akit mindez ideig az ügyre vonatkozóan nem hallgattak ki. Nevezettnek tudomása van arról, hogy U. mostani utazása alkalmával is dossziárokat és térképeket vitt ki. További kapcsolat létesítendő Steve H. Wilkes amerikai tiszt szerepét játszó és U.-val közvetlen tárgyalásokat lebonyolító Sercus comisar seffel, aki található a „Prefectura Poliției Oficiul de control al pâinii. Etajul VI. București” címen. Továbbá feltétlenül szükségesnek véljük, hogy a kihallgatás anyagáról teljes mértékben mi is tájékoztatva legyünk, mert bizonyos, hogy értékes útmutatásokat tudunk adni. Szükséges továbbá, hogy gyors intézkedéseket foganatosítsunk, mert a városban máris U.-val kapcsolatos suttogások vannak.

JEGYZETEK

- 1 E rövid, bevezető jellegű szövegnek nem célja Unghváry Sándor életútját a maga teljességében összefoglalni, megtette ezt már 1995-ben Hartyányi István, a *Confessio* című református lapban (a cikk teljes hivatkozási adatai: Hartyányi István, „Unghváry Sándor. Nagykőrös, 1908. április 23. – Buena Vista, 1994. december 4.” *Confessio*, 19-es évfolyam, 1995/1-es szám, 63–66. o.). Célunk mindössze az, hogy az olvasó számára érthető közegbe helyezzzük el azokat a nyomozati jelentéseket és jegyzőkönyveket, melyek Unghváry Sándor 1947-ben Kolozsváron lezajlott kémkedési perének háttéranyagát jelentik, és amelyek során betekintést nyerünk a kor Erdélyi magyar közéletébe és a román titkosszolgálatok tevékenységébe is.
- 2 Ungváry Sándor, *Kolozsvári Krónika. Unghváry Sándor visszaemlékezései* (a továbbiakban: Ungváry, *Krónika*), Kiadatlan forrás. Jakabffy Elemér Kortörténeti Tár kéziratgyűjteménye, Kolozsvár. K 51-es számú dosszié, 32 o.
- 3 Hartyányi István, *Unghváry Sándor*, www.reformatus.hu/confessio/cikk.php?cikk=1995/1/tanusag1.htm [meglátogatva: 2011. február 19-én, 16.25 órakor].
- 4 Ladányi Sándor bevezetője, In: Ungváry Sándor, *A magyar reformáció az ottomán hódoltság alatt a 16. században*, Egyháztörténeti Kiadványok, Budapest, 1994, XI. o.
- 5 Amire máskülönbön ugyancsak leleplező jellegű könyvében Török András kiábrándult kisnyilas is (Török András, *Szálasi álarc nélkül. Öt év*

- a Szálasi mozgalomban. Fővárosi Nyomda, Budapest, 1941).
- 6 Ungváry Sándor, *Mit láttam az Andrássy-úti nyilasházban? A hungarizmus élete és bukása*, V. J.-Somogy Nyomda és Lapkiadó Rt., Kaposvár, 1939, 9 o.
- 7 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL). P 2256-os fond. Teleki Béla iratai, 1942–1944. F 246-247. Páll György jelentése Teleki Béla felé, 1944. május 18-án.
- 8 MOL. P 2256-os fond. Teleki Béla iratai, 1942–1944. F 243-246 Az EMKE vezetőségének jellemzése Ungváry Sándorról (aláíratlan), Páll György jelentéséhez mellékletként csatolva.
- 9 Gaál György, *Kolozsvár vonzásában*, Pallas Akadémia, Csikszereida, 2005, 63–67. o.
- 10 Erre példát jelentenek a már fentebb említett Páll György-féle jelentések, melyek rendkívül negatív képet festenek Ungváryról, vagy az 1947-ben zajló peréről a kolozsvári magyar lapokban megjelenő tudósítások is.
- 11 Életének az 1944-es kolozsvári szovjet bevonulásától a szamosújvári börtönből történő szökéséig tartó szakaszáról Ungváry Sándor *Kolozsvári Krónika* címmel írt visszaemlékezést. A szerző jelenlegi tudomása szerint még kiadatlan kéziratnak számít, a szerző a kolozsvári Jakabffy Elemér Kortörténeti Tár kéziratgyűjteményében tekintette meg, K 51-es kvóta alatt.
- 12 *Világosság*, 1947. október 23., 4. o.
- 13 A kor újságjai gyakran tudósítottak olyan „kémkedési”, „összeesküvés” perekről – ezek közül a legnagyobb visszhangot kapó talán az ún. Binder-ügy volt – melyek forgatókönyve a következőképpen zajlott: rendszerint nyilvános helyen – főleg kocsimákban – egy-egy jó megjelenésű, rendkívüli módon meggyőző idegen antikommunista vagy magyar nemzeti szöveggel megkörnyékezett egy-egy diákot vagy munkásfűt, és a szavak szintjén rávette egy fegyveres összeesküvésben való részvételre. Minek utána pár konkrét lépés ez irányban megtörtént, a titokzatos idegennek nyoma veszett, a beszerzett pedig a törvényszék előtt találta magát, konkrét bizonyítékokkal szembeesítve. Valószínű, hogy az Ungváryval Steve H. Wilkesként kapcsolatot tartó bukaresti Sercuş rendőrkomisszár is hasonló provokátor lehetett.
- 14 Reuben Henry Markham (1887–1949) amerikai író, újságíró, Balkán-szakértő. A második világháborút követően több kommunizmussellessen könyv szerzője, melyekben Jugoszláviában, Bulgáriában és Romániában tett utazásainak tapasztalatait foglalta össze. Román témájú könyvének adatai: *Romania under the Soviet Yoke*, Meadow Publisher Company, Boston, 1949.

A modern történetírás középkori előzményei*

Amint az egyéb munkákból¹ kiderül, a középkori történetírás és történet szemlélet alapvetően és sok vonatkozásában történetellenesnek, legalábbis ahistorikusnak tekinthető, de ezen a – persze sommás – megállapításon a következőkben némileg finomítanunk kell. Mindenekelőtt idézzük fel azonban a középkori történetírás néhány fontos momentumát!² A középkori történetírás/történetfilozófia elméleti alapjai ismeretesen Szent Ágostonra vezethetők vissza.³ Szent Ágoston történetfilozófiai főműve, a „De civitate dei” az első átgondolt, a történelemről alkotott átfogó értelmezés, ami a kereszténység novuma, s melyből a keresztény egyházatyák is jelentős mértékben merítettek. Mint ez szintén ismeretes, ebben a művében Szent Ágoston két részre osztja a világot / a létezőket: a *civitas dei* és a *civitas diaboli* világára, s ennek a kettőnek a küzdelme határozza meg a földi élet és a történelem lefolyását is. A földi élet, a földi világ – a civitas terréna – tulajdonképpen ennek a két antagonisztikus, ellentett világnak a keveréke, vegyüléke, a civitas mixta. A civitas dei az isteni világ, ahol az emberek, a létezők Isten iránti szeretete uralkodik (caritas), a szellemi, az időtlen birodalom, az alázat, az erkölcsi értékek, az önzetlenség és a szabadság világa, ahol nincsen semmiféle változás, s amely ráadásul egy fokozatos belső szemlélődés, töprengés (vívódás, egyfajta megvilágosodás/illumináció) útján tárul fel. A civitas diaboli világa az anyagi világ, a változás, a külsőségek birodalma, ahol az emberek/létezők cselekedeteit az önszeretet (cupiditas), a büszkeség (superbia) és gőg determinálja, az érzékek, az érzékiség, a szenvedélyek és a szükségszerűség szempontjai regnálnak, s alapvető létezési közege az idő (kronosz értelmében).⁴

Mint ez szintén közismert, Szent Ágoston szerint a keresztény ember számára – a fő cél a civitas dei világának megteremtése, a földi életnek a keresztény erkölcsiség alapján való berendezése (azaz mondjuk a vágyaktól, az érzékiségtől, az evilágtól való megszabadulás) – ez azonban csak a kiválasztottaknak, az isteni kegyelemben részesülők számára lehetséges. Hiszen egyébként a földi életet az isteni eleve elrendelés, az isteni gondviselés szerűség, a predestináció irányítja. Ebben a keretben kapnak azután értelmet Szent Ágoston történelemről való fejtegetései.⁵ A történelem ugyanis itt nyilvánvalóan inkább a civitas diaboli, legfeljebb a civitas mixta világába tartozik, hiszen fő közege a politikum, az állam, a birodalmak, a hatalom világa, melyet leginkább az Ágoston által megvetett szenvedélyek, az önzés, az önszeretet, a gyűlölködés és az erőszak, Nietzschevel szólva a „Wille zur Macht” irányítanak. Ennek megfelelően a történelem az ugyanannak az örök visszatérése is („Der ewige Wiederkehr des Gleichens”), a birodalmak egymásutánja, a hatalmak, hatalmasok, államok kialakulása és szükségszerű – hiszen a rossz, a bűn irányítja őket – pusztulása (translatio imperii). A történelemnek egyetlen lehetősége van az ettől az örök körforgástól, rossz végtelentől való megszabadulásra, a kiemelkedésre, azaz a civitas dei elveinek a megvalósítására, azaz a megváltásra – persze ez is csak lehetőség, vagyis egy végtelen irányú, folytonos törekvés, nem pedig bizonyosság –: ez pedig a kereszténység felvétele. Ezután kaphat egyáltalán bármi magasabb rendű értelmet a földi lét, s a népek, nemzetek, birodalmak története is.⁶

Úgy tűnik, e történeti interpretációval szerves összefüggésben vannak a középkori történetírás, történeti gondolkodás (mely alapvetően a 15–16. századig meghatározó) fő jellegzetességei is, melyet a neves angol filozófus és történész, Robin Georg Collingwood négy lényeges jellemvonásban sűrített össze.⁷

A középkori történetírásnak egyik fő jellegzetessége ugyanis szerinte az *egyetemes*, ökümenikus jelleg. Ezen azt lehet értenünk, hogy az ókori történetírás fő szemléleti kerete a polisz; persze foglalkozik az ezen kívül eső népek történetével is, de csak saját politikai közösségének függelékeként. Az újkori, modernkori történetírásnak alapvető kerete pedig a nemzet, illetve az ennek az érdekeit megvalósító állam – ehhez képest a középkori történetírás minden nép, nemzet történetével foglalkozik, mely beletartozik a keresztény közösségbe. Egyetemes jellege ennek megfelelően nem terjed ki a kereszténységen kívüli népek és államok történetére (ezt majd csak a felvilágosodás tűzi ki megvalósítandó célként). (Látható egyébként – s a továbbiakból ez még inkább kiderül –, hogy Collingwood a krónikát, pontosabban a világkrónikát tartja a középkor per definitionem műfajának. Ez levezethető egyébként Szent Ágoston felfogásából is; de nem illik ez az egyetemes jelleg az egyéb műfajokra – ld. alább – így a gestára vagy a legendára sem.⁸⁾

Egy másik fontos jellegzetessége a középkori történetírói munkáknak, szintén az angol filozófus és történész gondolatmenetét követve, a *gondviselésszerűség*. Ezen azt kell értenünk, hogy a középkori történetírók általában mindent az isteni gondviselésre vezettek vissza, azaz az események mögött nem keresnek semmiféle ésszerű magyarázatot; hiszen a gyarló emberi értelem úgyis képtelen lenne a dolgok mögötti mozgatórugók, okok feltárására. (Mindebből adódik a középkori történetírói munkák jellegzetes stilisztikai eszköze is: csupán felsorolják az eseményeket, melyeket, az *és* vagy az *azután/után* stb. köt össze, mert véletlenül sem található bennük.⁹⁾

Egy további fontos jellemzője a középkornak a történelemről alkotott felfogását tekintve a *periodicitás*. Azaz a világtörténetet különböző, de előre elhatározott koncepció és séma alapján készült periódusokra osztják. Ezek alapvető szervező elve a *translatio imperii*, a birodalmak egymásutánja, s a történetírók között csak abból a szempontból van különbség, hogy 4 vagy 6 birodalom, állam lefolyásában látják az eddigi – pogány, tévelygő történetet; illetve, hogy mely államok tartoznak e négy vagy hat birodalomba.¹⁰⁾

Collingwood szerint végül *apokaliptikus* jelleg is jellemzi ezeket a történetírásokat. Ezen azt érti, hogy e művek többnyire tételeznek egy cezúrát a történelemben, ami általában a kereszténység felvételének az időszaka. Az ezt megelőző időszak a népek pogány története, ahol leginkább a civitas diaboli elvei uralkodtak. A kereszténység felvétele után azonban megkezdődhet a népek igazi históriája, hiszen történelmük ezután értelmet, célt, jelentést kap, valamiféle végkifejlet felé halad. Ez természetesen a civitas dei megvalósítása, amit azonban – amint már erről szó volt – egy végtelen jellegű feladatként, törekvésként lehet elképzelnünk úgy az egyén, mint a közösség számára.¹¹⁾

A középkori történeti munkák áttekintésekor természetesen fontos szempont a műfajok kérdése, mely lehetőséget ad az egyes történetírói munkák bizonyos fokú rendszerezésére is. Ezek közül az egyik legfontosabb és legjellegzetesebb – melyre sok szempontból (a periodicitás kivételével) érvényesek a Collingwood által kiemelt jellemvonások – az *annales*, azaz az évkönyvek műfaja. Az évkönyvek sajátos jellemvonása, hogy az eseményekkel egyidejűleg, évről évre rögzítették bennük a történéseket. Tehát időbeli egymásutánban, tárgyi-személyi összefüggés nélkül. Írói kolostorok, monostorok szerzetesei, akik általában a világi élettől távol álltak, így látóköriük pusztán a saját kolostorukat közvetlenül érintő eseményekre, illetve a közvetlen környezetükkel kapcsolatos cselekedetekre terjedt ki. Ilyen jellegű évkönyveket szinte minden kolostorban, monostorban írtak Sankt Gallentől Monte Cassinóig és Hildesheimig, magyar szempontból a leginkább relevánsabbak Fulda és Altaich évkönyvei. Az annaleshez hasonló műfaj a krónikák egy csoportja, mely évkönyvhöz hasonló műfaj, de valamely utólagos időpontban – tehát nem egyidejűleg – rögzíti az ese-

ményeket.¹² (Megjegyzendő itt, hogy azért bizonyos évkönyvek, így a Fuldai-ak, látóköre sokszor meghaladja a kolostor határait, s gyakran kitérnek szerzői általános, birodalmi fejleményekre is.)

Legalább ilyen fontos műfajai a középkori történetírásnak a *legenda* és a *vita*, melyek persze azt is alátámasztják, hogy a történetírás és az irodalom ebben az időszakban egyáltalán nem váltak el egymástól – hiszen e kettő ugyanolyan mértékben irodalmi műfaj is, mint történelmi. A legenda egy személynek, többnyire szentnek az életét meséli el¹³, tanító, nevelő, tehát morális célzattal, s ha világi személyről is van szó, a hangsúly nem mondjuk a politikai működésén, tettein van. Hanem azon, hogy mennyire a keresztény erkölcsiség elvei szerint élt, azokat mennyiben testesítette meg. (Rex iustus et pius.) A vita ezzel szemben világi személyről szól, klasszikus példa Einhard: Vita Caroli Magni-ja, melyben a világi (történeti, politikai) elemek inkább érvényesülnek, de itt is kötelező a keresztény etikával való kongruencia.¹⁴

A középkori történetírás par excellence műfajai a *gesta* és a *krónika*, (utóbbi a világkrónika értelmében¹⁵). Mindkettőt az különbözteti meg az előzőktől, hogy már nem egyszerű időrendben, felsorolásként, hanem tárgyi-személyi összefüggésben adja elő a történeteket s a világi szempontok is nagyobb szerepet kapnak bennük. A krónika egyetemes történeti műfaj, s itt érvényesülnek leginkább Szent Ágostonnak a történelemről alkotott nézetei. A műfaj megeremtői is a korai kereszténységhez kötődnek (egyházatyák: Tertullianus, Orosius, Origenész, Szent Jeromos, Eusebius¹⁶), de igazi virágkora a 11–12. századra esik. (Fő reprezentánsok ekkor: John of Salisbury, William of Malmesbury, Hugh of Saint Victor, Henry of Huntington, Joachimus de Fiore¹⁷, Freisingi Otto stb.)¹⁸ Ezek a krónikák az egyetemes történelmet a Szent Ágoston által felvázolt séma alapján, azaz a két ország (civitas dei – civitas diaboli) küzdelmeként írják le; csak aszerint különböznek, hogy 4 vagy 6 birodalom egymásutánjában látják e küzdelem színterét, s minden történés beteljesülése a kereszténység felvétele, ahonnan a népek előtörténetét felváltja az igazi történet (sub gloria), azaz Isten országának megvalósítása.¹⁹

A geszta a krónikával szemben csak egy nép történetét írja le. Ez is meghatározott, de nem szent ágostoni séma lapján készül: kezdődik a valamely bibliai őstől való leszármaztatással, folytatódik a pogány kori vándorlások leírásával; következik a cezúra, a kereszténység felvétele, illetve az ezt követő időszak (ami többnyire az államalapítás ideje is.) A geszta szintén tárgyi-személyi összefüggésben ad elő, írója főként világi pap, kinek a látóköre országos eseményekre is kiterjed. A legismertebb geszták: Sevillai Izidor, Beda Venerabilis, Cassiodorus, Tours-i Gergely, Jordanes, Paulus Diaconus, Saxo Grammaticus stb.^{20, 21}

A fentieket összegezve elmondhatjuk, hogy bár a középkori történetírás és történet-szemlélet – amint erről már korábban volt szó – alapvetően történetellenes, helyesebben ahistorikus²², erre több vonatkozásban egy fokozatos *elvilágiasodási* folyamat jellemző, ami maga után vonja a történelem és a történelem iránti érzék fokozatos előtérbe kerülését.²³ Ennek az elvilágiasodásnak²⁴ számos jele figyelhető meg, különösen a 13–14. századtól kezdődően, például a nemzeti nyelvek előtérbe kerülése (vö. Froissart, Villanik), az egyéniségek szerepének, az egyéni látásmód megerősödése (Abelard), a források kritikája iránti érdeklődés felbukkanása²⁵, a konkrét világi események iránti érdeklődés felkeltése (vö. várostörténetek)²⁶, a racionálisabb, evilágibb magyarázatok keresése az események okainak feltárásában. Mindez párhuzamos azzal a jelenséggel, hogy a világnézeti-művészettörténeti korszakokban is az alapvetően túlvilági román kori művelődés után a lényegesen világiasabb szempontokat megtestesítő gótika kerül előtérbe (a történetírásban ekkor virágzik a krónika műfaja). Mindezt pedig az alapvetően evilági szempontokat

megtestesítő reneszánsz tetőzi be, amikor a tudás fölébe kerül a hitnek, a külső (pl. a természet formájában) a belsőnek, a földi, evilági, nemzeti állam (vö. Machiavelli) pedig Isten országának, a civitas dei-nek.²⁷

Mi jellemzi a magyar történetírást ebben az időszakban?²⁸

Mindenekelőtt az, hogy a magyar történetírás persze egyáltalán ebben időszakban alakul ki. Itt rögtön felvetődik a probléma, hogy tulajdonképpen meddig beszélhetünk nálunk középkori történetírásról, meddig érvényesek – természetesen mutatis mutandis – az alább röviden vázolt általános, közös ismertetőjegyek. Bár léteznek ezzel ellentétes értelmezések is²⁹, a későbbiekben világossá válik, hogy a középkori magyar történetírás utolsó jelentős teljesítménye Thuróczy János krónikája. Az ezután – mondjuk Bonfinivel – kezdődő időszak egy alapvetően más, új alapokon építkező történetírói megközelítés.

Műfaji szempontból elmondhatjuk, hogy alapvetően nálunk is létezik az Európában már vázolt műnemek csaknem mindegyike, ugyanakkor – érthető okokból – messzemenően nem ugyanazzal a súllyal és eloszlással. Megtalálható ugyanis nálunk is az évkönyv, azonban csak elszórtan, elvétve (Pannonhalma/Pozsonyi Évkönyvek)³⁰. Már csak azért is érthető ez, mert amikor ez nálunk is elterjedhetett volna, természetesen a kereszténység felvétele után, ez Európa nyugati felében már egy letűnőfélben lévő genre volt. Vannak természetesen, sőt bőségesen, legendák (István legendái, Imre, Zoerárd/Szórád és Benedek, Gellért³¹, László, Erzsébet, Margit³², Kinga, Özséb, Csáki Móric, Kapisztrán János stb.)³³ és vita is (Küküllői János Nagy Lajosról szóló életrajza)³⁴, de a legjellegzetesebb és legfontosabb középkori műfajunk a geszta, a műfajnak a korábban vázolt értelmében³⁵. Ami persze azt is jelenti, hogy hiányzik a középkori nyugat-európai történetírás vezető műfaja, a krónika (világkrónika), tehát azok a munkák is, melyeket általában krónikaként szoktunk emlegetni (Képes krónika, Thuróczy-krónika) alapvetően a geszta műfajába tartoznak. Hiszen – szemben a világkrónikával – kizárólag nemzeti történetet mesélnek el.³⁶

A középkori magyar történetírói munkák egy további közös jellemvonása (s ebből a szempontból bizonyos, hogy Thuróczy is alapvetően még középkori történetíró) a megírásuk technikája, az elkészítés módja is. Itt ugyanis Thuróczyval bezárólag lényegében egy munkáról van szó, azaz ezek a művek (néhány kivételtől eltekintve – főként persze Anonymustól) egymás folytatásai, s jelenleg is egy krónikáról, illetve krónika-szerkesztményről beszélünk velük kapcsolatban, melyet az Országos Széchényi Könyvtárban őriznek³⁷. Ezek a munkák ugyanis úgy készültek – s ez igen jellemző a középkornak a történelemhez való viszonyulására –, hogy a nemzeti történet írója nem maga írta meg az egész történetet a kezdetektől, többnyire a bibliai őstől való leszármazástól fogva, hanem szó szerint átvette a korábbi munkákat, s csak az általa ismert előző gesztától kezdve írt eredeti művet, azaz írta meg az attól az időponttól eltelt események történetét. Ezt azután különböző források alapján tehetette – saját értesülései, mások elbeszélései, más (esetleg külföldi) munkák, véletlenszerűen választott oklevelek stb. –, de alapvetően a Collingwood által jelzett „olló és ragasztó” módszerrel: azaz önkényesen (kritika nélkül) válogatva, és így feltétlen tekintélyként elfogadva őket. Vannak azután olyan művek is, amelyek interpolálnak, azaz a történetírók bizonyos szavakat, neveket kijavítanak az általuk használt – és egyébként szóról szóra átvett munkákban, aminek az a célja, hogy a korábbi mű koncepcióját a saját, eltérő felfogásához, értékrendszeréhez igazítsa. Ez alapján azonban nem változtat a szó szerinti átvétel vázolt alapvető jellegén, s majd csak Bonfini lesz az első, aki – az itáliai humanizmus eredményeit hasznosítva – megszakítja e hagyományt, s a magyar történelmet már a kezdetektől eredeti és általa kritikának alávetett, primer forrásokból kísérli meg összeállítani.³⁸

Középkori történetírói munkáink egy további fontos és közös jellemvonása végül az, hogy mindegyikük mögött egy politikai nézet, illetve ideológia húzódik meg. Az erre való utalás azután segíti ezen munkák bizonyos mértékű (és az átláthatóságot segítő) csoport-

tosítását is. Ez az ideológia szoros összefüggésben van a társadalmi és politikai háttérrel, aminek az ezzel foglalkozó – főként társadalomtörténeti – kutatások eredményei alapján a lényege³⁹: Thuróczy-ig bezárólag a középkori társadalomfejlődésünk alapvető iránya (ami természetesen egyéb területeken, így a kormányzat és az intézmények fejlődésében is megnyilvánul) egy erős, dinasztikus, majd hogynem abszolutisztikus királyi hatalomból kiindulva (amely a 11–12. századra jellemző) egyre újabb és újabb társadalmi rétegek emancipálódása és az állami hatalomban való megjelenése⁴⁰, részesedése. Először, főként a 13–14. század folyamán az egyházi rend és a nagybirtokos arisztokrácia kezd önálló társadalmi szerepet betölteni, s ennek ideológiája (a kezdődő *communitas* teóriában) kifejeződésre is jut a korban készült munkákban. Az ezután emancipálódó társadalmi réteg – főként a 14. században – pedig a magyar rendiség végső formáját kialakító köznemes-ség lesz. Ez pedig szintén megfogalmazza ideológiáját, már a kialakulás időszakában a *communitas*-t a köznemességgel bővítő Kézaiban, de leginkább Thuróczy munkájában, aki az államrezont képviselő Mátyás legfontosabb szövetségésének, s így a nemzet fundamentumának tekinti a köznemesi rendet.⁴¹

Mindezek alapján a középkori magyar történetírói munkák áttekintésekor (ezek, mint erről már sokszorosan esett szó, csak a gesztákat jelentik) a következő csoportosítás látszik célszerűnek.

11–12. századi munkák: ide tartozik az *ösgeszta* (feltételezhetően a 11. század közepe-ről), a *Gesta Ladislai regis*, a III. István kori *geszta*⁴². Ezen munkák fő jellegzetessége, hogy a művek gerincét a király, a dinasztia története képezi, hiszen a nemzet története egyenlő a király történetével. Forrásai főleg a Biblia, szájhagyományok, külföldi történetírók, s itt foglalták először írásba pl. a Fehérló-mondát, illetve a honfoglalással kapcsolatos egyéb mondákat, a Turul-mondát, a vérszerződést... stb.⁴³

A következő periódus a 13–14. század időszaka: ide tartozik természetesen Anonymus (lett légyen bármelyik Béla királyunk jegyzője is)⁴⁴, Ákos mester⁴⁵, Kézai Simon⁴⁶, illetve a Képes krónika⁴⁷. Ezen munkák közös jellemvonása, hogy a nemzet története itt már összhangban a társadalom fejlődésével – nem pusztán a király történetét jelenti, hanem már egy szélesebb társadalmi réteget, többnyire a nagybirtokos arisztokráciáét is. A sort Anonymus „*Gesta Hungarorum*”-a nyitja⁴⁸, amely – mint ismeretes – kivétel a középkori krónikahagyományban, hiszen alapvetően a honfoglalás történetét írja meg, naiv etimologizálás alapján. Mint a magyar történészek számos alkalommal rámutattak, Anonymus a honfoglalás leírásában saját korának a viszonyait vetíti vissza a 9–10. századi időkhöz. Fő célja tudniillik a törzsökös arisztokrácia érdekeinek a megfogalmazása, azt kívánja alátámasztani ugyanis, hogy saját korának magyar nemzetségei (számuk 108 Anonymus szerint) birtokaikat örökjogon bírják, hiszen már az ország birtokbavételekor is ezek a területek kerültek tulajdonukba. Ennek megfelelően azután jogtalan a királynak az a törekvése, hogy idegenek (főként németek) számára elidegenítse, elajándékozza azokat. Ugyanez érvényes az Anonymus-kérdés egy másik akhilleuszi pontjára is – melyről a magyar és román történészek folytattak beható vitákat –, miszerint a honfoglalás kori Magyarország etnikai viszonyainak bemutatásakor is saját korának etnikai térképét vetíti vissza. Ebből következően kérdéses a románok (vlachok) 9–10. századi erdélyi jelenléte is – a probléma bővebb taglalása (vagy eldöntése) azonban természetesen nem tartozik ezen összefoglaló kereteibe.

A 13–14. század már évszámra is biztosan megállapítható gesztája Ákos mester „*Gesta Hungarorum*”-a, azaz az V. István kori *geszta*. (1272⁴⁹. Az időpont megállapítását, mint ahogy a gesztával kapcsolatos ismereteink nagy részét is – Mályusz Elemérnek köszönhetjük.) Ákos mester munkájának legfőbb nívója a *communitas* gondolatának megje-

lenése. Ennek az az ideológiai alapja, hogy a király egy szélesebb társadalmi réteggel együtt, ezzel közösen gyakorolja a hatalmat. Ennek megfelelően ennek a szélesebb társadalmi rétegnek (ami jelen esetben, Ákos mesternél szintén a nagybirtokos, de nem csak a törzsökös arisztokrácia), a története, a királlyal együtt szintén beletartozik a nemzeti történet kereteibe.

Ákos mester után körülbelül 10 évvel (1282) írja meg „Gesta Hungarorum”-át Kézai Simon⁵⁰, aki IV. (Kun) László nem kis részben pogány udvarában élt, s ez a körülmény rányomja bélyegét művére is. Kézai eredetileg köznemesi származású volt, ez gesztájában úgy tükröződik, hogy ő is megfogalmazza az ún. *communitas* teóriát. Nála a *communitas* (azaz azoknak a közössége, akik a hatalmat a királlyal együtt, közösen gyakorolják) nem pusztán a nagybirtokosokat jelenti, hanem ebbe már a köznemesek is beletartoznak. A nemzet fogalma így szélesebbé válik, ennek megfelelően a köznemesség története is alapvető a nemzeti történelem szempontjából, többen ebből következően Kézait tartják a modern népszuverenitás-gondolat első magyarországi megfogalmazójának.⁵¹

Kézai művének egy további fontos álláspontja a hun–magyar azonosságról szóló tézis megfogalmazása, amely a későbbiekben jelentékeny történészi és nem történészi vitákat váltott ki. (Legutóbb Szücs Jenő – Sebestyén László⁵².) Mindezekon felül eredeti gondolatokat tartalmazna munkájának függeléke is, mely a társadalmi különbségek eredetére kíván magyarázatot adni. Ez is nemesi, köznemesi szemléletet tükröz, hiszen szerinte a nemesi privilégiumok onnan erednek, hogy a nemesség harcos rend, s ezzel jogosan az alacsonyabb értékű termelő munkát végző jobbágyok fölébe kerekedhet a társadalmi hierarchiában.⁵³

A 14. századi munkák közül természetesen meg kell még említenünk Kálti Márk (feltehetően) 1358-as munkáját, a Képes Krónikát⁵⁴. Ez, mint közismert, onnan kapta a nevét, hogy első miniatúrákkal díszített gesztánk (azaz nem krónikánk).

Kálti Márk műve annyiban kapcsolódik az előző munkákhoz, hogy itt is egy szélesebb társadalmi réteg (köznemesség) érdekei, nézetei kerülnek előtérbe. A geszta középpontjában – Nagy Lajos király alter ego-jaként – Szent László király áll. Ő azonban itt a nyilvánvalóan csak a 16. századból visszavetített „lovagkirály” eszményének a megtestesítője, s mint pl. Mályusz Elemér kutatásaiból tudjuk, a lovagi kultúra társadalmi hordozója nálunk a köznemesség volt.⁵⁵

A hagyományos felosztás szerint egyébként a Képes krónika a Kézai-féle geszta egyik folytatása, s nem csak egy munkából áll, hanem Képes krónika családról beszélhetünk, melyet több, de nem igazán önálló koncepcióval rendelkező mű alkot. Kézai munkájának egy másik folytatása a Budai krónika család⁵⁶. Ez utóbbi alapjában véve szintén nem igazán önálló munka, s nevét onnan kapta (1473-ban készült egyébként), hogy az első magyar nyomdában készült, Hess András műhelyében. Szintén nem önálló koncepciójú munkák a zsámboki krónika vagy a dubnici krónika⁵⁷. Ez utóbbi onnan kapta nevét, hogy az Illésházyak dubnici kastélyában őrizték, s ott is találták meg. A 14. századból meg lehet még említenünk János minorita barát és Kétyi János műveit is, ezekben azonban szintén nem található érdemleges történészi/történeti koncepció.⁵⁸

Annál inkább a középkori magyar elbeszélő történeti irodalom utolsó nagyobb, összefoglaló művében, Thuróczy János krónikájában, mely 1488-ban jelent meg⁵⁹. Thuróczy műve három alapvető egységből áll. Egyrészt Durazzói Károlyig – a középkori történetírás elveinek megfelelően – szó szerint átveszi a korábbi munkák leírását, a hunok történetét is beleértve. Külön, önálló egység itt Durazzói Kis Károly története, majd Zsigmondtól kezdődően a saját koráig terjedő magyar történet, középpontban Mátyással, számos kezébe kerülő oklevelet is felhasználva. Thuróczy történetiszemléletére jellemző, hogy már megjelennek nála a reneszánsz és a humanizmus elemei is: nagy teret szentel

az egyes egyéniségek bemutatásának, jellemzésének, fontosak a természeti leírások (egy-fajta földrajzias, a geográfia iránt nyitottabb szemlélet jegyében), s az események mögött már valamiféle magyarázatot is keres, még ha ez utóbbi többnyire csak az asztrológiát, a csillagok állásának analízisét is jelenti. Lényeg a világ felé való nyitottság, a világiasabb szemlélet, amit alátámaszt/erősít az is, hogy Thuróczy az első világi személy, aki történetírói munkát készít. Mátyás személynöki tábláján volt ítélőmester, látóköre így nyilván még a világi papoknál is szélesebb lehetett⁶⁰.

Szemléletéről azonban leginkább a művében megfogalmazódó politikai elmélet, politikai filozófia árulkodik. Machiavellit ugyanis több tekintetben megelőzve, de egy hozzá közel álló felfogást fejt ki: alapvető fogalmai ugyanis, amelyre koncepcióját építi a *fātum*, a *fortuna* és a *virtu*. Azaz a történelmet, az emberi cselekedeteket – Szent Ágostonhoz hasonlóan – szerinte is alapvetően az isteni eleve elrendelés, a sorsszerűség, a fātum irányítja. Ebben azonban (s itt már nagy a különbség az egyházatyákhoz képest) adódnak bizonyos szerencsés pillanatok, szerencsés szituációk (fortuna), amikor az ember úrrá lehet saját sorsán, fölébe kerekedhet az isteni gondviselésszerűségnek és eleve elrendelésnek, kezébe veheti sorsának irányítását. De erre csak az képes, aki rendelkezik a virtu-val, az erénnyel, az erkölcsi belátással, ami azonban alapvetően különbözik a Szent Ágoston által képviselt erkölcsi magatartástól. Ebben a machiavellista konstrukcióban ugyanis nem az az erkölcsös, erényes, aki a keresztény, főként szent ágostoni erkölcsi elvek szerint él és cselekszik (azaz például egy a világtól elvonuló, belső, elmélyedő szemlélődésben keresi Istenét), hanem az, aki az államrezon érdekében, az állam (ami Szent Ágostonnál inkább a civitas diaboli volt) megerősítése érdekében tevékenykedik. Ebből következően pedig megsértheti a keresztény erkölcsi elveket, sőt hazudhat, erőszakoskodhat, ölhet, lophat, csalhat – vö. a „cél szentesíti az eszközt” persze sokszor félreértelmezett elvét – ha mindezzel az állam érdekeit, az állami szuverenitás kiteljesítését szolgálja.⁶¹

Thuróczy az ennek az elvnek leginkább megfelelő személyiségnek Mátyást tekinti, s ezért állhat ő a mű középpontjában, mint akinek cselekedetei – a köznemesség társadalmi súlyára támaszkodva – nemcsak a saját, hanem a nemzeti állam hatalmának kiépítését és megerősítését is célozzák.^{62, 63}

Összességében elmondhatjuk tehát, hogy a középkori történetírás és történetiszemlélet, bár sok vonatkozásban irodalmias és ahistorikus jellegűnek bizonyult, több fejleményével (így például a forráskritika bizonyos elemeinek megjelenésével, az evilági szempontok fokozódó érvényesítésével, a nemzeti elv és nyelv előtérbe kerülésével, az oknyomozó, okokat, összefüggéseket kereső megközelítésével, stb.) számos szempontból előkészítette az újkori történetírás és történetiszemlélet önállósodását, a modern „történettudomány” kialakulását.

IRODALOM

- Adamik Tamás, 1996: *Római irodalom a késő császárkorban*. Budapest: Seneca Kiadó.
- Áldásy Antal, 1928: A XV. század nyugati elbeszélő forrásai. Budapest: Magyar Történelmi Társulat. (A magyar történettudomány kézikönyve I. 7/C.)
- Bozskó Rafael, 1987: Megjegyzések Augustinus történetiszemléletéhez. *Acta Academiae Pedagogicae Agriensis* XVIII/6. Eger. 3–22. o.
- Peter Brown, 1993: *A szentkultusz*. Budapest: Atlantisz.
- Peter Brown, 2003: *Szent Ágoston élete*. Budapest: Osiris.
- Robin G. Collingwood, 1987: *A történelem eszméje*. Budapest: Gondolat.
- Georges Duby, 1998: *A katedrálisok kora*. Budapest: Gondolat.

- Edda – Óészaki mitológikus és hősi énekek*, 1985. Szerk. N. Balogh A. Budapest: Európa Kiadó.
- Heinrich von Eicken, 1887: *Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung*. Stuttgart: J. G. Cotta.
- Erős Vilmos, 2010: A historiográfia fogalma. *Történeti Tanulmányok*, XVIII. Szerkesztette: Velkey Ferenc. Debrecen, (2012). 5–22. o.
- Johannes Fried, 2004: *Der Schleier der Erinnerung*. (Grundzüge einer historischen Memorie.) München: Verlag C. H. Beck.
- Grant, Robert M., 1980: *Eusebius as church historian*. Oxford: Clarendon Press.
- Antonia Gransden, 1996: *Historical Writing in England c. 550-c.1307*. London and New York: Routledge.
- Walter Goffart, 1988: *The Narrators of Barbarian History*. (Jordanes, Gergory of Tours, Bede, and Paul the Deacon.) Princeton: Princeton University Press.
- Angelo de Gubernatis, 1884: *Storia della Storia*. Milano, 1884.
- Herbert Grundmann, 1965: *Geschichtsschreibung des Mittelalters*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht.
- Bernard Guenée, 1980: *Histoire et culture dans l'Occident médiéval*. Paris: Aubier Montaigne.
- Aron Gurevics, 2003: *Az individuum a középkorban*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Az első és második keresztény háború korának forrásai*, 1999. Gesta Francorum, Keresztesek levelezése, Szent Bernát: Az új lovagság dicsérete. (Válogatta, a jegyzeteket és az utószót írta Veszprémy László.) Budapest: Szent István Társulat.
- Hadzisz Dimitrosz, 1974: *A bizánci irodalom kistükre*. (Társszerző: Kapitánffy István.) Budapest: Európa.
- Henri-Irénée Marrou, 1949: *Saint Augustin et la fin de la culture antique*. Paris: de Boccard.
- Donald R. Kelley, 1998: *Faces of History*. (Historical Inquiry from Herodotos to Herder) New Haven & London: Yale University Press.
- Norbert Kersken, 1995: *Geschichtsschreibung im Europa der „nationes“*. *Nationalgeschichtliche Gesamtdarstellungen im Mittelalter*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau. (Münsterische historische Forschungen, 8.)
- Kulcsár Péter, 2011: A történetiszemlélet előzményei. In: *Történetiszemlélet, historiográfia, eszmetörténet, történetfilozófia*. (Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica Tomus XVI-Fasciculus 2. Miskolc. 5–128. o.
- Krumbacher, 1987: *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527-1453)*. München: Beck.
- Larner, John, 1999: *Marco Polo and the Discovery of the World*. New Haven & London: Yale University Press.
- Le métier d'historien au moyen age, 1977: *Etudes sur l'historiographie médiévale*. Ed. Bernard Guenée. Paris.
- Karl Löwith, 1996: *Világtörténet és üdvtörténet*. (A történelemfilozófia teológiai gyökerei.) Budapest: Atlantisz.
- Cary J. Nederman, 1994: Aristotelianism and the Origine of 'Political Science' in the Twelfth Century. *Journal of the History of Ideas*. 2. 179–194. o.
- Marina Münkler, 2001: *Marco Polo*. (Vita e leggenda.) Milano: Vita E Pensiero.
- Moravcsik Gyula, 1958: *Byzantinoturcica*. Berlin: Akademie.
- Niederhauser Emil, 1995: *A történetírás története Kelet-Európában*. /História Könyvtár./ Budapest: MTA Történettudományi Intézete.
- Ókeresztény latin írók*, 2003. Szerkesztette: Havas László és Tegye Imre. Debrecen: Kossuth Egyetemi Könyvkiadó.
- Orosz István, 1997: *Európa a korai középkorban. 3–11. század*. Debrecen: Debrecen University Press.
- Pósán László, 2004: Genealogikus műtszemlélet és kollektív emlékezet a középkorban. *Debreceni Disputa*, II. évf. 10. 76–79. o.
- Rác Jenő Ferenc, 1937: *Aurelius Augustinus világnézete*. Gyula: Dürer.
- Simon Róbert, 1999: *Ibn Khaldún*. (Történelemtudomány és birodalmiság.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gabrielle M. Spiegel, 1997: *The Past as Text. The Theory and Practice of Medieval Historiography*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- Gabrielle M. Spiegel, 2004: Történelem, historicizmus és a szöveg társadalmi logikája a középkorban. *Korall*, 15–16. május. 37–69. o.
- Bernhard Schmeidler, 1909: *Italienische Geschichtsschreiber des XII. und XIII. Jahrhunderts*. Leipzig: Verlag von Quelle&Meyer.
- Sipos Flórián, 2010: „Az újralátogatott római múlt: Identitások konstrukciója Ióánnés Kanabutzés halikarnassosi Dionysiosról írott értekezésében.” In Xenia: *Tanulmányok a nyolcvan éves Tegye Imre tiszteletére*. (Szerk. M. Nagy Ilona et al.) 355–366. Debrecen: University Press.
- Rolf Sprandel, 1994: *Chronisten als Zeitzeugen*. (Forschungen zur spaetmittelalterlichen Geschichtsschreibung in Deutschland.) Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag.
- Szabó István, 1951/a: *Bevezetés a történelem forrásaiba*. (Sokszorosított egyetemi jegyzet.) – Debrecen.
- Szabó István, 1951/b: *Bevezetés a történettudományba*. Bp. [Jegyzetsoksz.]

- Takács Erzsébet, 1999: A középkori kereszténység története Christine de Pisan műveiben. *Sic Itur ad Astra*. 2–4. XI. évf. 163–194. o.
- Ugo Reale, 1987: *A Szentlélek lovagja – Cola di Rienzo élete*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Vanyó László, 1988: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. II. kiadás. Budapest: Szent István Társulat.
- Vanyó László, 1994: *Ókeresztény írók lexikona*. Budapest: Szent István Társulat.
- Donald J. Wilcox, 1969: *The Development of Florentine Humanist Historiography in the Fifteenth Century*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Az összefoglalások közül:

- Harry Elmer BARNES, 1963: *A history of historical writing*. New York: Dover Publications.
- Ernst Breisach, 2004: *Historiográfia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Markus Völkel, 2006: *Geschichtsschreibung. (Eine Einführung in globaler Perspektive.)* Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag.
- John Burrow, 2008: *A History of histories. (Epics, Cronicles, Romances and Inquiries from Herodotus and Thucydides to the Twentieth Century.)* New York: Alfred A. Knopf.
- Charles-Olivier CARBONELL, 1981: *L'historiographie*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Daniel Woolf, 2011: *A global history of history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moritz RITTER, 1919: *Die Entwicklung der Geschichtswissenschaft an den führenden Werken betrachtet*. München: R. Oldenburg.
- Christian SIMON, 1996: *Historiographie: Eine Einführung*. Stuttgart: UTB 1901.
- James Westfall THOMPSON, 1942: *A history of historical writing*. New York: Macmillan. I–II.
- Versions of history from Antiquity to the Enlightenment, 1991.* (Edited by Donald R. Kelley) New Haven & London: Yale University Press.

A középkori magyar történetírás:

Általában:

- Csóka L. Lajos, 1967: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. / Irodalomtörténeti Könyvtár 20./* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Deér József, 1938: *Pogány magyarság, keresztény magyarság*. Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda.
- Földes Péter, 1986: *Vallanak az ősi krónikák. (A 900 éves ősforrások.)* Budapest: Kozmosz Könyvek.
- Györfly György, 1988: *Anonymus (Rejtély avagy történeti forrás?)* Válogatott tanulmányok. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Horváth János, 1931: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Budapest: Magyar Szemle Társaság. (reprint, 1988.)
- Horváth János, 1935: *Az irodalmi műveltség megoszlása. (Magyar humanizmus).* Budapest: Magyar Szemle Társaság. (reprint 1988)
- Hóman Bálint, 2003: A magyar történetírás első korszaka. In uő: *Történetírás és forráskritika*. I. köt. Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor. 239–267. o. Eredetileg Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1938. 251–282. o.
- Klaniczay Gábor, 2000: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Budapest: Balassi.
- Kristó Gyula, 2002: *Magyar historiográfia. I. (Történetírás a középkori Magyarországon.)* Budapest: Osiris.
- C.A. Macartney, 1938–40: *Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources 3 vols.* (Budapest.)
- C.A. Macartney, 1953: *The Medieval Hungarian Historians: A Critical and Analytical Guide.* (Cambridge.)
- Mályusz Elemér, 1967: *A Thuróczy-krónika és forrásai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Mályusz Elemér, 1973: *Királyi kancellária és krónikáirás a középkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genui. I–III.* Cura et studio Ioannis Georgii Schwandtneri. Bibliopolae Vidoboniensis 1746–1748.
- Scriptores rerum Hungaricarum. 1–2.* Eendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Utószó, bibl., függelék Szovák Kornél – Veszprémy László. Budapest, 1999.
- Szücs Jenő, 1984: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában. (A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai.) In uő: *Nemzet és történelem.* (Tanulmányok.) 2. kiadás. Budapest: Gondolat. 413–555. o.
- Veszprémy László, 2000: The birth of hungarian identity in the historiography of the middle ages. In: *Des Normands aux Hongrois. Conquête, acculturation, identité: des Normands aux Hongrois. Les traces de la conquête.* Ed. Pirocska Nagy. Rouen, 93–104. o.

Az összefoglalások közül:

Flegler Sándor, 1877: *A magyar történetírás történelme*. Budapest.

Gunst Péter, 1995: *A magyar történetírás története*. Debrecen: Csokonai Kiadó.

Az egyes kérdésekhez:

A magyar középkor irodalma, 1984. (Válogatta, szerkesztette, a szövegeket gondozta V. Kovács Sándor.) Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Árpád-kori legendák és Intelmek, 1983. (Válogatta, a bevezető tanulmányt, a jegyzeteket írta és a szövegeket gondozta Érszegi Géza.) Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Csapodi Csaba, 1978: *Az Anonymus-kérdés története*. Budapest: Magvető. /Gyorsuló idő./

Csernus Sándor, 1999: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország, 13–15. század*. Budapest: Osiris Kiadó. /Doktori mestermunkák./

Domanovszky Sándor, 1902: A Budai Krónika. *Századok*, 36. évf. 615–630., 729–752., 810–831. o.

Domanovszky Sándor, 1899: A Dubniczy Krónika. *Századok*, 33. évf. 226–256., 342–355., 411–451. o.

Domanovszky Sándor, 1905: A Pozsonyi krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések. *Századok*, 402–419., 518–525. o.

Gerics József, 1961: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Györfly György, 1988: *Anonymus (Rejtély avagy történeti forrás?)* Válogatott tanulmányok. Budapest: Akadémiai Kiadó.

László Havas, 2010: La conception de l'histoire chez le poete hongrois Janus Pannonius. *Acta Conventus Neo-Latin Budapestiensis*. ACMRS, Arizona. 281–289. o.

Hóman Bálint, 2003: A magyar történetírás első korszaka. In uő: *Történetírás és forráskritika*. I. köt. Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor. 239–267. o.

Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. (Vál. Klaniczay Tibor.) 1982. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Jászay Magda, 1982: *Párhuzamok és keresztveződések. (A magyar–olasz kapcsolatok történetéből)*. Budapest: Gondolat.

Kristó Gyula, 1997: *A magyar nemzet megszületése*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely. /Szegedi középkortörténeti könyvtár 12./

Kristó Gyula, 1986: A Képes Krónika szerzője és szövege. In *Képes Krónika*. Ford. Belus Ibolya. Budapest: Európa Könyvkiadó. 459–516. o. /Pro memoria./

Kulcsár Péter, 1969: A humanista földrajzírás kezdetei Magyarországon. *Földrajzi Közlemények*, 17, 297–308.

Alexandru Madgearu, 2005: *The Romanians in the Anonymus Gesta Hungarorum. Truth and fiction*. Cluj-Napoca: Romanian Cultural Institute.

Mályusz Elemér, 1933: Árpád-házi Boldog Margit. (A magyar egyházi műveltség problémája.) In *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának tünepére*. Budapest. 341–384. o.

Mályusz Elemér, 1933, 1934: A patrimonialis királyság; uő: A karizmatikus királyság. Újabb in *Klió szolgálatában*. 11–21., 22–44. o. Eredetileg *Társadalomtudomány*, 13 (1933) 1–2. sz. 37–49. o.; illetve *Társadalomtudomány*, 14 (1934) 3. sz. 153–178. o.

Mályusz Elemér, 1940: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. (A hűbériség és rendiség problémája.) In *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves évfordulójára. I–II*. (Szerkeszti Lukinich Imre.) Budapest. 309–403. o.

Mályusz Elemér, 1971: *Az V. István-kori gesta*. Budapest: Akadémiai. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 58.)

Mályusz Elemér, 1924: A Toldi-monda történeti alapja. In *Klió szolgálatában*. 108–129. o. Eredetileg *Hadtörténeti Közlemények*, 25, I–II. füzet 3–32. o.

Mályusz Elemér, 1971. *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai.

Márk Aurél Érszegi, 2003: San Gerardo: mediatore attuale. In *Hungarica Varietas. Mediatori culturali tra Italia e Ungheria*. A cura di Adriano Papo e Gizella Németh. Edizione della Laguna. 61–66. o.

Előd Nemerikényi, 2004: *Latin classics in medieval Hungary, eleventh century*. Debrecen–Budapest.

Adriano Papo, 2003: Umanisti e storiografi italiani alle corti d'Ungheria e di Transilvania. In *Hungarica Varietas. Mediatori culturali tra Italia e Ungheria*. A cura di Adriano Papo e Gizella Németh. Edizione della Laguna. 93–102. o.

Püspöki Nagy Péter, 2002: *Szent Gellért csanádi püspök vértanú élete és műve*. Budapest: Belvárosi Római Katolikus Főplébánia.

Kézai Simon védelmében, 1975. *Sebestyén László vitairata*. Budapest.

San Gerardo fra Venezia e Ungheria, 2002 – Szent Gellért, Velence és Magyarország. A cura di M. A. Érszegi, Venezia. (Benne pl. L. Csorba: San Gerardo nella storiografia ungherese.)

- Schola Europaea. Les valeurs de l'Europe-L'Europe des valeurs*, 2009. (Európa értékei – az értékek Európája. A Magyar Tudomány Ünnepe, 2007. november 22–23. c. konferencia előadásai.) Szerkesztette: Havas László – Takács László – Tegye Imre. Budapest–Debrecen: Egyetemi Könyvkiadó.
- Szabados György, 2006: *A magyar történelem kezdeteiről. (Az elődők-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században.)* Budapest: Balassi Kiadó.
- Szabó István, 1943–1944: Nemzetsszemlélet és magyarságtudat. *Sorsunk*, 730–738., 836–844., 891–895. o., 34–42. o.
- Szovák Kornél, 1999: L'historiographie hongroise à l'époque arpádienne. In *Les Hongrois et l'Europe*. 375–384. o.
- Szücs Jenő, 1984: Társadalomelmélet, politikai teória és történetsszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában. (A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai.) In uő: *Nemzet és történelem*. (Tanulmányok) 2. kiadás. Budapest: Gondolat. 413–555. o.
- Thoroczkay Gábor 1994, 1995: Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése (1977–1993). *Fons (Forráskutatás és történeti segéd tudományok)*, 1. évf. 2. sz. 93–149. o.; 2. évf. 2. sz. 117–173. o.
- Thoroczkay Gábor, 2009: *Írások az Árpád-korról*. (Történeti és historiográfiai tanulmányok.) Budapest: L'Harmattan. Benne pl. A székesfehérvári racionálék. (a XIV. századi magyar krónika-szerkesztmény 66. fejezetének kritikájához.) 117–142. o.
- Tóth Zoltán, 1942: *A Hartvik-legenda kritikájához. (A szt. korona eredetkérdése.)* Budapest.
- I. Tóth Zoltán, 1945–46: Tuhutum és Gelou. Hagyomány és történeti hitelesség Anonymus művében. *Századok*, 79–80. évf. 1–6. sz. 21–84. o.
- Tringli István, 2003: A szent királyok szabadsága. (A középkori történelmi tudat és a történelem-hagyomány-nyozódás sajátosságai.) *Századok*, 137. évf. 4. sz. 809–848. o.
- Turchányi Tihamér, 1903: Rogerius mester Siralmas éneke a tatárjárásról. *Századok*, 37. évf. 412–430., 493–514. o.
- Váczy Péter, 1933: A népfelség elvének magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester. In *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest. 546–563. o.

JEGYZETEK

- * Részlet egy készülő historiográfiai összefoglalásból. Mivel az összefoglalás alapvetően a modern kori történetírás történetével foglalkozik, a középkori történetírásról itt elmondottak – természetesen – csak egyfajta bevezetesként szolgálnak, tehát jelen tanulmány szerzője egyáltalán nem törekedett valamiféle teljességre. Mindezekon felül a továbbiakból az is kitűnik, hogy a nagyobb hangsúly a magyar történetírás bemutatásán van.
- 1 Vö. Erős V., 2010. 5–22. o.
- 2 Vö. összefoglaló munkák, pl. M. Ritter, Thompson, Barnes, Carbonell, Ch. Simon, Völkel stb.
Valamint H. v. Eicken, 1887.
Krumbacher, 1897.
A. de Gubernatis, 1884.
Áldásy A., 1928.
H. Grundmann, 1965.
B. Guenée, 1980.
Le métier d'historien au moyen age, 1977.
G. M. Spiegel, 1997.
P. Brown, 1993.
N. Kersken, 1995.
A. Gransden, 1996
Vanyó L., 1994.
K. Löwith, 1996.
- D. R. Kelley, 1998.
Klaniczay G., 2000.
A. Gurevics, 2003.
J. Fried, 2004.
Pósán L., 2004. 76–79. o.
B. Schmeidler, 1909.
G. M. Spiegel, 2004. 37–69. o.
Kulcsár P., 2011. 5–128. o.
Az összefoglalások közül különösen és legújabban:
Ernst Breisach: *Historiográfia*. Osiris Kiadó, Budapest. 2004.
Markus Völkel: *Geschichtsschreibung. (Eine Einführung in globaler Perspektive.)* Böhlau Verlag. Köln–Weimar–Wien, 2006.
John Burrow: *A History of histories. (Epics, Chronicles, Romances and Inquiries from Herodotus and Thucydides to the Twentieth Century.)* Alfred A. Knopf New York, 2008.
Valamint Daniel Woolf: *A global history of history*. Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
A szöveggyűjtemények közül különösen *Versions of history from Antiquity to the Enlightenment. (Edited by Donald R. Kelley)* Yale University Press, New Haven & London, 1991.

- 3 Vö. Augustinus: De civitate dei. In. Patrologia Latina. Paris 1844-1855. XLI. Magyarul legújabbban Szent Ágoston: Isten városáról. (Fordította dr. Földváry Antal). Kairosz Kiadó, Budapest, 2005. I-IV. A régebbi irodalomból vö. pl. Rác J. F., 1937. Bozsik R., 1987. 3–21. o. (Uo. magyar nyelvű irodalom is.) Legújabbban magyarul P. Brown, 2003. Az irodalomtörténeti összefoglalások közül Vanyó L., 1988. Adamik T., 1996.
- 4 Augustinus történetértelmezésének alapfogalmairól kitűnő áttekintést nyújt Breisach: i. m. 95. o. Augustinus fontos kategóriája a kairos-kronos megkülönböztetés, amelyben a kronosz a külső, extenzív, semleges, mennyiségi és mérhető időt jelenti, míg a kairos, a belső, tartalommal és gondolatokkal telített, intenzív „tartam”. Természetesen az utóbbi a magasabb rendű a számára, ennek fő térénuma gondolatai szerint azonban nem a történelem. Vö. pl. Rác J. F., 1937.
- 5 Augustinus főművének első nagyobb része – mint ez talán közismert – egyébként annak cáfolata, hogy a barbárok 5. század eleji pusztításait a Római Birodalomban a keresztény tanok bomlasztó hatása idézte elő. Ilyen jellegű, az impérium létét fenyegető pusztítások – bizonyítja Augustinus – már a kereszténység elterjedése előtt is számos alkalommal előfordultak. Varro tanainak cáfolata a munka második részének fő szüzséje, s harmadik részben fejt ki Ágoston az Isten és ördög városának ellentétéről való felfogását. Utóbbiban fogalmazza meg a birodalmak egymásutánjáról, pontosabban a történelem korszakainak változásairól, egymásra való következéséről alkotott teóriáját. Ennek értelmében a korszakok változásai, s a birodalmak egymásutánja a különböző emberi életkoroknak felelnek meg – gyermekkor, ifjúkor, felnőttkor/férfikor, öregkor stb. –, ami azonban (tekintve, hogy a kereszténység felvétele esik a legutolsó, az öregkorra) – az antiktól eltérően – nem a ciklikus, körforgáson alapuló történetértelmezés. Vö. pl. Vanyó L., 1988. Adamik T., 1996.
- 6 Vö. még mindehhez H. I. Marrou 1949.
- 7 Vö. R. G. Collingwood, 1987.
- 8 Ld. alább.
- 9 Vö. Breisach: i. m. 102–103. o. és passim.
- 10 Vö. Orosz I., 1997. passim.
- 11 Vö. R. G. Collingwood, 1987. Illetve Kulcsár P., 2011. 5–128. o.
- 12 Vö. Szabó I., 1951/a. Szabó I., 1951/b. Valamint pl. Froissart krónikája. Fordította: Hap Béla és Szeredi Anna. Gondolat, Budapest, 1971. Thietmar von Merseburg: Chronik. Übersetzt und elaeutert von Werner Trillmich. (Ausgewählte Quellen 9.) Darmstadt, 1985. G. Villani: Chronicle Florentine. Selectons from the First Nine Books. Transl. R. Selfe. London 1986. Magyarul: A három Villani krónikája. Attraktor, Máriabesnyő, 2011. (Eredeti kiadása vö. A három Villani krónikája. Fordította, bevezetéssel ellátta: Rác Miklós. [Középkori krónikások VII–IX.] Budapest, 1909.) Adamus Bremensis: Gesta pontificorum Hamburgiensis ecclesiae. PL CXXXIX. Villehardouin: Bizánc megvétele. (Ford. Szabics Imre). Budapest, 1985. Dino Compagni Krónikája korának eseményeiről. (Fordította Kiss A.) Kriterion, Bukarest. 1989. Peter Classen-Cremonai Liutprand: A Nyugat és Bizánc a 8–10. században. Szerk. Baán István. (Varia Byzantina IX.) Budapest, 2005. Liutprand történeti munkái. Antapodosis, Liber de rebus gestis Ottonis Magni imperatoris, Relatio de legatione Constantinopolitana. Fordították Jurkovich Emil, dr. Gombos F. Albin és Gaál Lajos. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta dr. Gombos F. Albin. [Középkori Krónikások VI–VII.] Budapest, 1908.
- 13 Vö. részletesen Klaniczay G., 2000. Valamint pl. Jacobi a Voragine: Legenda aurea, vulgo historia Lombardica dicta. Ed. T. Graesse. Vratislaviae 1890. Osnabrück, 1965.
- 14 Vö. Einhard: Vita Karoli. Hrsg. Von Reinhold Rau. Darmstadt, 1955. Valamint még pl. Suger: Vita Ludovici VI. grossi. PL. CLXXXVI. Joinville: The life of St. Louis. In. Memoirs of the Crusade. New York, 1958. Fontosak nyilván az egyházi személyekről szóló életrajzok is, pl. Sulpicius Severus Szent Mártonról írott életrajza. Vö. ehhez Ókeresztény latin írók, 2003. Amint A. Gurevics idézett munkájában rámutat, azért a középkori történeti irodalomban megjelenik az *önéletrás* is. Vö. pl. Petrus Abelardus: Szerencsétlenségeim története. [Historia calamitatum] (Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Turgonyi Zoltán). Helikon Kiadó, 1985. A klasszikus a műfajban persze Szent Ágoston. Vö. Aurelius Augustinus: Vallomások. Gondolat. Budapest, 1982. Az egyéb műfajok közül megemlíthetők még pl. a királytűkrök, útleírások, mondjuk Rubruk, Plano Carpini, Marco Polo többnyire keleti útjairól. Vö. pl. Julianus barát és Napkelet fölfedezése. (Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Györffy György.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1986. (Benne Rubruk, Plano Carpini stb. beszámolóí.) Valamint Lerner, J., 1999; M. Münkler, 2001. Illetve magyarul pl. Marco Polo utazásai. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. Korábban Marco Polo

- utazásai. (Válogatta, a bevezetőt írta és a jegyzeteket összeállította Dáné Tibor.) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1986.
- 15 Mint arról szó esett, a krónika – egy másik értelemben – lehet saját korának eseményeit egyidejűleg vagy utólagos szempontból tárgyaló munka. E műfajban különösen Froissart, Liutprand, Hincmar, D. Compagni, Villehardouin, a Villanik, Thietmar, Brémai Ádám munkái emelkednek ki.
Hasonlóképpen a krónika világkrónika értelmében vett műfajához kapcsolható Iustinus-nak valószínűleg a korai kereszténység időszakában született munkája is, ez azonban – természetesen – nem az ágostoni elveket követi. Vö. magyarul Marcus Iulianus Iustinus: Világkrónika. (A kezdetektől Augustusig.) Fordította: Horváth János. Helikon Kiadó, Budapest. 1992.
- 16 Vö. Breisach: i. m. „A történetírás keresztény forradalma” című fejezet. 86–114. o.
Eusebius: *The Ecclesiastical History*. transl. Kirsopp Lak, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1926.
Eusebiushoz pl. Grant, R. M., 1980.
A keresztény egyházatyákhoz: Ókeresztény latin írók, 2003. Valamint Ványó L., 1988. Adamik T., 1996. Illetve pl. Órigenész: *Kata kelsu/Contra Celsum*. In. *Patrologia latina*. XI. Paris, 1844–1855. Magyarul pl. Órigenész: *A princípiumokról*. I. kötet. Paulus Hungarus & Kairosz Kiadó, Budapest, 2003.
Orosius: *Historiae*. PL. XXI.
Orosiushoz K. Löwith, 1996. 225–233. o. Uo. részletes irodalom is.
- 17 Ernst Breisach többször idézett és még idézendő összefoglalásában szemléletes táblázatot készített Joachimus de Fiore hármas osztatú felosztásáról a világtörténelemmel kapcsolatban. Ez a hármas felosztás jól érzékelteti az augustinusi eszmék, illetve történetértelmezés változatlan továbbélését a középkor első századaiban. A hármas periodizálás alapja az Atya, Fiú, Szentlélek megkülönböztetés, amelyben tulajdonképpen egy fordított elvilágiasodás, azaz egy fokozatos túlvilág felé való fordulás (s így üdvörténet) a történelem legfőbb tartalma. Eszerint az első, evilági időszakra pl. a munka jellemző, és a házas ember a periódus fő ikonja. A második, átmeneti korban, a Fiú periódusában a tanulás a legfőbb tevékenység, s ennek az evilágiságnak és már a túlvilágra való figyelemnek az egyensúlyán alapuló „aetas”-nak ikonszerű megtestesítője a világi pap. A harmadik, a sub gloria időszakában már a szemlélődés, a világtól való teljes elfordulás a fő tevékenységi forma, s mindennek fő hordozója a szerzetes. Hogy mindennek a konkrét történelmi életben is nagy mozgósító ereje volt azt bizonyítja Cola di Rienzo tevékenysége, aki erre építette politikai elképzeléseit, s pl. Ugo Reale egyenesen a „Szentlélek lovagjának” aposztrofálja őt.
Vö. Breisach: i. m. 150. o.; U. Reale, 1987.
- 18 John of Salisbury: *Policraticus*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1999.
Vö. ehhez pl. C. J. Nederman, 1994. 179–194. o. Freisingi Ottó Krónikája. Ford.: Gombos F. Albin, Irsik József és Vajda György. Budapest, 1912.
Archidiaconi Huntindonensis Historiae. PL CXCXV.
Guilelmus Malmesburiensis: *De gestis regum Anglorum*. PL CLXXXIX.
Joachimus de Fiore-hoz K. Löwith, 1996. 197–210. o.
- 19 Vö. William of Malmesbury: *Chronicle of the Kings of England from the Earliest Period to the Reign of King Stephen*. Ed. Trans. J.A. Giles. George Bell and Sons. London, 1904.
Meg kell itt jegyezni, hogy a krónikát (a világkrónikát is) a szakirodalomban még több más értelemben is használjuk. Például az évkönyvekhez majdnem hasonló értelemben is besorolhatunk bizonyos műveket a műfajba. Ez sok vonatkozásban egyszerű esemény felsorolás, majdhogynem évről évre, csak egy utólagos időpontból, azaz nem egyidejűleg. (Pl. Angolszász krónika). Ugyanakkor világkrónikaként aposztrofálnak bizonyos monográfiák nem az ágostoni minta alapján készült, már-már a kortörténet felé hajló – de persze világtörténeti összefoglalásokat –, amelyek még a középkor végén is rendkívül elterjedtek voltak. Így beszélhetünk a Müncheni, a Kölni és egyéb világkrónikákról (Weltchronik), vagy pl. a nürnbergi Schedel világkrónikájáról, amelyek meglehetősen részletesen tárgyalják világkrónika címén többek között a Német-Római Birodalom és a Pápaság történetét. Igen jellemzőnek tartom, hogy ezek jelentős része, pl. a Müncheni krónika a korábban már ismert módszer alapján készült: azaz különböző munkák folytatásaként jöttek létre, szerzőiknek nem volt igényük a forráskritikára.
Vö. mindezekhez *The Anglo-Saxon Chronicle*. (Translated and edited by M. J. Swanton.) Routledge, New York, 1998. Valamint *Geoffrey of Monmouth: The History of the Kings of Britain*. (Translated with an introduction by Lewis Thorpe.) London: Penguin Books. 1966. Illetve R. Sprandel, 1994.
- 20 Vö. Iordanes: *A gótok eredete és tettei*. Ford. a PTE Ókortörténeti Tanszékének hallgatói munkaközössége Kiss Magdolna vezetésével. A jegyzeteket és a névmagyarázatokat írta Kiss Magdolna. Pécs, 2000; 2002.
Tours-i Gergely: *Historiae ecclesiasticae Francorum*. PL LXXI. Magyarul és legújabban Tours-i Gergely: *Korunk története*. (A frankok története.) (Fordította, a bevezető tanulmányo-

- kat és a jegyzeteket összeállította Mezei Mónika és Adamik Tamás.) Kalligram, Pozsony, 2010.
- Paulus Diaconus: A longobardok története. (Historia Langobardorum). Fordította, életrajzzal és magyarázó jegyzetekkel ellátta: Dr. Gombos F. Albin. (Középkori Krónikások I.) Brassó, 1901. Brassói Lapok Nyomdája.
- Sevillai Izidor: Chronicon. PL LXXXIII.
- Beda Venerabilis: Historia ecclesiastica gentis Anglorum. PL XCV.
- Saxo Grammaticus: Gesta Danorum. Übersetzt und kommentiert von Hans Jürgen Hube. Wiesbaden, 2004. Valamint pl. Az első és második keresztény háború korának forrásai, 1999.
- A kérdéskörrel foglalkozó nagyszámú irodalomból vö. pl. W. Goffart, 1988.
- 21 Természetesen a fenti felsorolásban nem törekedtem teljességre s számtalan középkori szerző kimaradt Notkértől, Fulcher de Chartres-on keresztül Vincent de Beauvais-ig. Megemlíteném még azután a kelet-európai történetírást és Bizáncot is. Előbbiben főként a cseh és lengyel történetírás olyan képviselőit kell megemlíteni, mint Cosmast, Callimachost, Jan Dlugosst, vagy az orosz történetírást illetően a Nestor krónikát, a novgorodi évkönyveket és Herberstein Zsigmondot. A bizánci történetírásnak több kiemelkedő korszaka és képviselője van. Így a legkorábbi időszakból Priscos rétor (de Prokopoisz, Justinus vagy Malalas is). A magyar történelemmel való kapcsolatai miatt is ismert Bölcs Leó és Bátorbanszületett Konstantin munkája a 8–9. századból. Szintén a 11–12. századi magyar történelem bizánci kapcsolatai miatt ismert különösen Nikétasz és Psellos munkája (valamint pl. Kinnamosz, Anna Komnéné). A 14–15. századból pedig mindenekelőtt Kritobulosz és Kalkokondülész munkái ismertek (illetve pl. Dukász, J. Kanabutzés). Általában a bizánci történetírásra jellemző az antik örökség továbbélése, tehát a magas színvonal, oknyomozó vagy egyéniségformáló retorikus jelleg, alkalmanként a forráskritika is (egyéltalan az eredeti források használata). Ugyanakkor természetes a hagiografikus és retorikus beállítódás is.
- A legújabb irodalom – természetesen – megemlékezik az első női történetírókról is (pl. Christine de Pisan), illetve az Európán kívüli – alkalmanként valóban mérföldkövet jelentő – historikusokról, mint pl. Ibn Khaldun, Al Tabari, Firdauszi stb. Ők jelen keretek között nem lehetnek behatóbb elemzés tárgyai.
- Az észak-európai népek történetírásából kiemelkednek a mítoszai és mondái.
- Vö. mindezekhez például Vincent von Beauvais: Speculum Historiae. (Speculum quadruplex sive speculorum maius. Bd. 4.) Graz, 1965. Illetve Fulcher of Chartres: A History of the Expedition to Jerusalem. 1095-1127. Translated by Frances Rita Ryan. (Edited with an introduction by Harold S. Fink.) New York: W.W. Norton&Company, 1969.
- Valamint Prokopiosz: Titkos történet. (Ford. Kapitánffy István). Budapest, 1974.
- Laonicae Chalcocondulae Historiarum Demonstrationes. Hrsg. Von Eugen Darkó. 2 Bde. Budapest. 1922–1927.
- Anna Comnéné: Alexiade. Tome I. Texte établi et traduit par Bernard Leib. Société d'Édition „Les Belles Lettres”. 1937.
- Europa im XV. Jahrhundert von Byzatinern gesehen. Aus dem Geschichtswerk des Laonikos Chalkokondyles. (Byzantinische Geschichtsschreiber 2.) Übersetzt und erklärt von Franz Grabler. Graz, 1954.
- Choniates Nicetas: Historia. Hrsg. Von Johannes A. van Dieten. 2 Bde. Berlin/New York, 1975.
- Constantinos Porphyrogenitus: De administrando imperio. Hrsg. Und ins englische übersetzt von Gyula Moravcsik u. Romily J.H.Jenkins. Washington, 1967.
- Michael Kritobulos: Critobuli Imbriotae historiae. Hrsg. Von Diether Roderich Reinsch. Berlin, 1983.
- Az utóbbiakkal kapcsolatos irodalomból vö. Moravcsik Gy., 1958.
- H. Dimitrosz, 1974. (A bizánci történetírásról összefoglalás és irodalom legújabbán Völkel: i. m. 79–96. o.)
- Sipos F., 2010. 355–366. o. (Utóbbi tanulmányban a szerző nem pl. a forráshasználat, vagy megbízhatóság alapján elemzi és értékeli a bizánci történetírókat, hanem a kettős, bizánci-latin helyzetéből adódó identitás-konfliktust helyezi előtérbe.)
- A kelet-európai történetíráshoz vö. Niederhauser E., 1995. passim. Valamint pl. Klaniczay G., 2000.
- Az egyes szerzők kiadásaihoz vö. pl. Joannes Dlugossi: Annales seu cronicae inclitii regni Poloniae. (Pantszowe Wydawnictwo Naukowe, Varsaviae, 1985.)
- Cosmae Pragensis Chronica Boemorum – Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Ed. Berthold Bretholz. MGH (Monumenta Germaniae Historica) SS RG NS II. Berlin, 1923.
- Az észak-európai mítoszokhoz Edda – Óészaki mitológikus és hősi énekek, 1985.
- Valamint A. Gurevics, 2003. Passim.
- A női történetírókhoz Takács E., 1999. 163–194. o.
- Az Európán kívüliekhez pl. Simon R., 1999.
- 22 A középkori szemlélet ahistorikus jellegének számos bizonyítéka, illetve összetevője van (minderre a kötet bevezető tanulmányában hivatkoztam). Például alapvetően hiányzik a történetfilozófia, jöllehet Szent Ágoston említett művét annak első alkotásaként szokták értelmezni.

Ennek ellene vehető, hogy mindez messzemenően nem egy Vico-val vagy Herderrel összevethető történetfilozófia (jelen sorok szerzője szerint alapvetően a 18. század a történetfilozófia születésének időszaka), hiszen mindebben a történeti rész szinte elenyésző szerepet játszik. De ahistorikusnak tekinthető a középkor abban is, hogy – bár ekkor tárgyulnak az egyetemek – a történelem külön tárgyként nem szerepel a kurzusokban, csak a retorikának alárendelve kap szerepet, nem szerepel a hét szabad művészet között sem. Általában sem válik el például történelem és irodalom, műfajaik és eszközeik sok vonatkozásban azonosak. A történelem feladata ekkor morális és retorikus jellegű, nem az a fő cél, hogy a dolgokat úgy mutassák be, ahogyan „valóban” megtörténtek (például az uralkodók tetteit a maguk kegyetlenségében), hanem stilizált formában jelenítették meg őket (azaz az uralkodók keresztényi és igazságos jellegét kívánták bizonyítani). Ezért is roppant jellemző például a legenda műfaja.

A fentieket aláhúzza a középkori történetírói munkák egy további jellemvonása, miszerint ezek nem törekszenek a magyarázatra az egyéni jellemzésre, az összefüggések keresésére, a krónikák alapvetően események egyszerű felsorolásai (minden Isten akaratából, az Isteni gondviselés folyamánként történik), aminek következménye, hogy e művekben nincs „mert”, „mivelhog” stb. és alárendelés (azaz a mindezt kifejező alárendelt összetett mondat). A felsorolás mondatai egyszerű és-sel (ezután, szb.) kapcsolódnak össze (*parataxis*), s alapvető a puszta mellérendelés. Mindebben csak a 13–14. században történik lényegi változás, amikor már nagy szerepet kap az alárendelés – egyéb folyamatokkal és jellegzetességekkel összefüggésben. Vö. Breisach: i. m. 135. o.

23 Így aztán Collingwood korábban idézett nézetei is ebben az értelemben rektifikálандók.

24 Vö. G. Duby, J. Le Goff, Hajnal István és Mályusz Elemér a későbbiekben részben még idézendő műveit ezzel kapcsolatban.

25 Vö. B. Guenée, 1980; G. M. Spiegel, 1997.

D. Kelley korábban már hivatkozott szöveggyűjteményében utal arra, hogy a közéleti humanizmus előszeleként az ünnepelt költő, Francesco Petrarca (aki történetíróinak is tekinthető műveket is alkotott pl. a nevezetes férfiak életéről [„De viris illustribus” címmel]) a 14. század első felében – Lorenzo Valla egyfajta megelőlegezőjeként – igen élesen veti fel a forráskritika szükségességét. Például IV. Károlyhoz írott levelében, filológiai bizonyítékok alapján, éles elméjűen cáfolja az igazolási szándékot, miszerint a Habsburgok a római császárok utódai lennének. Vö. D. R. Kelley, 1998. 231. o.

Ugyanitt megjegyezhető, hogy a szakiro-

dalom már Eusebius esetében is erőteljesen hangsúlyozza a források bőséges használatát. Azt már csak ráadásként említem, hogy Sevillai Izidor híres megkülönböztetése szerint nagy az eltérés a *fabula* és a *historia* között. Utóbbi ugyanis nem kitalált, hanem (lehetőleg forrásokkal igazolt) elbeszélés.

Mindez erőteljesen cáfolhatja történelem és irodalom azonosságát a középkorban. Hozzá lehet tenni ugyanakkor, hogy ez a forráshasználat/forráskritika módszerességében messzemenően nem hasonlítható össze akár a 16–18. századi ilyen irányú törekvésekkel sem.

26 Vö. R. Sprandel, 1994.

Meg kell itt jegyezni, hogy szerző ebben a kiváló munkájában, amely alapvetően a késő-középkori (tehát a 13–15. században született) történetírói munkákat elemzi, 250 történeti alkotást említ, csak német területekről, amely szám önmagában is jelzi a történelem iránti érdeklődés nagymértékű fellendülését (ez önmagában is az elvilágiasodás kifejezése.) Ezek a művek alapvetően világi témák feldolgozásai, így pl. uralkodói udvarok (dinasztiák), városok (Baseltől és Brémától, Regensburgon, Speyeren, Münsteren keresztül Nürnbergig és Amszterdamig, és persze Firenzéig) valamint rendtörténetek, de megtalálhatók bennük egyéb helytörténeti munkák, különböző naplók és emlékiratok (kisebb számban) és mondjuk kolostortörténetek is. Különösen érdekes jelenségei az említett elvilágiasodási folyamatnak, amikor pl. rimes/verses krónikák (szerző a stájer krónikát említi) fokozatosan (Viktring és Steinreuter művein keresztül) prózai formát öltenek, hogy Thomas Ebendorfernél vagy Albrecht szerzetes világkrónikájában már szinte kizárólag így szerepeljenek. Vö. R. Sprandel, 1994. 130. o.

A későközépkori itáliai várostörténetekre vö. a 14–15. századi, illetve még az olasz történetírást tárgyaló fejezetet. Ott főként Poggio Bracciolini, Leonardo Bruni, della Scala, illetve a forráskritikát különösen hangsúlyozó szerzőkre (L. Valla, stb.) utalok. Ezekben a várostörténet már általános politikai teóriát is megfogalmazó műfajjá nemesedik. Vö. D. J. Wilcox, 1969.

Ennek kapcsán lehet azután megemlíteni azt is, hogy az elvilágiasodás mellett egy másik fő tendencia (ez természetesen a lehető legszorosabb összefüggésben van a politikai folyamatokkal, illetve ennek egyéni változatai leképezik az ebből a szempontból végbemenő fejlődés egyedi földrajzi-területi differencia specificá-it), a regionális-partikuláris történetek mellett és után a nemzeti történetek megjelenése. (Vö. pl. az említett osztrák példa, de számos más is említhető, mondjuk a spanyol fejlemények. Vö. Völkel: i. m.)

27 Ezt az elvilágiasodási folyamatot elemzi Georg

- Duby magisztrális művében, amikor is pl. az építészeti korszakok egymásutánjában mutatja be a szóban forgó folyamatot. Eszerint a román kori művelődés ekvivalense a művészetben a kolostor, a gótikáé az evilági és a túlvilági elemek között egyensúlyt kereső katedrális, míg a reneszánszé a teljes, egyenesen pogány evilágiságot jelképező palota. Vö. G. Duby, 1998. Hasonló gondolatok fogalmazódnak meg Jacques Le Goff-nál vagy Karl Löwith-nél is. Ezt az elvilágiasodási folyamatot jól tükrözi az előzőkben említettek kivül a középkori krónika formaváltozása is a 14–15. században. Ernst Breisach elemzése alapján ennek a korszaknak a krónikáiban egy nagymértékű hangsúlyeltolódás figyelhető meg: a krónikairók a korábbiaknál sokkal nagyobb terjedelemben foglalkoznak saját koruk közelmúltjának, sőt egyenesen saját koruk eseményeivel. Ez természetesen alaposabb elemzésre, alkalmanként személyek jellemzésére, illetve – természetesen – politikai állásfoglalásra, pártos nézet kifejtésére ad lehetőséget (mondjuk a guelf-ghibellin ellentét vonatkozásában.) Vö. Breisach: i. m. 152. o. és passim.
- 28 Vö. *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genui. I-III. Cura et studio Ioannis Georgii Schwandtneri. Bibliopolae Vidoboniensis 1746-1748.*
Scriptores rerum Hungaricarum. 1-2. Edendo operi praeiit Emericus Szentpétery. Utószó, bibl., függelék Szovák Kornél – Veszprémy László. Budapest, 1999.
 Hóman B., 2003. 239–267. o.
 Deér J., 1938.
 Csóka L. L., 1967.
 Mályusz E., 1967.
 Mályusz E., 1973.
 Szűcs J., 1984. 413–555. o.
 Földes P., 1986.
 Györffy Gy., 1988.
 C.A. Macartney, 1938–40.
 C.A. Macartney, 1953.
 Horváth J., 1931.
 Horváth J., 1935.
 Csapodi Cs., 1978.
 Domanovszky S., 1899. 226–256. o., 342–355. o., 411–451. o.
 Klaniczay G., 2000.
 Szabados Gy., 2006.
 Veszprémy L., 2000, 93–104. o.
 Az összefoglalások közül különösen Flegler S., 1877.
 Gunst P., 1995.
- 29 Vö. Gunst P., 1995.
- 30 Vö. Kristó Gy., 2002. 28–30. o. Illetve pl. Szovák K., 1999. 375–384. o.
 Valamint Csóka L. L., 1967. passim.
- 31 Gellérthez vö. pl. M. A. Érszegi, 2003. 61–66. o.
 Püspöki Nagy P., 2002. Illetve
 San Gerardo fra Venezia e Ungheria – Szent Gellért, Velence és Magyarország, 2002. (Benne pl. L. Csorba: San Gerardo nella storiografia ungherese.)
- 32 Vö. pl. Mályusz E., 1933. 341–384. o.
- 33 Vö. ehhez pl. Árpád-kori legendák és Intelmek, 1983.
 Valamint Legendák és csodák. (13–16. század) Szentek a magyar középkorból II. (Összeállította és szerkesztette Madas Edit és Klaniczay Gábor: Az utószót írta Klaniczay Gábor.) Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
 A régebbi irodalomból vö. Magyar szentek. (Szekfű Gyula bevezetőjével) Magyar Katolikus Írók Könyvei. Budapest, 1941. Új kiadása: Maecenas Könyvkiadó, Budapest. 1991.
 Újabban Schola Europaea. Les valeurs de l'Europe-L'Europe des valeurs, 2009. (Benne számos tanulmány Szent Erzsébetről, stb.)
 Valamint Tóth Z., 1942.
 Vö. még főként irodalmi szempontból A magyar középkor irodalma, 1984.
- 34 Vö. újabb kiadása: Küküllői János, Lajos király krónikája. Névtelen szerző, Geszta Lajos királyról. Ford., utószó, jegyz. Kristó Gyula. Osiris Kiadó, Budapest. 2000. (Millenniumi magyar történelem. Források.)
- 35 Megemlítendőek egyéb műfajok is ebből a korszakból pl. az útleírás (Julianus barát), vagy a királytűkör (Intelmek), amelyek hagyományosan nem feltétlenül tartoznak a történeti irodalomhoz, azonban számos történeti elemmel és utalással is telítettek, így itt is felidézhetjük őket.
 Vö. A magyar középkor irodalma. i. m.
 Julianus barát és Napkelet fölfedezése. (Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Györffy György.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1986.
 Figyelemre méltó alkotása a középkori történeti irodalomnak az itáliai Rogerius beszámolója a tatárjárásról, a „Carmen miserabile” is. Amint az ezzel foglalkozó szakirodalom felhívja a figyelmet, Rogerius majdhogynem úttörőnek tekinthető abban (s ezzel erősíti a korábban jelzett elvilágiasodásról való tézist), hogy nem egyszerűen leírja a magyarok számára katasztrófát eredményező eseményeket, hanem mindenek háttérét is igyekszik feltárni, okokat keres, amelyet a társadalom, az uralkodó rétegek széthűzésében talál meg.
 Angolul vö. Master Roger's Epistle to the sorrowful lament Angol nyelvű kiadása vö. Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by Tatars. (Translated and annotated by János M. Bak and Martyn Rady.) Central

- European University Press, Budapest – New York, 2010.
- Valamint pl. Turchányi T., 1903. 412–430. o., 493–514. o. Értékes még általában is a középkori magyar–olasz szellemi kapcsolatok történetéhez Jászay M., 1982.
- 36 A középkori magyar történetírásban a Drági-féle kompendium számít egyedül világtörténetnek, de ez – elnevezéséből is kitűnik – nem eredeti alkotás.
Vö. Gunst P., 1995. 48. o.
- 37 Vö. erre Kristó Gy., 2002; Mályusz E., 1967. Természetesen ebbe az ún. „krónika kompozícióba” Anonymus, Kézai, a Képes Krónika stb. nem tartoznak bele, s a magyar medievisták egyik szép feladata már a 19. századtól kezdve az e gyűjteménybe tartozó önálló munkák elkülönítése, szerzőségük megfigyeltése. Ebben nincs egyöntetű állásfoglalás máig sem, így jelen sorok írója is pusztán utalhat az itt felmerülő problémák halmazára.
A krónika-szerkesztményekhez vö. még Thoroczkay G., 2009.
- 38 Vö. Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Budapest, 1995.
- 39 Vö. ehhez például Mályusz E., 1933. 1934. 11–21., 22–44. o. Eredetileg Társadalomtudomány 13 (1933) 1–2. sz. 37–49. o.; illetve Társadalomtudomány 14 (1934) 3. sz. 153–178. o. Valamint Mályusz E., 1940. 309–403. o.
- 40 Vö. előző jegyzet.
- 41 Mályusz E., 1967.
- 42 Vö. Hóman B., 2003. 239–267. o.
Valamint Gerics J., 1961.
Kristó Gyula egyébként megkérdőjelezi a Gesta Ladislai regis létezését, s így nem ezt tekinti az első önálló gesztának sem. Vö. Kristó Gy., 2002.
- 43 A 11–12. századi történetfelfogás/történetértelmezés/történeti tudat intézménytörténeti hátteréhez, főként a könyvvállomány klasszikus latin szerzőiről vö. E. Nemerkenyi, 2004.
- 44 Anonymushoz vö. Csapodi Cs., 1978.
Györffy Gy., 1988. A korábbi irodalomból vö. pl. I. Tóth Z., 1945–46. 21–84. o.
A legújabb irodalomról tájékoztat Thoroczkay G., 1994. 93–149. o.; 1995. 117–173. o.
Angolul vö. Anonymus, notary of King Béla: The deeds of the Hungarians. (Edited, translated and annotated by Martin Rad and László Veszprémy.)
Master Roger’s Epistle to the sorrowful lament upon the destruction of the Kingdom of Hungary by Tatars. (Translated and annotated by János M. Bak and Martyn Rady.) Central European University Press Budapest–New York, 2010.
- 45 Vö. Mályusz E., 1971.
- 46 Vö. Szücs J., 1984. 413–555. o.
Szücs felfogásával szemben vö. Kézai Simon védelmében, 1975.
- A régebbi irodalomból Váczy P., 1933. 546–563. o.
- 47 Vö. Kristó Gy., 1997.
- 48 Vö. legújabbán Kristó Gy., 1997.
Román részről pl. A. Madgearu, 2005.
- 49 Vö. Mályusz E., 1971.
- 50 Vö. Szücs J., 1984. 413–555. o.
Angol kiadása újabbán vö. Simonis de Kéza: Gesta Hungarorum. Simon of Kéza: The Deeds of the Hungarians. (Edited and translated by László Veszprémy and Frank Schaer. With a study by Jenő Szücs.)
CEU Press, Budapest, New York, 1999.
- 51 Vö. Váczy P., 1933. 546–563. o.
- 52 Vö. Kézai Simon védelmében, 1975.
- 53 Kézai nemesi felfogásához vö. még Szabó I., 1943. 730–738., 836–844., 891–895. o.; 1944. 34–42. o. Szabó István ebben a munkájában rámutat arra, hogy Kézai a hun-magyar rokonság tézisével, illetve azzal, hogy a magyarok történetéről szóló műve elé beilleszti a hunok történetét, a magyarságot a nemességgel azonosítja, s kizárja belőle az alsóbb társadalmi rétegeket, a jobbágyságot/parasztságot, amelyet idegen, összeverődött (többnyire szláv) alávetett és szolganépek tömegének tekint. Szabó szerint a magyarságnak a nemességgel való azonosítása (s így a hun-magyar azonosság tézise) egészen a 19. századig meghatározó.
- 54 Kristó Gy., 1986. 459–516. o.
- 55 Vö. pl. Mályusz Elemér, 1924. 3–32. o.
- 56 Vö. Domanovszky S., 1902. 615–630., 729–752., 810–831. o.
- 57 Vö. Domanovszky S., 1899. 226–256., 342–355., 411–451. o.
- 58 Vö. Mályusz E., 1967; Kristó Gy., 2002; Gunst P., 1995.
A 14–15. századi krónika-szerkesztmények közül a szakirodalom kiemeli még a különböző szövegváltozatokban fennmaradt Zágrábi krónika, Váradi Krónika, Budai Krónika, Magyar-lengyel krónika, Pozsonyi krónika, illetve pl. Múgelni Henrik, vagy az Ossolenski kódex jelentőségét. Ezek azonban többnyire nem önálló koncepciót tükröző alkotások, így az itteni beható tárgyalásuk talán érthetően mellőzhető.
Vö. C. A. Macartney, 1938–40; 1953.
Valamint pl. Domanovszky S., 1905. 402–419., 518–525. o. Illetve Thoroczkay G., 2009. 117–142. o.
- 59 Vö. Mályusz E., 1967.
Legújabb kiadása Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. II. Commentarii. 1-2. Composuit Elemér Mályusz, adiuvante Julio Kristó, Budapest, 1988. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova, VIII-IX.)
- 60 Látható mindezekből, hogy a korábban jelzett elvilágiasodás a személyek szintjén is megfigyelhető.

- 61 Mindebből világosan kiderül, hogy Thuróczy műve sok vonatkozásban kifejezi, sőt majdhogynem betetőzi a középkori elvilágiasodási folyamatot. Itt ugyanis a földi állam – a vázolt konstrukcióban – már alapvetően fölébe kerül a civitas diaboli-nak, de ezt húzza alá a természeti ábrázolásokra való törekvés, az események mögötti magyarázatok keresése (akár asztrológia formájában is), vagy az a Mályusz Elemér által először felvetett újdonság is, hogy a korabeli történetírók már egyfajta forráskritikára törekedtek. A királyi kancellárián dolgozva (tehát eleve világi funkciót betöltve), azaz oklevelekkel foglalkozva ugyanis lehetőségük volt az oklevelek kiállításának előzményeit elbeszélő/tisztázó narrációk tanulmányozására, ami szinte automatikusan maga után vonta a nagyobb ívű, összegző történeti elbeszélés (országos történet) kialakítására/megfogalmazására való igényt. Vö. Mályusz E., 1973. Mályusz Elemér egyébként (hasonlóan a vele baráti viszonyban lévő Hajnal Istvánhoz) átfogóan veti fel az egész középkori magyar társadalmi fejlődésre vonatkozóan a fokozatos elvilágiasodás tartalmát. Vö. Mályusz E., 1971.
- 62 Ua.
- 63 Az itteni összefoglalás természetesen korántsem teljes, hiszen kimaradt belőle például a vázolt műfaji keretekbe nehezen sorolható Csáki Demeter, Mátyás külföldi történetírói (Ransanus, M. Sanuto, G. Marzio), akik például a humanista földrajzírás kezdeményezőinek is tekinthetők, Janus Pannonius vagy a középkorvégi magyar nyelvű kódexmásoló irodalom képviselői (Temesvári Pelbárt, Laskai Osvát, Ráskai Lea). Ezekben – részben a magyar nyelv előtérbe kerülésével – több vonatkozásban ugyanazok az elvilágiasodásra utaló folyamatok figyelhetők meg, mint pl. Geszti János Kapisztrán Jánosról írott életrajzában (ahol a nōvum – Klaniczay Gábor megállapítá-

sa szerint – az, hogy a szerző már a közelmúlt egy történeti alakjának apoteózisát is felvonzhatja. Hasonlóképpen az evilági elemek erősödésére utal az egyéni szemszög további erősödése, például Kottaner Jánosnének a korona elrablásáról írott beszámolója, vagy Kakas János naplója a késő középkorból. Hasonló irányba mutat a rendtörténetek felbukkanása (Gyöngyösi Gergely), a városi krónikák megjelenése (Lőcsei Krónika) vagy egyéb szerzők (Leibici Jakab, Andreas Pannonius) szintén az individuális látásmódot is érvényesítő beszámoló és alkotásai.

Vö. mindezekhez az összefoglaló munkákon kívül Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata. Ford., utószó, jegyz. Blazovich László – Sz. Galántai Erzsébet. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. (Millenniumi magyar történelem. Források.)

Kulcsár P. 1969, 297–108. o.

Temesvári Pelbárt válogatott írásai. Szerk. V. Kovács Sándor. Budapest, 1982.

Galeotto Marzio: Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv. (Ford. Kardos Tibor) Magyar Helikon, Budapest, 1977.

Gyöngyösi Gergely: Arcok a magyar középkorból. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. A legújabb irodalomból vö. még például Csernus S., 1999.

Tringli I., 2003. 809–848. o.

A korona elrablása. (Kottaner Jánosné emlékirata 1439/1440.) Fordította és közléteszi Mollay Károly. Magyar Helikon, Budapest, 1978.

Legendák és csodák. (13–16. század) Szentek a magyar középkorból II.

Az itáliai humanizmushoz A. Papo, 2003. 93–102. o.

Janus Pannoniushoz L. Havas, 2010. 281–289. o. Illetve Janus Pannonius – Magyarországi humanisták, 1982.

Válsághasonlatok

Külső eladósodás az 1920-as és a 2000-es évek Magyarországn

Nem a 2008-as válság kitörésekor szembesült először Magyarország a túlzott eladósodás következményeivel és a nemzetközi pénzügyi rendszer összeomlásával. A magyar lakosság a két világháború között is megtapasztalhatta a túlzott külső eladósodás árnyoldalait. Ha alaposan górcső alá vesszük az első világháborút követő eseményeket, zavarba ejtő párhuzamokra és nem túl dicső különbségekre bukkanhatunk. Nyilvánvaló például a hasonlóság az 1920-as évek feltételekhez kötött népszövetségi hitelezése és az IMF politikája között, amely megköveteli, hogy a hitelben részesülő országok gazdaságpolitikájukat rendeljék alá a „washingtoni konszenzusnak”.

Az írás arra tesz kísérletet, hogy bemutassa a két időszak párhuzamait a külső kontroll, az ország eladósodása és a válság következtében előállt gondokra adott válaszok tekintetében.

Gyámság alatt I.

(Stabilizáció – népszövetségi ellenőrzéssel) Az első világháborús vereség utáni Magyarországon nem csak a trianoni békediktátum minden gazdasági, társadalmi dimenziót lefedő hatásával kellett számolni, hanem az ország teljes elszigetelődésével is. Az ország nem csupán hatalmas terület (területe 282 870 km²-ről 92 607 km²-re csökkent) és népességvesztés (lakossága 18 264 533 főről 7 599 246 főre csökkent) szenvedett el, de 20 év alatt 200 millió aranykorona megfizetésére is kötelezték. Szétzilálódtak azok a szervezeti kiépült termelési, logisztikai és piaci hálózatok, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia keretei közötti gyors gazdasági fejlődés következményei és feltételei is voltak egyben. Trianonig az ország egy regionális gazdasági integráció (50 milliós piac) és ezen belül egy valutaövezet részeként működött. (Vigvári, 2008) Az 1920-as évektől Magyarország kis és nyitott gazdasággá vált, amely erősen függött a nemzetközi konjunktúrától. (Honvári, 2003)

Bethlen István a „realizmus grófja” miniszterelnökként nagyon keskeny mezsgyén és ingatag talajon indíthatta el az életet, és konszolidálta az országot az első világháborút lezáró trianoni békediktátum után. Bár a háborús időszakot követően a magyar nemzetgazdaság mélypontról való kilendítésében igen nagy szerepet játszott az inflációs politika, mindenki előtt világos volt, hogy ez nem mehet a végtelenségig. 1914 és 1924 között az árak 8 ezerszeresen, a bérek pedig csak 3,5 ezerszeresen emelkedtek. Mindez olyan mértékű nyomort idézett elő, amely könnyen újabb politikai destabilizálódáshoz vezethetett volna.

A békekötés utáni években több kísérlet történt a gazdasági helyzet rendezésére és a korona stabilizálására. A belső erőforrásokra alapozó stabilizációs kísérlet¹ bukása után a Bethlen-kormány – tartva a magyar sebzett ingerültségétől – magánkölcsonök felvételével próbálkozott, hogy elkerülje a népszövetségi ellenőrzést. Mivel azonban a háborús jóvátétel zálogaként lefoglalták az állam legfőbb bevételi forrásait, erre sem volt mód. Hamar kiderült, hogy nincs más választásunk, mint korábban a szintén vesztes Ausztriának: a háború utáni status quo biztosítására létrehozott Népszövetséghez kell fordulnia kölcsö-

nért. Magyarország 1923-ban jelentette be az igényét 40-50 millió aranykorona rövid, és 550-650 millió aranykorona hosszú lejáratú kölcsönre. A kisantant országok – a háború utáni rendezés haszonélvezőiként – izzó hungarofób propaganda-hadjáratba kezdtek, de Anglia lehűtötte szövetségeseit, így megkezdődhetett a kölcsön kereteinek kidolgozása.

A Népszövetség bizottsága heteken át bizalmas tárgyalásokat folytatott a magyar kormány tagjaival. A bizottság növelni akarta az elbocsátandó állami alkalmazottak számát, amit az akkori jegyzőkönyv 10 ezer főben állapított meg. Javasolta többek között a fegyveres erők létszámának csökkentését is, a kormány viszont ennek mereven ellenállt. A Népszövetség képviselői nem hagytak kétséget a felől, hogy a szanálás a magyar állampolgároknak meglehetősen nagy terhet ró majd. Sir Henry Strakasch angol bankár a kormányzó által a bizottság számára rendezett fogadáson tartott beszédében hangsúlyozta: *„A külső világ akkor fog bizalommal viseltetni Magyarországot pénzügyi stabilitása iránt, ha látni fogja, hogy az eljövendő napokban a magyar nép kész az államéletben és a magánéletben is takarékoskodni, hajlandó megfelelő adóterhet viselni és evvel tanújelét adja annak, hogy kész saját erejéből boldogabb jövőhöz segíteni az országot.”* (Domány, 1927)

A kölcsön célja az volt, hogy stabilizálja a térség egyik leggyengébb államának gazdaságát azért, hogy az ne „fertőzze meg” a közép-európai régiót. A tárgyalások eredményeként Magyarország nettó 250 millió aranykorona kölcsönt kapott. A kölcsön felét Anglia, másik felét további hat ország (köztük USA, Olaszország, Svájc) nyújtotta, rendkívül kedvezőtlen feltételek mellett. Biztosítésként le kellett kötni hazánk összes vámbevételét, a dohány és a só jövedéki adóbevételének tiszta hozadékát, valamint a cukorforgasztási adót. A kölcsönnek minden más állami tartozással szemben elsőbbsége volt. A Népszövetség a hitel felhasználásának ellenőrzésére széles jogkörű főbiztost (gyámot) delegált a magyar kormány mellé: Jeremiah Smith amerikai bankárt. A monetáris politika diszkrét ellenőrzésére *Royal Tyler* érkezett.

Smith főbiztos ellenőrizte a magyar költségvetést és vétőzött meg minden olyan kiadást, ami veszélyeztette volna a program végrehajtását. Ha úgy ítélte meg, jogában állt új adókat is bevezetni. Ő rendelkezett a kölcsön összege felett, amelynek felhasználása csak az ő beleegyezésével volt lehetséges. Gondoskodott arról, hogy a kölcsön biztosítékeként lekötött állami bevételek elkülönített számlákra folyjanak be, ezekről kiutalásokat végezni csak a beleegyezésével lehetett.

A kölcsön fejében létre kellett hozni a Magyar Nemzeti Bankot (1924. évi V. tc.). Ehhez még a jegybank alaptőkéjét is előírták a kölcsöntárgyalások során (30 millió aranykoronáról volt szó), s azt is, hogy a bankok bankjának mentesnek kell lennie minden politikai befolyástól. A nyugati hitelezők ugyanis addig nem látták a pénzüket biztonságban, amíg a magyar pénzügyminisztérium irányítása alatt álló Magyar Királyi Állami Jegyintézet helyettesíti a jegybankot.

A népszövetségi hitelt ellenzők álláspontja több pilléren nyugodott. Ezek közül az egyik a sértett nemzeti büszkeség volt. Széleskörű ellenszenv nyilvánult meg a nemzeti ügyekbe való beavatkozással szemben. Másrészt nyilvánvaló volt a folyamat, hogy a győztesek először hallatlan hadisarcokkal kipréselik az országot, aztán külföldi kölcsönökkel ismét felpumpálják.

Komoly kritika volt, hogy a stabilizációhoz nyújtott kölcsön csak a monetáris és költségvetési ügyekkel foglalkozott, és nem a szélesebben értelmezett gazdasági újjáépítéssel. A súlyos eladósodás és a kemény megkötések vállalása az eredeti cél – a valutastabilizáció – szempontjából felesleges, vagy legalábbis erősen túlméretezett volt.

A külföldi kölcsön felvételét a kormány annak idején azzal indokolta, hogy a stabilizáció után az államháztartás esetleges deficitjét fogják abból fedezni, nehogy ebből a célból újból inflációs pénzkibocsátáshoz kelljen folyamodni. De valójában csak igen rövid ide-

ig: 1924 őszéig volt szükség arra, hogy a kölcsön hozamából az államháztartás hiányát pótolják, s az ez irányú legnagyobb átmeneti igénybevétel sem haladta meg az 50 millió aranykoronát. Ezt az összeget belső erőforrásból is elő lehetett volna teremteni – mondták sokan –, de a háborús vereség miatt a magyar javakon rajta volt a jóvátételi zálogjog.

Súlyos problémát jelentett a magas kamatszint, ami szinte kiszárította a gazdaságot. 1924 őszén 12 százalékos volt a kamatláb, melyet a Magyar Nemzeti Bank főtanácsa 1925 márciusában 11 százalékra, két hónap múlva 9 százalékra, majd október végén 7 százalékra szállított le. (Benda, 1927) Ez a szanálás végéig nem is változott, viszont a magas kamatláb nagy összegű külföldi kölcsönök beözönlését indította el.

Végül Magyarország sokkal gyorsabban stabilizálta az állami pénzügyeket, mint azt bárki is várta. Az egyensúly alapvetően amiatt állt helyre, hogy a korona értékének stabilizálása, a forgalmi korlátozások feloldása és a fizetőképes kereslet növekedése miatt az állami adóbevételek a tervezetthez képest sokkal gyorsabban növekedtek. Az új fizetőeszköz, a pengő bevezetésére 1927-től került sor. Az új valuta árfolyamát a font sterlinghez köthették. A népszövetségi kölcsön politikai célja kifelé a rendszer szalonképessé tétele, s az antanttal való kapcsolatok biztosítása, befelé a rendszer konszolidációja, a fogyasztási szint növelése a forradalom veszélyének elhárítása volt.

Gyámság alatt II.

(Stabilizáció a rendszerváltozás után – IMF-ellenőrzéssel) Magyarország a rendszerváltás során elveszítette a szocializmus idején kiépített piacait, a korábban kiépült termelő és szolgáltató egységek szétzilálódtak. A Németh Miklós vezette utolsó kommunista kormány a gazdaság területén reménytelennek látszó viszonyokat hagyott hátra. Az 1989-es évről megjelenő statisztikák 1990 tavaszán azt mutatták, hogy a megelőző évben a folyó fizetési mérleg hiánya 1,4 milliárd dollárra duzzadt, s mindez egy olyan országban, amelynek konvertibilis devizákban lebonyolított teljes éves exportja csupán 6,5 milliárd dollárt tett ki.

Mindennek betetőzéseként óriási megdöbbenést váltott ki, amikor 1989 novemberében Németh Miklós kormányfő az Országgyűlésben ismertette az ország adósságának tényleges adatait. E szerint hazánk külső adóssága 20,5 milliárd dollár, ami alapjaiban határozta meg, szűkítette be az induló demokrácia gazdaságpolitikai lehetőségeit. Az IMF – mely egyre bizalmatlanabbá vált a magyar gazdaságpolitika „eredményei” miatt – a bejelentés következtében azonnal felmondta az addig érvényben lévő hitelszerződést, hiszen az annak alapjául szolgáló magyar adatok hamisak, ahogy akkor itthon mondták „tévesek” voltak. A magyar államnak ekkorra már semmi tartaléka nem maradt.

Az IMF még a kormányváltás előtt mégis hajlandónak mutatkozott egy új, immár szigorúbb feltételeket tartalmazó program megkötésére, és annak részeként a visszafizetendő összeg rendelkezésre bocsátására. A programot, amely a költségvetési hiány felszámolását, az árak további liberalizálását szabta a hitel feltételül, 1990. március 14-én írták alá. A vállalatok teljesítése és a csődgondnoki teendők ellátása az Antall-kormányra maradt, akik mindehhez 100 nap türelmi időt is kaptak.

Az 1990-es években az úgynevezett washingtoni konszenzus doktrínája jelentette a világ gazdaságpolitikusi számára a legfőbb útmutatást. A washingtoni konszenzus a nyolcvanas évek adósságválságainak IMF-orientált terápiáiból nőtt ki, a kilencvenes évek első felére egy új hegemon ideológiává emelkedett, és meghirdette a megelőző évtized neoliberais válságkezelő megoldásainak receptúráját. Ennek fő összetevői a makrogazdaságban: a valutaleértékelés, a kiegyensúlyozott költségvetés, a monetáris restrikció; a mikro gazdaságban: a pénzügyi és kereskedelmi liberalizáció, a dereguláció és a privati-

záció. Ezzel lényegét tekintve a korábbi neoklasszikus gazdasági elveket elevenítette fel és erősítette meg a hidegháború utáni világrendszerben. (Árva–Schlett, 2013)

Mindeközben az adósságválság megoldására egy nemzetközi terv is körvonalazódni látszott: Nicholas Brady amerikai pénzügyminiszter 1989 tavaszán vázolta fel, miképpen lehetne lényegesen lepassztani a harmadik világ adósságait. A terv célja az adósság névértékének csökkentése volt, elsősorban adósság-csere ügyletek formájában. Ennek lényege, hogy a hitelező országok befektetői részesedéshez juthassanak az adós országok versenyképes – az IMF-programok után is életben maradt – vállalatainak tulajdonából. Bár a Brady-terv elsősorban az erősen eladósodott latin-amerikai országok „megsegítését” tűzte célul, felröppentek olyan hírek is, hogy „áldásaiból” egyes kelet-európai államok is részesülnének. Ez előre vetítette a magyar privatizáció menetét, amely pénzügyi szempontból szintén adósság–vagyon csere volt, azaz a külső adósság törlesztésének forrása az állami vállalatok értékesítése lett. Így vált a privatizáció elsődleges céljává az adósságfinanszírozás.

A rendszerváltást követő átmenetben valójában IMF-tisztviselők irányították az ország gazdaságpolitikáját, a magyar kormányzati szervek pedig csak egyszerű végrehajtó közegei voltak az IMF által elvárt politikának. Ennek a nyilvánosság előtt leplezett formáját az IMF és a magyar gazdasági vezetés közti ún. szándéklevelezés adta, amelyet magyar részről a pénzügyminiszter és a jegybank elnöke írt alá, viszont a tartalmát teljes egészében az IMF fogalmazta. (Nagy, 2004)

Magyarország 1988 és 1996 között szigorúan ortodox kereslet-visszafogó politikát folytatott, aminek hivatalosan két oka volt: egyrészt az infláció megfékezése, másrészt annak a külkereskedelmi többletnek a kitermelése, amely az adósság kamatainak a fizetéséhez szükséges.

A független jegybank követelményét az 1991-ben elfogadott monetáris törvénycsomag garantálta, amely az éves költségvetési deficit fedezésére, csak az éves költségvetési bevételek 3%-ának mértékéig adott módot pénznyomással (nulla kamatozású jegybanki hitel). A törvény értelmében a költségvetési deficit túlnyomó részére a pénzpiacon felvett hitelek nyújtottak fedezetet. Ezáltal a kormány lemondott arról a lehetőségről, hogy olcsón finanszírozza legalább a piaci átmenet költségeit. Jórészt ez a törvény vezetett oda, hogy az évtized végére a mintegy 24 milliárd dolláros bruttó külső adósság mellett számottevő, 15 milliárd dollár belső államadóssággal is számolni kellett. (Matolcsy, 1998)

A magyar gazdaságpolitika keretrendszerét tehát az egymást követő IMF-megállapodások, és az azokban teteszt öltött washingtoni konszenzus kövezték ki. Az évtized végére a magyar gazdasági átmenetet nyugaton már-már sikertörténetként, más országok számára is javasolt növekedési modellként tálalták. (Pogátsa, 2007) E szerint Magyarország az átalakuló országok között mindenképp a leglátványosabban tette magáévá, s ültette át a gyakorlatba a nemzetközi intézmények által képviselt gazdaságpolitikát. Hazánk lett a leginkább neoliberális gazdaságpolitikájú ország, amely főképp a működőtőke-beáramlás eredményeként nagyon gyorsan beintegrálódott a világgazdaságba, és nem melleleg, ahol a nemzetközi nagytőke rekordnagyságú profitot tudott kitermelni és adózatlanul kivinni. (Katona, 2012) A kialakult helyzet kettősségéről sokat elárul, hogy míg az egy főre eső magyar GDP még 2006-ban is az EU átlag 65 százalékát tette ki, súlyos lemaradás volt a bérfelzárkózás tekintetében: a magyarországi bérek a nyugati európai béreknek csak a 22%-át érték el. Bár Magyarország lett a zónában mind a tőke-, mind a pénzpiacok terén a legnyitottabb gazdaság, ez az ország sebezhetőségét is jelentősen növelte.

A rendszerváltás után így nem következett be egy olyan gyors fellendülés és életszínvonal-emelkedés, amire az emberek vágytak, és ami lehetséges is lett volna pusztán a

hatékonyságnövekedés következtében. A gazdaság átépítése nem fokozatosan ment végbe, hanem ún. sokk-terápiával. A sokkolás folytatódott a kormányváltás után is, sőt még fel is erősödött. Az ún. Bokros–Surányi-csomag 1995-ben újra felpörgette az inflációt és leértékelte a magyar munkaerőt. A csomag logikájában a forint leértékelése és gyors elinflálása volt az alapvető eszköze a külkereskedelmi mérleg javításának, illetve reálbér- és reálnyugdíj-színvonal tudatos csökkentésének. Ez utóbbi ismételt abból a rögeszméből következett, miszerint az egyensúlyi zavarok oka a „túlfogyasztás”, azaz a fedezet nélküli bérfkiáramlás. (Gazdag, 2012)

Mindenesetre az államadósság az 1993. évi 83 százalékos csúcsról 2001 végére lement 53 százalék közelébe. A mutató látványos javulását a privatizációs bevételek és a gazdaság kezdeti zuhanás után beindult növekedése tették lehetővé. Az államadósság ilyen mértékű csökkenése mutatta a költségvetés gazdasági növekedés üteménél jóval kisebb arányú költségesítését. Az államadósság csökkenésében fordulatot jelentett a 2002-es év, amikortól az folyamatosan újra növekedni kezdett, mivel a túlköltségesítés a választás után is folyamatosan meghaladta a gazdasági növekedés mértékét. A 2002-es esztendő végére az adósság GDP-hez viszonyított aránya 55 százalék fölé, 2004-re ismét a maastrichti kritérium, azaz 60 százalék fölé ugrott, 2007 végére pedig átlépte a 70 százalékos határt is.

Az eladósodást generáló fiskális politika az ország kockázati megítélésének a romlásához vezetett, s ez magas finanszírozási költségek kialakulását eredményezte. A befektetők azonban a 2000-es évek nagyobb részére jellemző likviditásbőség idején, ha magasabb felárakkal is, de finanszírozták az országot, romló adósságmutatók mellett is.

Bár a 2004-es európai uniós csatlakozásunk pillanatától túlzottdeficit-eljárás alá kerülünk, ez eleinte nem sokat jelentett. Magyarországnak évente két alkalommal úgynevezett „Végrehajtási jelentést” kellett eljuttatnia a Bizottsághoz, amelyben a kormány beszámolt az eljárás keretében kiadott ajánlások megvalósítása érdekében hozott intézkedésekről. A kormány viszont elérte, hogy 2006 elején új konvergencia-programot nyújthasson be. Bár az eljárást nem szüntették meg, de szankciót sem alkalmaztak, hanem rendre újabb és újabb ajánlásokat fogalmaztak meg. A 2006-os választások után „váratlanul” elénk táruló költségvetési helyzet valószínűleg Brüsszelt is sokkolta, de a drákói hiánycsökkentés programját elfogadta. A többször kitolt határidő után végül Brüsszel kilátásba helyezte, hogy 2013-tól felfüggeszti a kohéziós pénzek folyósítását Magyarországra.

Külső eladósodás a '20-as években

A népszövetségi kölcsön akkori viszonyok között magas (7,5 százalékos) kamatának egyik súlyos következménye volt a hazai kamatszínvonal és a további külföldi kölcsönök árának emelkedése. Az ország bankjegyforgalmának mértékét is a népszövetségi szakértők határozták meg, amit meglehetősen szűkre szabtak. Ebben deflációs pénzpolitikai megfontolásokból a Magyar Nemzeti Bank is együttműködött. A belföldi kölcsönök magas kamatai a hitelkeresletet a külföldi kölcsönök felé terelték. A népszövetségi kölcsön, és a külföld pénzügyi ellenőrzés biztosítója pedig zöldre váltotta a szemafor, és magánhitelek áradatát nyitotta meg. A külföldi tőke beözönlése és az ennek közvetítésével járó hasznok, az állami támogatás és a fokozott banki profitlehetőségek egyaránt nagy hitelkonjunkció kialakulását eredményezték a stabilizáció után.

A gyors stabilizáció lehetővé tette, hogy az eredetileg költségvetési lyukak befoltozására előirányzott népszövetségi hitelek jelentős részét más célokra használják fel. Mister Smith is sürgette a kölcsön felhasználását, s a kormány sok esetben az önkormányzatokra erőszakolta, kéretlenül is a kölcsönpénzt. Az anyagi pusztításból magukhoz tért városok szépítgetni kezdték magukat, versenyeztek egymással az építkezésekben.

A népszövetségi kölcsön, és a nyomában meginduló magánhittel-áradat azonban csak pillanatnyi megkönnyebbülést, látszatkonjunktúrát eredményezett a gazdaságban. A hitelezés kiszélesedése, a külföldi kölcsönökre való támaszkodás nagyfokú függéshez vezetett. Eladósodtak a városok és a megyék is, melyek az állami költségvetés szűk kereteiből alig jutottak beruházási forrásokhoz, így ezeket is külföldi hitelekkel oldották meg.

Az élet kicsit megszépült, a kölcsön pénzözöne nyomán a szürke és szomorú háború utáni Budapest kiszínesedett, megjelentek a körutakon a villódzó neonreklámok. Autók, motorkerékpárok lepték el a fővárosi utakat, de vidéken is beindult az életszínvonal lassú növekedése. A konszolidáció két jelszóval fejezte ki az új Magyarország felépítésének feladatát: ezek a „népjólét” és a „kultúrfölény” voltak. A betegsegélyezés és betegbiztosítás rendszere megújult, 1928-ban megalakult az Országos Társadalombiztosítási Intézet. Klebelsberg Kuno megkezdte kultúrpolitikai programjának kiteljesítését, a népiskoláktól az egyetemekig mindenre kiterjedően indította meg a fejlesztéseket. Ám a „népjólét” tekintetében súlyos adósságok is maradtak: a társadalmi élet sötét mélységeiben ott szorongott másfél-millió földnélküli agrárproletár és a nagyipari konjunktúra nyomán százezrekre szaporodó, rossz sorban nyugtalanuló ipari proletariátus. A pillanatnyi megkönnyebbülés, amelyet a kölcsönkapott milliók felhasználásával előidéztek, nem az alapokig ható megerősödést jelentette, csak azt a csalóka látszatot, hogy íme, most már minden jobban megy majd. A kölcsönök özöne így a valóban mély és egyre égetőbb gazdasági és társadalmi reformok elodázását szolgálta. A húszas évek végére a pénzbőség túlzott eladósodást eredményezett. A hiteleket sajnos nagyrészt nem produktív beruházásokra fordították. Az egyre nagyobb hitelösszegek állandóan növekvő törlesztési kötelezettsége mind súlyosabb pénzügyi tehertétellé, egyre nehezebben teljesíthető kötelezettséggé vált.

A stabilizációt követően jelentősen növekedésnek indult a bankok és a vállalatok által felvett külföldi devizahitelek mennyisége, és a vállalati hitelfelvételek mellett szembetűnően növekedett a pénzintézetek rövid lejáratú tartozása is. A bankok tevékenységét gyenge tőkeerő melletti nagyarányú hitelkihelyezések jellemezték. Az ország rohamos külső eladósodásáról annak körülményeiről és következményeiről közgazdasági és pénzügyi körökben is komoly polémia bontakozott ki. A vitában megszólalt a kor szinte minden jelentős közgazdásza, köztük Ihrig Károly, Kerék Mihály, Knob Sándor és Körmendy-Ékes Sándor is. Bár a vita fő sodra a külkereskedelmi problémákra fordított figyelmet, a külföldi hitelek gondja is előkerült, de ezzel a nemzetközi tőkepiac érzékeny reagálása miatt inkább a színpalak mögött foglalkoztak. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara értékelése szerint az eladósodás legveszélyesebb jellemzője, a rövid lejáratú hitelek egyre növekvő hányada azzal magyarázható, hogy a hazai vállalatok könnyelműbben veszik fel az olcsóbb külföldi hitelt, mint a belföldit. (Ferber, 1983) Imrédy Béla, a jegybank igazgatóhelyetteseként arra hívta fel a figyelmet, hogy a külföldi hitelekből végrehajtott beruházások aránytalanságokat idéznek elő az egyes ágazatok között, ami magában hordja a visszaesés csíráját. (Imrédy, 1928)

Az ország eladósodásának növekedésével a Minisztertanács is foglalkozott az 1927. május 19-i ülésén. Ezen Bethlen István miniszterelnök kifejtette, hogy a túl magas rövid lejáratú hitelek aránya az „ország romlásához” vezethet, ezért kérte Bud János pénzügyminisztert, hogy az MNB útján vessen gátat a külföldi kölcsönök növekvő beáramlásának. (Botos, 1993) Bud János vezetésével egy törvényjavaslat is készült a külföldi kölcsönök állami ellenőrzésére és korlátozására. A Magyar Nemzeti Bank állásfoglalása szerint viszont a kölcsönök felhasználásának előzetes elbírálása az állami beavatkozás nagymértékű kiterjesztését jelentené a hiteléletre, amivel gyengítené a jegybanknak a hazai monetáris politikában betöltött vezető szerepét. Arra is felhívták a figyelmet, hogy a kölcsö-

nők felhasználása a magángazdaságban automatikusan a rentabilitás követelményeinek megfelelően történik, ezért szükségtelen is a központi szervek előzetes beavatkozása. (Ferber, 1983) A törvényjavaslat ellen az üzleti érdekeiket féltő kereskedelmi bankok is erőteljesen tiltakoztak, és a bankárok véleményéhez 1928 őszén maga Popovics Sándor jegybankelnök is csatlakozott. Popovics a Budot váltó ifj. Wekerle Sándor pénzügyminiszterhez írt levelében fejtette ki aggályait, és nyomatékosan aláhúzta, hogy a szanalási program alapelve a forgalom szabadságának a helyreállítása volt, amely a deviza-, az értékpapír- és az áruforgalom terén fennállott korlátozások felszámolásával vált valósággá. Ennek szellemében a jegybank elnöke erőteljesen tiltakozott a hiteléletbe történő állami beavatkozás ellen. (Botos, 1999) Popovics még lemondással is megfenyegette a pénzügyi kormányzatot arra az esetre, ha mégis törvény lenne a javaslatból. A jegybank elnökének közbelépésével a törvényjavaslat nemzeti gyűlési tárgyalása végleg lekerült a napirendről.

Balogh Tamás a korszak meghatározó közgazdásza egy 1932-es tanulmányában keserűen jegyzi meg: *„Igen könnyű ma azt mondani, hogy nagy hibát követtek el az adós nemzetek, amikor nagy mennyiségű hitelt vettek igénybe... Azonban – és azt hiszem ezt igen sokan nem veszik figyelembe – ami mai szemmel legelemibb elővigyázatosságnak tűnik fel, néhány évvel ezelőtt még mesterséges megszorításként hatott volna. Hisz 1928-ig éppen a mindinkább növekvő tőkeimport volt az, amely a helyzetnek látszólagos stabilitást kölcsönzött, és a rejtett veszélyeket eltakarta.”* (Balogh, 1932)

Külső eladósodás a 2000-es években

Az ezredfordulót követően a devizahitelezés felfutásának kezdete 2003-ra nyúlik vissza, és a folyamat 2005 és 2008 között érte el a csúcst. Az első Orbán-kormány még 1998 és 2002 között jelentős kedvezményeket biztosított a lakossági lakásépítések és vásárlások számára, amit aztán a 2002 után hivatalba lépett szocialista–liberális kormány fokozatosan szűkíteni kezdett. Ez a lépés a magas forintkamatok miatt a belföldi indíttatású gazdasági növekedés központi elemének számító építőipar összeomlásával fenyegetett. A bankok 2003-tól sürgették a viszonylag alacsony kamatozású devizahitelek folyósítását a lakosság és a vállalkozások számára, amit a kormányzat, a Magyar Nemzeti Bank, illetve a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete egyáltalán nem kifogásolt, sőt láthatóan örültek is annak, hogy a lakosság fogyasztása ily módon emelkedik. Az euró és svájci frank hitelek kamatai alacsonyok voltak a magas hazai forint kamatokhoz képest, és ezért logikus lépésnek tűnt, hogy a lakosság és a vállalkozások, de a helyi önkormányzatok is a devizahitelek felé fordultak.

A forint alapú hitelek kamatainak drasztikus megemelkedéséhez – az állami kamattámogatások kivételével – egy különös esemény is hozzájárult 2003 nyarán. Ekkor a kormány nyomására a jegybank engedett a forint lebegési sávjának gyenge irányba történő eltolásának. A jegybank kezdetben ellenezte a kormányzat javaslatát, ami logikus lépés volt, hiszen az általa képviselt, inflációs célkövető monetáris politika nem engedte volna az árfolyamsáv eltolását. A jegybank álláspontja szerint egy olyan döntés, ami az általa addig képviselt iránnyal ellentétes lenne, hirtelen felforgatná a piaci eseményeket, pánikszerű hangulatot keltve a befektetőkben. A Medgyessy-kormány érvelése szerint viszont a túl erős forint-árfolyam tönkreteszi az exportot, ezért kedvezőtlen hatással bír a nemzetgazdaságra. A kormány a megoldást az árfolyam sávjának eltolásában látta, ezáltal lehetővé téve, hogy a forint árfolyam ne lehessen túl erős: az árfolyam 2003 januárjában 235 HUF/EUR volt. A kormány „nyomására” végül megtörtént, ami korábban elképzelhetetlen volt. A Monetáris Tanács a forint ingadozási sávjának 2,26%-os leértékelése mellett döntött. Ezt a nyilvánvalóan hibás döntést erős értetlenség fogadta, és jelentős bizalmatlanságot keltett a piacon. Az

MNB gyakorlatilag elvesztette hitelességét, és a forint jelentősen gyengülni kezdett a többi valutával szemben. A végzetes leértékelődést a jegybank két, összesen 3 százalékpontos rendkívüli kamatemeléssel próbálta megállítani, nehogy a pánikszerű eladások valutaválságot okozzanak. A hibás döntés eredménye végül a korábbinál tartósan gyengébb forint, és magasabb jegybanki alapkamat lett. (Járai, 2007) A folyamatnak köszönhetően 2003 végére kialakult egy rendkívül magas, 12,5%-os kamatszint.

Az államilag támogatott forint hitelek megszüntetése és a forint árfolyamsávjának eltolása tehát, brutálisan magas forint-kamatokhoz vezetett, s így meghatározó szerepet játszott a devizahitelezés felfutásában. Az euró és svájci frank alapú hitelek kamata sokkal kedvezőbb volt, amelyeket – a korábbi jó konjunktúrát meghosszabbítandó – a bankok is tukmálták a kuncsaftjaikra. Nem voltak restek felhívni a figyelmet: devizahitelekkel ugyanolyan kedvező törlesztő részletek érhetők el, mint a korábbi kedvezményes forint-kölcsönökkel. Mindez szinte természetesen orientálta a hitelkeresletet a devizahitelek felé. Összehasonlításul: 2004-ben az MNB 10 százalék körüli alapkamatot hirdetett meg, miközben a svájci jegybank csak 0,75 százalékosat. Ekkortájt a forint alapú lakáshiteleket 12-15 százalék közötti hitelköltséggel kínálták a pénzintézetek, svájci frankban viszont 6 százalék körüli teherrel hozzá lehetett jutni a pénzhez.

A devizahitelek aránya az ezredforduló utáni évek 3-5 százalékos szintjéről 2004-ben a hitelállomány 14,6 százalékára ugrott. 2005-ben 32,6 százalékos részarány mutattak a statisztikák, ami 2006-ra 46,8 százalékra növekedett. Ebben az évben a bankszektor újabb szeletét, a fogyasztási hiteleket is elérte a devizásodás. A lakosság a 2006-os választásokat követő megszorítások után átmenetinek gondolt jövedelemcsökkenését is olcsó hitelekkel próbálta áthidalni, amit ismét a bevált devizás recept szerint szolgáltat ki a bankrendszer. A növekedés egészen 2008-ig, a válság kitöréséig tartott, amikor 68 százalékon tetőzött a devizahitelek részaránya. Ekkor Magyarországon 1,7 millió embernek volt valamilyen devizahitele.

A bankok láthatóan a devizahitelezés felfuttatásával tartották fenn a banki növekedést, a verseny és a profitkényszer miatt egymást kergették bele a magas kockázatú helyzetbe. A külföldi források aránya a bankszektor forrásain belül 2004 után viharosan emelkedett. A jelentős lakossági devizahitel felfutást a bankok nagyrészt külföldi, ezen belül is növekvő arányú igen rövid lejáratú bankközi (véltetően nagyrészt anyabanki) hitelekkel finanszírozták. Ezek az ún. „carry trade” ügyletek, nem új keletűek, abban az értelemben, hogy a korábbi évtizedekben is jellemző volt, hogy a bankok alacsony kamatozású devizában vesznek fel hiteleket, amit a hitelkamatoknál magasabb hozamot kínáló fejlődő piaci devizákban államkötvénybe fektetnek. Tehát olcsó devizahitelből vásárolnak magas kamatozású államkötvényeket. A bázeli székhelyű Nemzetközi Fizetések Bankja, már 2007 szeptemberében egy sajátos „carry trade”-nek tartotta a svájci frank alapú hitelezést a közép- és kelet-európai térségben, ahol az árfolyamkockázatokat a hitelfelvevők viselik. (L. BIS. QR. 2007. szept.) Azonban sem a bankfelügyelet, sem a jegybank nem tett lépéseket a devizahitelezés kockázatainak nyilvánvalóbbá tételére, és az ország-kockázat csökkentésére. (Mosolygó, 2008) Ilyen lépések lehettek volna: a devizahitelezés megdrágítása, a forint kamatkülönbözet csökkentése, az ország devizatartalékának arányos emelése, vagy a kockázatkezelési rendszerek szigorúbb előírása. Tény, a devizahitelezés visszaszorítás érdekében egészen 2009 elejéig nem történtek konkrét lépések.

Bár a Magyar Szocialista Pártnak 2006-ban a költekezéssel és a devizahitelezés elengedésével sikerült megnyernie a második ciklust is, ekkor azonban már lassan a kormány fejére nőtt a kormányzati deficit és az államadósság is. Az akkori kormányfő, Gyurcsány Ferenc titkos, ám mégis hamar kiszivárogtatott „őszödi beszédében” bevallotta, hogy a gazdaságpolitikát elrontották, és hogy le kell állítani a mértéktelen költekezést. A lakos-

sági devizahitelezésről ekkor még nem beszélt, mintha azzal minden rendben lett volna. Csak a 2008-as világgazdasági válság nyomán, amikor a nemzetközi pénzpiacon a likviditás kiszáradt, vagyis nem lehetett már olcsón tovább pénzt felvenni, derült ki, hogy a devizahitelek sincsenek rendben, ugyanis a forint árfolyama hirtelen elkezdett zuhanni az euróval és a svájci frankkal szemben. (Kőrösi, 2012)

A válság előtti növekedés tehát csalóka volt, mert jórészt az eladósodás következtében érthették el. Nemcsak a magánszféra adósodott el végletesen, hanem – ahogy a '20-as évek második felében is – az önkormányzatok is tekintélyes adósságot halmoztak fel a 2005 utáni években. A tartozások – hasonlóan a lakossági hitelekhez – 2005 és 2008 között ugrottak meg jelentősen, amikor azok összege 400 milliárdról közel megháromszorozódott. Az 1200 milliárdos adósságban nagyságrendileg fele-fele arányt képviseltek a bankkölcsönök és a kötvénykibocsátások. Az önkormányzatok is hittek abban, hogy az elkövetkező évek gyors növekedéséből kitermelhetik a törlesztőrészleteket. Hitelek nélkül az önkormányzatok nem tudtak volna fejleszteni.² A települések szépültek, új beruházások épültek anélkül, hogy költségvetési forrásokat biztosítottak volna. Sőt 2006-tól ahogyan a költségvetési források a megszorítások keretében csökkentek, úgy egyre több állami feladatot utaltak a települések hatáskörébe. A helyzet 2008 őszén vált drámaivá, amikor a svájci frank jelentősen drágult, 2010-től pedig ismét fölerősödött a szármalása.

Kitör a válság (1929–33): gondok és terápiák

Az 1920-as évek Magyarországnak gazdasági konszolidációját és a mérsékelt fellendülést rendkívüli heveséggel szakította meg az 1929-től kibontakozó világgazdasági válság. Ekkorra Magyarország Közép-Európa legeladósodottabb országává vált. A magyar adósságállomány 1931-ben meghaladta a 4 milliárd pengőt, amiből 2 milliárd magánadósság volt, és ennek mintegy fele a földet terhelte. A földbirtokosok jelentős része reménytelenül eladósodott, termékeiket pedig nevetséges áron tudták csak forgalmazni. Mivel gazdaságukat ráfizetéssel működtették, adósságállományuk tovább növekedett.

1931 nyár elején még úgy tűnt, hogy az osztrák bankválság nem rázza meg az országot: a legtöbb miniszter szabadságra ment, maga Bethlen is külföldre utazott. Időközben a világválság forgószele elérte Németországot, majd onnan hazánkat is, és a befektetők a pengőtől is menekülni kezdtek. A pénzügyi és a hitelrendszer nemzetközi összeomlása súlyos helyzetbe hozta Magyarországot. Többé már nem állt rendelkezésre az addig megszokott hitelösszeg, jóllehet már a korábban felgyülemlett tartozások is óriási tőke- és kamattörlesztési kötelezettségekkel jártak. Az adós országok hónapok alatt elvesztették arany- és devizatartalékaikat. A sorozatos európai csődök nyomán a külföldi hitelezők minden felmondható kölcsönt visszavontak.

A pénzügyi krízis, mely a hitelcsapok elzáródásával valóságos katasztrófát idézett elő, egész Európára súlyos következményeket jelentett. Sorra mentek tönkre a bankok, visszaesett a kereslet, szűkült a hitelek nyomán korábban felfújtt reálgazdaság. A magyar konszolidáció felszíni eredményei hamar semmivé foszlottak, a gazdaság csikorogva leállt, a recesszió munkanélküliséget, nyomort és bizonytalanságot hagyott hátra.

Egy darabig élt a remény, hogy a válság, (s így az agrárkérdés is) majd ott oldódik meg, ahonnan jött: külföldön. Nemzetközi síkon valóban elkezdődött egy tanácskozássorozat a kelet-európai gabonapiac biztosításáról. Egymást követték a konferenciák, melyeken az európai gazdasági egységről értekeztek – a gyakorlatban viszont az országok egészen más politikát folytattak: felerősödött a protekcionizmus, a nemzetgazdaságok bezárkózása és önállósra törekvése. Ezzel a kicsi, exportorientált és súlyosan eladósodott Magyarország számára bezárult a kör. (Ormos, 2001)

Bethlen István 1931-ben lemondott. Az utód, Károlyi Gyula a tornyosuló válsággal szemben aztán egyetlen orvosságot akart érvényesíteni: a végletekig menő takarékos-ságot. Károlyi Gyula miniszterelnöknek 1931-ben még sikerült lélegzethez juttatnia az országot. Az „életmentő segélyért” viszont azzal kellett fizetnie, hogy elfogadja a népszövetségi ellenőrzés felújítását. Így a kormány nem folytathatott olyan politikát, amely ellen a hitelezői ellenvetéseket tehetek. Elsőrendű volt tehát a hitelező országokhoz való alkalmazkodás, és ugyanezen okból az ország exportja számára felvevőpiac biztosítása. A kiengesztelendő gazdasági hatalmak akkoriban Európa hitelezői, vagyis a londoni City, a New York-i Wall Street, valamint Genf és Franciaország voltak, mivel Magyarország külföldi adósságának jelentős része a Népszövetségen keresztül keletkezett. A cselekvési program szigorúan ortodox volt: a kiadásokat drasztikusan mérsékeltek, a közalkalmazot-tak fizetését 1934-ig három alkalommal csökkentették, és minden lehetséges pazarlásnak véget vetettek. Ezekkel elérték, hogy a költségvetési hiány minden évben csekély maradt.

A válság alatt mind a városi, mind a vidéki életkörülmények nyomorúságosak voltak. A gyárak bezártak, vagy csökkentett munkaidőben dolgoztak a vevő- és nyersanyaghiány miatt. A balsorsot tetézte, hogy a magyar agrártermékek iránti kereslet már korábban zuhanni kezdett. A tengeren túlról érkező árutömeg ellepte Európa piacait, és súlyos helyzet-be hozott, majd tönkre is tett számos termelési alrendszert. (Ihrig, 1931) Emberek milliói váltak munkanélkülivé. Nemcsak az volt a kérdés, hogy a mezőgazdasági termékek árát hogyan kellene ésszerűen szabályozni, hanem az is, hogy miként lehetne egyáltalán piacot találni számukra. Magyarországnak azzal kellett szembenéznie, hogy az 1932. évi aratás termékeire nem talál megfelelő piacot.

Az úgynevezett agráröllő tüneteinek enyhítésére a gazdaságpolitika többféle intézke-déssel próbálkozott. A kormány adósvédelmi intézkedések sorát hozta, a legeladósodot-tabb birtokokat védetté nyilvánította, s a termelőket a legkülönbözőbb módokon – kiadá-saik csökkentésével, majd az értékesítési szövetkezetek létrehozásával – támogatta. A gabonaárak zuhanását ellensúlyozandó, egy a búzaértékesítést szolgáló elkülönített agrár-alapot, ún. boletta-alapot is létrehoztak 1930-ban. A boletta³ az 1930. évi XXII. tc. alapján bevezetett gabonajegy (boletta), ami adófizetésre felhasználható szelvény volt, esetleges maradékát pedig készpénzre lehetett váltani. ezzel a válság miatt súlyos helyzetbe került gabonatermelők helyzetén akart a kormányzat segíteni.

A válságkezelő stratégiának voltak újszerű, mondhatni „unortodox” elemei is. Ilyen volt például az ún. burkolt valutaleértékelés. Ekkoriban az európai országok sora élt a va-lutaleértékelés eszközével, hogy ezzel ösztönözzék exportjukat, és gátolják az importot. A jelentős külső adóssággal küzdő Magyarország ezt nem tehetette, hiszen akkor felértékeltel-e volna az adósságát. Ezt az ellentmondást oldotta fel az ún. burkolt valutaleértékelés, mely szerint a hivatalos árfolyamhoz nem nyúltak, de az exportőröknek a külföldi valuták ár-folyama fölött ún. felárat fizettek.⁴ A nemzetközi elszámolásokban újdonságot jelentettek az ún. klíring-megállapodások. Az első ilyen Magyarország és Svájc között jött létre, de sokkal nagyobb fontossággal bírt az 1932-ben, majd 1934-ben Németországgal megkötött bilaterális klíring-megállapodás. Ebben a kereskedelmi mérleg egyensúlyát valutafor-galom nélkül, jegybankok közötti elszámolással, és a kölcsönös szállítások kiegyensúlyozá-sával kívánták elérni. A megállapodás jelentős piacot biztosított a magyar agrártermékek számára, cserébe a németek iparcikkeket szállítottak.

Az adósságoiktól végre épp a tornyosuló pénzügyi válság szabadította meg az orszá-got: egyrészt a versengő valutaleértékelések a hitelezők kinnlevőségeinek egy részét is leértékelték, másrészt a korábban hitelező nyugati bankoknak egy jelentős része csődbe ment. Végül az 1931 végén elrendelt transzfermoratórium alapján a népszövetségi köl-

csön kamatainak felén, és a Magyar Nemzeti Banknak más jegybankok felé fennálló tartozásainak törlesztésén kívül, tilos volt devizában az egyéb adósságok kamatainak és törlesztőrészeleteinek átutalása. A magyar kormány ugyan nem zárkózott el az ezen felüli adósságok fizetésétől, de – kihasználva a hitelezők szorult helyzetét – csak nemzeti valutában, pengőben volt hajlandó fizetni, azt is csak abban az esetben, ha a visszafizetett összegeket a hitelezők magyar termékek vásárlására fordítják. Imrédy Béla pénzügyminiszter egy sor további egyezséget kötött a külföldi hitelezőkkel, amelyek jelentősen csökkentették az egyes években fizetendő összegeket, s kissé javították a nyugat Magyarországról alkotott véleményét.

Végül, ha legyőzni nem is sikerült, de az ország túlélte, „kibekkelte” a nehéz időket. Új piacokat kerestünk, és megpróbáltunk felfuttatni néhány iparágat. A kilábalásban a húzóerőt a közlekedési eszközök gyártása jelentette. A Ganz gyár dízelmozdonyai jelentős sikert arattak Európában, de fejlődött a műszeripar és a textilgyártás is. Ekkoriban válik tömegméretűvé, illetve az emberek mindennapi élményévé a rádiózás: a '30-as évtized közepére már közel félmillió készülék volt forgalomban. Kialakult az úgynevezett textilnégyesög, és a harmincas években az akkori divat világának Budapest lett az egyik fővárosa. Ha Párizssal nem is vetekedett, de az elsők között emlegették. A mezőgazdaság számára a megoldást a birodalmi német és a baráti olasz megrendelések és szállítások jelentették, melyek során új kedvező kiviteli kvótákat is kapott az ország. Németország a válság után nagy sebességgel tért magához, és stratégiaileg biztonságos térben keresett tartalék behozatali helyeket. Ez felértékelte az agrárszektor, amely a válságban a leg súlyosabb veszteségeket szenvedte el. A beavatkozás nem volt ideológiától mentes, de visszaadta a reálgazdaság önbizalmát.

Kitör a válság (2008–2012): gondok és terápiai

A 2008-as válság kitörésekor a magas külső adósság és finanszírozási igény, a folyamatosan magas költségvetési deficit szinte azonnal Magyarországra irányította a befektetők figyelmét. Bár az Allamadósság Kezelő Központ rendelkezett megfelelő tartalékkal, így nem fenyegetett a fizetéseképtelenség réme, más mutatók negatív várakozásokat gerjesztettek.

Az ország külső adóssága 2007 végén a 100 Mrd eurót közelítette, amelynek 25 százaléka forintban, 75 százaléka devizában állt fenn. Súlyos gondot jelentett, hogy az ország devizakitettségeinek növekedését (az ország külső adósságállománya néhány év alatt megháromszorozódott) nem követte a devizatartalék-képzés (a devizatartalékokat tartósan 17 milliárdon tartotta a jegybank). A forintot a leértékelődés, a magyar államkötvényeket pedig a hozamemelkedés veszélye fenyegette, ezért Magyarország elsőként fordult az IMF-hez hitelért. A 20 Mrd eurós IMF–EU-hitel feltételeként fájdalmas kiigazításokra került sor. Ennek keretében a szocialista kormány elvett egyhavi nyugdíjat, a közzsféra egyhavi fizetését, és lerövidítették a GYES és a GYED időtartalmát három évről két évre. Bár az ortodox „Bajnai-csomaggal” az államháztartás hiányát ugyan sikerült csökkenteni, de ennek az ára a gazdaság hat százaléknál is nagyobb mértékű visszaesése volt 2009-ben, ami akkor Európában a legnagyobb mértékű csökkenés volt.

A válság által leginkább sújtott országokban ún. „szakértői kormányok” alakultak,⁵ amelyek szintén a korábbi ortodox nyomvonalon haladtak: ez történt Olaszországban és Görögországban is. Magyarországon viszont a 2010-ben kétharmados többséget szerzett 2. Orbán-kormány egy percig sem tagadta, hogy alapvetően más utat kíván járni. Az adósságráta tartós csökkentéséhez az eddigi kereslet- és jövedelem-visszafogáson alapuló egyensúlyjavítás helyett a költségvetési kiadások csökkentésére és a magyar gazdaságban

meglévő aránytalanságok kezelésére koncentrált. Vagyis olyan intézkedésekre, amelyek nemcsak a felszíni problémákat, a hiányt csökkentik, hanem a gazdaság strukturális problémáit is orvosolják. A magyar gazdaság egyik aránytalansága ugyanis, hogy a foglalkoztatottakhoz képest igen magas az eltartottak száma. A másik, hogy az adóterhek jelentős része egy szűk körre hárul, vagyis a terhek elosztása igen egyenetlen. Ezen aránytalanságok megszüntetése 2010-től az adósságráta tartós csökkentésének előfeltétele lett.

Az adórendszerben jelentős változást jelentett az ágazati különadók rendszerének⁶ a bevezetése, amelyet több hosszabbítás után határidő nélkülivé tettek. Sőt újabb ágazatok bevonására is sor került, úgymint a külföldi fuvarozókat sújtó használatarányos útdíj. A kiadási oldalon eközben nem szimplán azok lefaragása történt meg, hanem az államháztartás nagy elosztórendszereinek (helyi önkormányzati rendszer, egészségügyi rendszer, nyugdíjrendszer, oktatásfinanszírozás) teljes, vagy részleges újratervezésére is.

Súlyos gondot jelentett, hogy a kötelező magánnyugdíjpénztárak 1998-as létrejöttét követően azt az összeget, ami a járulékoknak a magánpénztárakba irányítása után hiányzott a társadalombiztosítási rendszerből, hitelekkel pótolták. Így a pénztárak vagyonának növekedése az államadósság növekedésével járt együtt.⁷ A hiány pótlása jelentős kiadást jelentett a költségvetés számára, ezért a nyugdíjpénztári rendszert 2012. január 1-jével gyakorlatilag megszüntették.

Az ágazati különadók és a magánnyugdíjpénztárak állami tulajdonba vétele, azonban közel sem tartoztak a válságmenedzselés ortodox módszerei közé. A rengeteg érdekléssel járó új adórendszer, különösen az ágazati különadók széles nemzetközi ellenállást váltottak ki az érintettek, a Nemzetközi Valutaalap, az Európai Unió, de a hitelminősítők részéről is. 2010 végén 13 jelentős európai vállalat, (köztük az Allianz, az E.On, az RWE) szankciókat követelt a magyar kormány ellen, mert szerintük a kormány döntései egyoldalúan diszkriminálják őket a magyar vállalatokkal szemben. 2011 novemberében a bankok egy csoportja Brüsszel támogatását kérte a magyar kormánnyal szemben, mivel a tranzakciós illeték és a biztosítási adó szerintük sérti a tőke szabad áramlásáról szóló uniós szabályokat. 2012-ben az Európai Bíróság elé került a távközlési különadó. Az uniós szabályok szerint ugyanis a távközlési ágazatra kirótt adókból származó bevételt az ágazatra kell fordítani, és nem lehetnek eszközei az államkassza gyarapításának.

A kormányzás szempontjából a 2011–2012-es év fordulója bizonyult sorsdöntőnek. A forint gyengülésére irányuló spekulációs hullám eredményeként ekkor a forint/euró árfolyam 300 forint feletti értéket ért el, majd 2012 elején 324 forintnál tetőzött. Egyes külföldi bankházak bedobták a 400 forintos euró-árfolyamot a köztudatba, és belföldön is elemzések jelentek meg arról, hogy a kormány egyenesen a hazai valuta drasztikus leértékelésére és az infláció növelésére játszik. A bizalom valóban megingott: államkötvényeket 2011 novemberében már csak nagyon drágán lehetett eladni, s a kormány a befektetők megnyugtatására kénytelen volt a Valutaalaphoz fordulni hitelért. Az év végén mégis tovább mélyült a bizalmi válság, amihez főként külföldi és belföldi elemzők víziói szolgáltatták a táptalajt. A jegybanki függetlenség felszámolása, a jegybank devizatartalékának a lenyúlása, a bankbetétek megsarcolása, illetve a tudatos államcsőd előidézése – csak néhány a széltében terjedő rémhírek közül –, amelyekkel a kormányt vádolták.

Ekkor egyes belföldi és külföldi elemzők, már Magyarországon is „szakértői kormány” felállításának szükségességét vizionálták. Am Orbán Viktor kormánya nem csupán 1-2 fős többséggel rendelkezett, mint Berlusconi vagy Papandreu, hanem masszív kétharmados felhatalmazással. A pártok támogatottságának tükrében pedig világos volt, hogy egyelőre hozott választást is a kormányzó pártszövetség nyerne meg.

Az IMF-hez fordulás bejelentését nem követte a tárgyalások megkezdése, hanem hosszú egyezkedés kezdődött a két fél között. Ma már nyilvánvaló, hogy a tárgyalások

lebegtetésével a kormány valójában a török kormány korábbi stratégiáját⁸ folytatta: csak az időt húzta addig, amíg a piacok megnyugodtak és az ország finanszírozása zökkenőmentessé vált. Így sikerült elkerülni az újabb gyámságot, a kormány ugyanis az előzmények tükrében nem vállalta a kölcsönszerződéssel együtt járó külső kontrollt és az újabb megszorításokat. A monetáris história is jól beleillik a változások sorába: az MNB 2012 augusztusában kezdett látványos kamatnyitási ciklusba. Ennek eredményeként 7 százalékról 2013. augusztusig minden hónapban huszonöt bázisponttal csökkentette az alapkamatot, majd további öt húsz bázispontos lépésben érte el decemberre a 3 százalékos szintet. A trend 2014-ben is folytatódott: január végén 2,85 százalékot, április 30-tól 2,5 százalékot, június végén pedig már 2,3 százalékot ért el az irányadó ráta. Az inflációt és a magas kamatokat letörő jegybanki monetáris politika kihúzta a talajt az állam kíméletlen kizsigerelése alól. A kamatcsökkentések miatt olcsóbbá vált az adósság finanszírozása és olcsóbbá váltak a bankok hitelei.

Az unortodox gazdaságpolitika néven híressé vált válságkezelés 2013-ra hozta meg látványos eredményét. Brüsszel ugyanis megszüntette az ország ellen 2004 óta zajló túlzottdeficit-eljárást. Magyarország a Brüsszel által indított kötelezettségzegési eljárásoknál egy-egy nagy uniós tagország vonatkozó példáját hozta fel védekezésénél. Amíg ugyanis egy kis, vagy közepes tagország érdekét az eurokraták jellemzően nem veszik figyelembe, addig a nagyobb tagországoktól félnek. Még olyan, korábban hangzatosan elindított eljárásokat kellett megszüntetni, mint a telekommunikációs külföldi esetében indítottat. Brüsszel ugyanis nem mert a költségvetési szakadék peremén táncoló két nagy, Franciaország és Spanyolország ellen dönteni, inkább elismerte a Magyarország által követett gyakorlat jogosságát. A keleti nyitás politikája, a feltörekvő országokkal ápolts kereskedelmi kapcsolatok bővítése új piacok létesítését, a meglévők bővítését célozza. A hazánkban huzamos ideje működő és itt hosszú távon tervező, külföldi nagyvállalatokkal megkötött stratégiai megállapodások szintén a gazdaságpolitika új elemét képezik.

A sok konfliktus árán keresztülvitt újszerű, unortodox politika sikerét jelzi, hogy már mások is követik a példát. Szlovákia a bankadónál, Lengyelország a magánnyugdíjpénztárak állami tulajdonba vételénél, Anglia pedig a „segélyért munkát” elv alkalmazásánál. A nyugdíjpénztárak kapcsán pedig 2014 elején Brüsszel is elismerte, hogy a magyar és a lengyel magán-nyugdíjpénztári rendszer finanszírozási modellje alapvetően hibás volt, éppen ezért nem tartja „riasztónak” a rendszer visszaalakítását.

2013-ban Magyarország már az Unió növekvő országai közé tartozott, ellentétben az ortodox irányt követő országokkal, ahol a válság elmélyülése figyelhető meg.

Összefoglalás: apró tények

Végezetül áttekintve a két időszakot nem maradt más, mint hogy rámutassunk néhány szembetűnő hasonlóságra. Az új évezred és a régi utolsó évszázadának fő tapasztalata, hogy az államadósság, az eladósodás nemzetünk központi sorskérdése volt és maradt.

Az első világháború után mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a győztesek először hallatlan hadisarcokkal kipréselik az országot, aztán külföldi kölcsönökkel ismét felpumpálják. Más szavakkal: a kikényszerített politikai adósságokat önként vállalt magánadósságokká változtatják. Az első világháború után, a magyar államra kivetett jóvátétel lerovásáig, minden bevételt zálogjog terhelt. Ennek következtében a magyar állam mozgásteret szinte nulla volt. A nemzetközi pénzpiacon csakis a békeszerződések ellenőrző testületének, a Népszövetség főtanácsának egyhangú hozzájárulásával kaphatott kölcsönt. A rendszerváltást követően 40 év kommunizmus pusztításából, a szovjet megszállás alól felszabadult országra ismét a fizetésképtelenség árnyéka vetült. Az első demokratiku-

san választott kormányzat gazdasági törekvéseit súlyos többletterhek nehezítették. Csak néhány ezek közül mutatóban: az MNB pénztartalékainak drámai megfogyatkozása a választások után, miközben a 20 milliárd dollár feletti adósságállomány cseppet sem fogyatkozott, s évente másfél-két milliárdot kellett fizetnünk csak a kamatokra. A nemzetgazdasági tetszalott feltámasztására az IMF rögtön ajánlani tudta a gyógy módot: ezt akkor sokterápiának nevezték.

Az összevetésből látható, hogy mind a népszövetség, mind az IMF-megállapodásoknak, illetve kölcsönöknek az adósságkatalizátor szerepe volt a meghatározó. Politikai céljuk kifelé a rendszer szalonképessé tétele, gazdasági céljuk az ország fizetőképességének a fenntartása volt. A stabilizációs programok mindkét időszakban csak monetáris és költségvetési ügyekkel foglalkoztak, s nem terjedtek ki a gazdaság fellendítésére. Így a kölcsönök egyik esetben sem szolgálták az alapokig ható megújulást, viszont garanciát jelentettek a nemzetközi hitelezőknek: az ország immár olyan gazdaságpolitikát folytat majd, ami garantálja a törlesztőrészletek és a kamatok fizetését.

A '20-as években Magyarország a nemzetközi aranydeviza-standard részévé vált, s a rendszer lehetetlenné tette olyan monetáris politika érvényesítését, amelyben a hazai gazdaság élénkítésének, támogatásának szempontjai domináltak volna. A rendszerváltást követően pedig a két évtizeden át rendületlenül magas – a '95-ös és 2003-as monetáris rángatásokkal „karbantartott” – infláció és az azt messze meghaladó vezető kamatok teremtettk a bankok számára mesés profitokat. A vállalatok hitelezésénél sokkal egyszerűbb és kockázatmentesebb volt az állam adósságainak vásárlása, valamint a jegybankban mindig infláció feletti alapkamaton fialtatott ezermilliárdok.

A magas pengő-, illetve forintkamatok mindkét esetben az olcsóbb külföldi hitelek felé terelték a hitelkeresletet. A pénzbőség túlzott eladósodást eredményezett, s amikor elindult a bizalomvesztés folyamata, a trend lavinává alakult át: a válság egy pillanat alatt söpörte el a húszas, és a 2000-es évek látszatkonjunktúrájának papírmásé díszleteit. Többé már nem állt rendelkezésre az addig megszokott hitelösszeg, jóllehet már a korábban felgyülemllett tartozások is óriási tőke- és kamattörlesztési kötelezettségekkel jártak. A magánszféra tömeges fizetésképtelensége mindkét esetben árverési moratórium bevezetéséhez vezetett, amire a pénzintézetek további hitelek megvonásával feleltek.

Amikor beütött a súlyos gazdasági-pénzügyi válság, az alkalmazott ortodox módszerek célja – úgy a '30-as évek elején, mind a 2008-as válság kitörését követően – kizárólag az ország hitelképességének a mentése volt, ami a spekulatív veszteség kiegyenlítését jelentette közpénzből. Lényegi elemük, hogy a költségek, így a terhek viselését a könnyen sarcolható néprétegekre rakja. Ez a reálgazdaságban további zsugorodást eredményezett, mivel a leszállított fizetésű alkalmazottak, a munkanélkülivé vált tömegek még jobban csökkentették a keresletet.

Végül a válságból való kiútkeresés, a társadalom és a gazdaság kimerülése, valamint a politikai változások eredményeként mindkét időszak válságkezelése felmutat újszerű elemeket is. Ezek közül az előbbi esetben kiemelendő a burkolt valutaértékelés és a transzfermoratórium bevezetése, de a 2. Orbán-kormány időszaka is bővelkedik a korábban tabunak számító lépések bevezetésében: ilyen a teherviselés kiszélesítése, a nagy elosztórendszerek gyökerekig hatoló megújítása, strukturális átalakítása. Ezeknek az átalakításoknak már nem az volt a célja, hogy erőforrás-kivonásokat valósítsanak meg, hanem hogy hosszú távon fenntartható rendszereket hozzanak létre.

Örök tanulságként megmarad, hogy ha egy ország a „szép napokban” sem él a kedvező helyzettel és a konjunktúra délibábját egyensúlytalanság és eladósodás árán tudja csak fenntartani, annak költségeit cudar időkben, sokszorosán kell visszafizetnie.

IRODALOM

- Árva László – Ivicz Mihály – Katona Klára – Schlett András: *Globalizáció és külföldi működőtőke-beruházások*. Budapest, Szent István Társulat, 2003.
- Árva László – Schlett András: The long march: the lessons of China's economic transition. *Asia Europe Journal*. ISSN: 1610-2932 (Print) 1612-1031 (Online). Springer-Verlag, 2013.
- Asztalos László: A devizahitelek gazdaságot erősítő kezelése. In Schlett András (szerk.): *Válság és gazdaságpolitika*. /Heller Farkas Füzetek./ 2012. (X. évf.) 1–2. 32–58.
- Balogh Tamás: Közép-Európa külföldi kölcsönei és a magánbank-rendszer reformja. *Közgazdasági szemle*, LVI. évf. 5. 1932. május.
- Berger, Peter: Gazdasági újjáépítés külső sokkok után. Népszövetségi támogatás Ausztriának és Magyarországnak 1922–1926 között. *Fejlesztés és finanszírozás*, 2003/2. 65–74.
- Botos János: *A Magyar Nemzeti Bank története*. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1999.
- Domány Gyula: *A magyar szanálás*. Budapest, Grill, 1927.
- Ferber Katalin: Vita a húszas évek végén Magyarországon eladósodásáról. *Válóság*, 1983. 1. sz. 37–46.
- Ferber Katalin: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae. 1983. (29. évf.) 2–4. sz. 283–286.
- Ferber Katalin: Kormánybukás, gazdasági válság. *História*, 1984. 2. sz.
- Gaál Péter: Bud János pénzügyminiszter, aki talpra állította a gazdaságot. *Pesti Hírlap*, 1993. szept. 4.
- Gazdag László: *Magyarország úttévesztése. A rendszerváltás közgazdaságtana*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2009.
- Holmár Krisztina: Mérlegen a válóság, avagy a magyar devizahitelezés nyertesei és/vagy vesztesei. *Hitelintézet szemle*, 2012. Különszám. 33–43. [Hozzáférés:] <http://www.bankszovetseg.hu/>
- Honvári János: A gazdaság a két világháború között. In Honvári János: *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest, Aula Kiadó, 2003.
- Ihrig Károly: A búza világháborúja. *Magyar Szemle*, XI. k. 4. (44.) sz. 1931. április.
- Jarái Zsigmond: *A pénz beszél. Harminc év a pénzügyek szolgálatában*. Budapest, Heti Válasz Könyvkiadó, 2007.
- Imrédy Béla: A fizetési mérleg problémája. *Magyar Szemle*, 1927. 1. sz.
- Katona Klára: Productivity and corporate taxes in Hungary. In *Accounting and Management*. Zagreb, 2012, 1–15.
- Körmeny-Ékes Sándor: A kereskedelmi mérleg problémájához. *Magyar Szemle*, 1928. 12. sz.
- Kőrösi István: Szűkös vagy bőséges-e a humán tőke? Az állami szerepvállalás jelentősége a humán tőke gyarapításában és a kutatás-fejlesztésben az EU-ban és Magyarországon. *Heller Farkas Füzetek*, 2012. (X. évf.) 1–2. 78–96.
- Kőrösi István: A fejlődést generáló állam lehetőségei és korlátai az elhúzódó válságproblémák közepette. In Farkas P., Meisel S., Weiner Cs. (szerk.): *Elvesztett illúziók: a világgazdaság tartós válságáról : tanulmánykötet Fóti Gábor kollégánk emlékére*. Budapest: MTA KRTK Világgazdasági Intézet, 2012, 49–70.
- Lentner Csaba: A pénzügypolitika unortodox módszerei a 2007-es összeomlás után – nemzetközi és hazai kitekintés. In Schlett András (szerk.): *Válság és gazdaságpolitika*. /Heller Farkas Füzetek./ 2012. (X. évf.) 1–2.
- Matolcsy György: *Sokk (vagy kevés?)*. Kairosz, 1998.
- Mosolygó Zsuzsa: *Eredendő bűnök – Magyarország és a pénzügyi válság*. [web:] www.akk.hu
- Nádasi Levente: Válság, következmények és feladatok. *Közgazdasági szemle*, LVIII. évf., 2011. június.
- Nagy Elek: *Magyarország és a Népszövetség*. Budapest, Franklin-Társulat, 1925.
- Nagy István: A külföldi hitelek problémája a jegybankpolitika szemszögéből. *A Közgazda*, 1932. március.
- Nagy Pongrácz: *A rendszerváltás gazdaságpolitikája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- Ormos Mária: Körkép világválság idején. *Mozgó Világ*, XXVII./11. sz. 2001. november.
- Péteri György: Nemzetközi likviditás és nemzetgazdasági szempont a magyar monetáris politikában 1924–1931 között. *Közgazdasági Szemle*, XXVII. évf. 10. sz. 1980. okt. 1203–1215.
- Pogátsa Zoltán: *Éltanuló válságban. Állam és piac a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest, Figyelő, 2007.
- Szakolczai György: A washingtoni konszenzus és ami utána következik. *Külgazdaság*, XLIX. évf. 2005. október.
- Rodrik, Dani: Goodby Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of reform. *Journal of Economic Literature*, 44. évf. 2006. 4. sz.
- Romsics Ignác: *Bethlen István*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
- Vigvári András: Éllovasból sereghajtó? Néhány gondolat a magyar gazdaság elmúlt negyedszázadának törté-

- netéről. In uő (szerk.): *Globális lendkerekek. Gazdasági-pénzügyi tanulmányok*. Budapest–Szeged, Állami Számvevőszék – Tisztátj Alapítvány, 2008.
- Wienecki, Jan: The Transition of Post-Soviet-Type Economies: Expected and Unexpected Developments. *Banca Nazionale del lavoro Quarterly Review*, 1992. 181. sz., június.
- Wienecki, Jan: A szabvány reformsomag alkalmazhatósága Kelet-Európában. *Külgazdaság*, XXXVII. évf. 1994. 9. sz.
- Williamson, John: From Reform Agenda to Damaged Brandname. A short history of the Washington Consensus and suggestions for what to do next. *Finance & Development*, 2003. szeptember.

JEGYZETEK

- 1 A Hegedűs Lóránt pénzügyminiszter nevéhez köthető stabilizációs kísérlet a koronát a francia frankhoz akarta kapcsolni a kiadások drasztikus csökkentésével és a bevételek növelésével – elsősorban az újonnan kivetett vagyonadókból. Emellett jelentős deflációs intézkedéseket is hoztak. A korona javuló árfolyama azonban jelentősen drágította az exportot, így jelentősen romlottak a kiviteli lehetőségek. A kizárólag belső erőforrásokra építő stabilizációs kísérlet 1921 őszére összeomlott.
- 2 Az önkormányzatok a hitelek sokszor nem olyan fejlesztésekre fordították, amelyek segítették volna a törlesztéshez szükséges források előteremtését. Bár azt sem szabad elfelejteni, hogy számos önkormányzati fejlesztés eleve nem mérhető gazdasági szempontok szerint: soha nem térül meg egy szociális épület, de még a diszburkolat sem. Mégis fontos részét képezik a helyiek jó közérzetének, ráadásul uniós támogatást is lehetett erre kapni. Am sokszor előfordult az is, hogy az unió által támogatott fejlesztések önrészéhez felvett hitelek „számveteli bűvészkedésel” a működési kiadások fedezésére fordították.
- 3 1930. évi XXII. törvénycikk. A jogszabály értelmében 1930. július 1-jétől belföldön, hazai kereskedők csak úgy vásárolhattak búzát, rozsot, ha a forgalmi ár feletti, évenként változó értékű gabonajegyszelvényt – a boletta egyik részét – átadták az eladó gazdának, aki azt adófizetésre használhatta vagy készpénzre válthatta át. Ha a vevő a gabonát külföldre szállította, akkor a boletta másik része fejében visszakarta a gabonaszelvény árát. A rendszerrel egyfelől a gabona belföldi árát a világpiaci ár fölé tölték, másfelől azt külföldön versenyképessé próbálták tenni. A két gabonaár közötti különbözetet a hazai fogyasztó fizette meg.
- 4 A felárrendszer Németországból származott, de az eladósodott országok egész sora alkalmazta a leértékelésnek ezt a módját.
- 5 2011 őszén Silvio Berlusconi olasz kormányfő pártja elbukott egy bizalmi szavazáson, utódja a korábbi uniós versenyügyi biztos Mario Monti lett, aki szakértői kormányt alakított. Ugyanekkor Georgios Papandreu görög szocialista kormányfő felvetette egy népszavazás lehetőségét a Görögországnak szánt „mentőcsomag” elfogadásáról (az azok feltételül szabott megszorításokról). Papandreu sorsát is egy bizalmi szavazás döntötte el, így a népszavazás elmaradt.
- 6 A köztelherhervelés jegyében, az adópolitikai fordulat részeként ágazati adók bevezetésére került sor: a bankokra 0,53, a biztosítókra 6,2, az infokommunikációs cégekre 6,5, az energetikai cégekre 1,05, a kereskedelmi láncokra pedig 2,5 százalékos válságadót rótt ki a kormány. Ráadásul nyereség helyett az árbevételükre, ami a profitra vetítve többszörös terhelésnek felel meg. A költségvetés egyensúlyának biztosítása érdekében 2013. év elejétől sor került egy új, a pénzügyi tranzakciókat terhelő illeték bevezetésére is, valamint a bevételek növelését szolgálja a távközlési szolgáltatásokra kivetett, indirekt adó bevezetése.
- 7 A probléma kapcsán felvetődött, hogy ha a magánnyugdíjpénztárakat a statisztika az államháztartás részeként tartaná nyilván, a kép kedvezőbb lenne. Ekkor a pénztárak által megvásárolt és tartott állampapír csökkentené az államadóságot, illetve a költségvetési hiányt az adott évben. Ezért az érintett országok azzal a kéréssel fordultak az Európai Bizottsághoz, hogy engedélyezze a túlzottdeficit-eljárás és a befektetők, hitelminősítők szempontjából is kulcsfontosságú definíciók módosítását, a visszhang azonban nem volt pozitív.
- 8 A Valutaalap és a török kormány delegációi közel két éven keresztül tárgyaltak 2008 májusa és 2010 márciusa között egy új hitelmegállapodás lehetőségéről, majd 2010 tavaszán a kormány bejelentette, hogy mégsem kér segítséget. Ankara így elkerülte az IMF-hitellel járó megszorításokat.

Interdiszciplínák, transzdiszciplínák, metaelméletek II. A metaelméletek alakulásának gyakorlata

(A többszintes valóság/tudat és az egyesített elmélet kapcsolatai) A metaelmélet által kívánatos, új szemléletmóddal és az ehhez kapcsolódó mérési elvekkel kapcsolatos elvárásokat és követelményeket komplexen, de a különböző szintek igényeit is kielégítő differenciált módon kell kezelni.

A szemlélettel kapcsolatos igényeket, illetve megoldásokat azokhoz a szintekhez kell hozzáigazítani, ahol éppen vizsgálódunk. Eközben figyelembe kell vennünk az egyes szinteken belül jelentkező tartalmi eltéréseket is.

A metaelmélet új típusú, egyesített megismerés elméletének, a korábbihoz képest jelentős mértékben kiterjesztve a tudat és valóság spirituális és transzcendens szintjeire, ami új és gyökeresen más szemléletet feltételez, alkalmasnak kell lennie az egyszerűbb, „hagyományos” szintek újszerű megtapasztalására is.

Ilyen minőségileg új követelmények már a 20. századi metaelméleteknél (kibernetika, általános rendszerelmélet) is jelentkeztek. Különösen a TMFT (társadalmi mozgásformába tartozó) rendszereknél, ahol a rendszer elemeként az ember jelenléte már önmagában is sok szubjektív, tudati eredetű hatást érvényesített, meg kellett oldani a nem számszerűsíthető tényezők (imponderábilák) kezelését is.

A tudomány és elmélet különböző szintjein [5]:

1. pretudomány
2. (hagyományos, vagy normál) tudomány
3. művészet
4. poszt-normál tudomány
5. a (normál) tudományon túli hagyományos megismerés (poszttudomány)
6. a személyes istentapasztalat, vagy (szűkebben) kozmikus intelligencia-tapasztalat
7. egyéni és kollektív hit
8. mesterséges intelligencia,
9. vagy önmagában a metaelmélet,

a tudat és valóság egyszerűbb és összetettebb struktúrái mellett is meg kell oldani a megfigyelő és megfigyelt különböző struktúrái mellett jelentkező egyszerűbb, általában statikus állapotokra vonatkozó megismerési, mérési, és összetettebb, dinamikus működésből adódó, összemérési feladatokat.

A korábban használt, majd a rendszerelmélettel továbbfejlesztett, különböző mérési szinteken, skálákon kapott mérési eredmények, a megismerés logikai értelmezésében lényeges változásokat hozott a kvantumlogika

- igen, nem, lehet, meghatározatlan (még nem igazolható),
- értelmetlen (ami „örökre” megismerhetetlen, igazolatlan marad)
- értelmezhető (igen, igaz, van)
- nem értelmezhető (nem, hamis, nincs),
- értelmezhető / nem értelmezhető (igen/nem, lehet),
- értelmezhetetlen (meghatározatlan, zaj, stb.).

Újabb követelményt, problémát jelentett és jelent a működő rendszerek különböző állapotainak kezelését biztosító *összemérési feladat*, ami eddig a mérési szint transzformációjával, gyakran csak az alacsonyabb mérési szinten történő összeméréssel (alacsonyabb információs szinten) volt megoldható. A korábbihoz képest gyakrabban fordul elő az olyan eset, amikor (esetleg hiányos információk miatt) nem összemérhető, nem hasonló dolgokat kellene összemérnünk. Ilyen probléma jelentkezhet a transzdiszciplinális esetekben, az egyes tudományágak eltérő tartalmi jellemzői miatt. Ezért fontos feladatként kell kezelni, és megoldani az összemérendő dolgok hasonlóságának (egy csoportba tartozásának), mint az összemérhetőség előfeltételének meghatározását. [8]

Összefoglalva a mérés-összemérés jellemzőit:

MÉRÉS

Miért mérünk?

A mérések elsődleges célja: *a megismerés*, ami információt ad, ha valamilyen határozatlanságot szüntet meg. Fontos alapelv:

MÉRJÜK MEG, AMI MÉRHETŐ, ÉS TEGYÜK MÉRHETŐVÉ, AMI NEM MÉRHETŐ!

Mit mérünk?

A rendszerek vizsgálatánál (tervezésénél, szervezésénél, irányításánál) általában a rendszer *MŰKÖDÉSEVEL* (folyamataival), és/vagy *ÁLLAPOTÁVAL* (struktúráival) kapcsolatos *állapotkoordinátákat* mérjük.

A mérési paraméterek kiválasztásában meg kell felelni az alábbi külön feltételeknek:

Az állapotkoordináták

- megfelelnek a rendszer egésze céljának, vagy megfeleltetésbe hozhatók,
- mérhetők, vagy legalább minősíthetők,
- változásaik értelmezhetők,
- befolyásolhatók, megváltoztathatók.

A mért értékeket a választott mértékegység alapján szerkesztett *mérési skálán* jelöljük be. Választhatunk:

- Nominális skálát (névleges) (igen – nem; van – nincs)
- Rangskálát (sorrendi) ($> < =$)
- Intervallumskálát (különbség) ($+ - 0$)
- Arányossági skálát (értelmezhető nulla) (99).
- ? (n dimenziós skálát)

Mérési „pontosság”

A mérési pontosság helyes megválasztásához, a folyamathoz kapcsolódva, a méréssel megszüntetendő *határozatlanság tartalmi jellege, időtényezője, jelentősége* adhat támpontot.

A nagyobb határozatlanságú folyamatszakaszokon (előkészítés, megindítás, felfuttatás) a nagyobb léptékű mérések is elegendő információt adhatnak.

Kritikus, labilis folyamatszakaszokon (nagy kilengéseket okozó zavaró jelek, a folyamat befejezéséhez közeledve) szükséges lehet a pontosabb mérés, hogy a kisebb eltéréseket hamarabb felismerve, hamarabb és időben beavatkozhassunk a rendszer működésébe.

A mérési pontosság és gyakoriság között olyan értelemben van kapcsolat, hogy azokon a folyamatszakaszokon, ahol *gyakrabban* szükséges, ott általában *pontosabban is* kell mérni.

ÖSSZEMÉRÉS

Miért mérünk össze?

- A rendszerek MŰKÖDÉSE a folyamatokon, állapotváltozások sorozatán keresztül valósul meg, a rendszer ÁLLAPOTÁT az elemek és kapcsolataik állandó változásai határozzák meg, ezért, ha erről a dinamikus, folyamatos változásról képet akarunk kapni, akkor a többnyire statikus állapotokat rögzítő, egyedi mérések sorozatait össze kell hasonlítanunk, össze kell mérnünk a *változások érzékelése* érdekében.

- Általános értelemben, az összeméréssel, különböző, meghatározott hasonlóságot mutató dolgokat, a hozzájuk rendelhető, hasonló mértékegységű jellemzők (állapot-koordináták) alapján, azonos mérési skálán hasonlítunk össze, a köztük levő eltérésekből (az eltérések tényéből, irányából, mértékéből) adódó *határozatlanságok megszüntetése* érdekében.

Mit, mivel mérünk össze?

- Az *összemérés* viszonylag egyszerű, ha meghatározott hasonlóságot mutató eseményeket, állapotokat, dolgokat kell egy-két állapotkoordináta (jellemző) alapján, azonos mérési skálán összehasonlítani.

Problémát okoz a *komplex összehasonlításban*, ha

- nem egy csoportba tartozó (nem hasonló) dolgokról van szó,
- a vizsgálat szempontjából releváns *állapotkoordináták száma* nagy,
- a *mértékegységek* különbözőek, nem is hasonlítanak,
- a mérés *különböző skálákon* történt,
- az alkalmazott „számítási” *megoldások* elfedik a valós helyzetet.

Hogyan mérjük össze?

Olyan megoldást, vagy megoldásokat kell alkalmazni, amelyek az összemérés eddigi megoldásainak hibáit elkerülik, és a valós helyzetet problémamentesen tudják kezelni.

KÖVETELMÉNYEK

- egy csoportba tartozó (hasonló) *dolgokat mérjük össze*,
- *számszerűsítjük az előnyös tulajdonságok szerinti* eltérést,
- *számszerűsítjük a hátrányos tulajdonságok szerinti* eltérést,
- az *előny-mutató és hátrány-mutató érték-párok együttes* értékelésével rangskálán, vagy intervallumskálán mérjük össze a csoporton belüli elemeket.

Nyilvánvaló, hogy a szokásos, pontszámú mérés önmagában is csak arra jó, hogy a mérés látszatát keltsük. Az összemérésnél – valóságos esetben – végképpen semmire sem jó. Ez gyakorlatilag nem az informáltsággal függ össze, hanem éppen a bonyolultabb esetekben még azt is elfedi, hogy a határozatlanság mérési hibából ered, vagy a vizsgált jelenségnek a kifejezett valóság szintjén megtapasztható sajátosságából. Utóbbi esetben ugyanis, ha erről valóban meg tudunk győződni, akkor van reményünk, és indítékunk arra, hogy megkíséréljük a burkolt rendezettség szintjén feltárva az okokat, a hiányzó információk miatt jelentkező határozatlanságot csökkenteni.

Az összemérésre is alkalmas, jól megválasztott mérési, eljárás, módszer, tehát azért is, az eddiginél nagyobb figyelmet érdemel, mert a kevésbé ismert, és egyébként is nagyobb határozatlansággal rendelkező, magasabb rendszerszintek, rendszer csoportok új, metarendszereinek a mérés, és összemérés megnövekedett jelentősége, az új szemléletmód mellett, új eljárásokat és módszereket is megkövetel.

*A MÉRÉS, ÖSSZEMÉRÉS MEGOLDÁSÁNÁL FIGYELEMBE KELL VENNI
A METAELMÉLET ÚJ ÁLTALÁNOS JELLEMZŐIT:*

- szintetizálás, az egység újratelemzése
- magasabb rendszerszintek kezelhetősége
- magasabb tudatszint
- magasabb valóságszint
- Rendszerek újrastrukturálása, átalakulása
- Rendszerszint-váltások

Az ember testből, értelemből és
képzelőerőből van megalkotva.
Teste esendő, értelme megbízhatatlan –
de képzelőereje naggyá teheti.

AZ EGYESÍTETT MEGISMERÉS ÉS A MEGISMERÉS MÓDSZERTANA

A megismerés, az emberi tudás növekedése során alkalmazott módszerek az emberi történelem évezredei, de utóbbi évszázadai, sőt ma már mondhatjuk, hogy utóbbi évei alatt is nagyon nagy, és egyre gyorsuló változáson mentek keresztül. Ha csak igen nagy léptékben megpróbáljuk felvázolni az emberi tudás fejlődését Dávid és Góliáttól a kozmoszig, akkor olyan általánosítható jellemzőket találhatunk, amelyeknek az igen óvatos extrapolálása is szédítő, hihetetlen távlatokat mutat.

VALÓSÁG	EMBER	TUDAT
lokális	Egén	személyes
	Csoport	csoport
	Szakma	
	Nemzet	
globális	Uniók	társadalmi
	Földrészek	
	Földi társadalom	
spirituális	Kozmosz	kozmosz
	Transzcendens (világ[ok])	

A tudás növekedésének szakaszai a relációk (állapotok), dimenziók (folyamatok), paraméterek (mérések, értékek, sebességek) olyan változását eredményezte, amit általános megfogalmazásban a tér-idő változásának tekinthetünk, a tudás (és tudat) egyre magasabb szintjét feltételezve. Ez a sajátos struktúraváltás, más oldalról a valóság, az ember, a tudat kapcsolataiban is felismerhető, amihez éppen a már megszerzett tudás, elméletek, eszközök alkalmazása adta meg, gerjesztő, öngerjesztő módon a továbblépés lehetőségét.

Az emberi tudat-, tudásfejlődés szakaszai, szintváltásai közötti dimenzióváltások világosan felismerhetők a táblázatból. Az is belátható, hogy ez a dimenzióváltás megtapasztalható az egyes szakaszokon belül is, a tudat, és a tudomány fejlődésével kísérve, és részben, ezáltal kiváltva. Az is egyértelműen kitűnik, hogy egyrészt az emberi tudás fejlődésével a tudat fejlődése egyre inkább a magasabb tudatszintek felé mozdul el, másrészt a megismerés fokozatai már régóta feltételezik a megismerés eszközökkel történő megsegítését, a szűkös, közvetlen érzékelési lehetőségeink kiterjesztését, a tudati érzékelés, tévedésektől sem mentes, módszereiben, eljárásaiban is változó alkalmazását.

A valóság különböző szintjei, a személyiség szintjéről elmozdulva, akár a természet, akár a társadalom szintje felé, már olyan tudatszintet feltételeznek, ami túlmegegy a személyes tudaton. Ezért a megismerés, megtapasztalás, a problémák kezelése szempontjából olyan módszereket, eljárástechnikákat kell alkalmaznunk a metaelméleti konstrukcióban, ami alkalmas a társadalmi, kollektív tudat feltárására, kezelésre.

AZ EMBERI TUDAT, TUDÁS FEJLŐDÉSE

Ezeknek a módszereknek alkalmasnak kell lenniük a nyílt problémák kezelésére, mert a magasabb valóságszinteken többnyire sztochasztikus rendszerekkel találkozunk, amelyeknél a problémák megoldásai is, a nyílt problémák jellemzőjeként, csak valószínűsíthetőek. Ilyen módszerek a rendszerszervezés gyakorlatában már korábban kialakultak és nagyon jó eredményeket hoztak. Ezekből a csoportos alkotástechnikai módszerekből, a mindenkori probléma sajátosságai alapján, mindig kiválaszthatjuk a leghatékonyabb módszert a társadalmi tudat hatásának feltárására, kezelésére. A csoportmunka nagyobb hatékonysága, ami megfelelő előkészítés, irányítás mellett az alkotó csoport, mint rendszer totális tulajdonságaként jelentkezik, és ezért a csoport tagjainak egyéni teljesítményeinek „összegénél” mindig nagyobb, ugyanakkor kiküszöböli az egyén „korlátozott racionalitását”. (Ez H. Simon [12] szerint azt jelenti, hogy az egyén egy probléma megoldásának keresésénél az első kielégítő megoldás megtalálásánál leáll.) Az ilyen módszerek alkalmazása nagyon hasznos azért, mert a feltételek, az eljárások szabályai előre rögzítettek, a várható ráfordítások és eredmények biztosítják a hatékony munkát. [13]

SAKASZOK	DIMENZIÓK	PARAMÉTEREK	VÁLTOZÁSOK, RELÁCIÓK
Parittyá (Dávid és Góliát)	Lépés	Láb, hüvelyk	Az emberitest mozgási sebessége Átmenet: lovaglás
Ágyú (eszközök)	Színváltás (eltűnő színek)	Vörös, sárga... Szürke (fekete, fehér)	Emberről szállító eszköz sebessége (km/óra)
Rakéta Emberi élettér	(Sík) földi méretek	Szárazföldi, tengerimérföld, km	Tartós mozgás, időtartam (nap, hold), időszámítás
Ballisztikus rakéta A Föld mint élettér (természet)	Földi méretek, északi, déli félgömb, baktérítő, ráktérítő, egyenlítő, mágneses föld	Görbe-vonalú mozgás, szögek, pólus irányok, gömbi metszetek	Koordinált mozgás (ortodrom-loxodrom)

SZAKASZOK	DIMENZIÓK	PARAMÉTEREK	VÁLTOZÁSOK, RELÁCIÓK
Műhold	Földgömbiméretek, árapály, földrészek mozgása, a föld forgása	„körpálya”, „első szökési sebesség”, „mellé esés”, (kék, fehér, fekete)	Ember a föld felett, a föld körül, a „földgömb belseje”
Naprendszer	Bolygók mozgása, évszakok, év	Elliptikus pálya, „második szökési sebesség”	Ember az űrben
Tejútrendszer	Változó állapotok	„fénysebesség”, forgás (spin), „harmadik szökési sebesség”	Az emberi tudat a kozmoszban
KOZMOSZ	Fekete lyuk, fehér lyuk, féregjáratok, plazmaállapotok, örvények, energia lét és nem lét	Kozmikus sebesség, energia intenzitás, tér-idő helyett energia-hullámzás, információ-áramlások	Az emberi tudattalan a KOZMOSZBÓL

Örület – de van benne rendszer
(Shakespeare: Hamlet)

A TÖBBSZINTES, SZEMÉLYES ÉS KOLLEKTÍV VALÓSÁGTUDAT SZINTJEI, LÉPCSŐI

A világszerkezet, a külső világ és a belső világ logikai szerkezete, a hozzátartozó tudatszintekkel, tudomány és művészettípusokkal olyan valóságszinteket tesz megkülönböztethetővé, amelyeket a szintekhez rendelhető, felismerhető jellemzők, jellemzőcsoportok támasztanak alá. Ezek a valóságszintek a megismerés, a tudás, a tudat horizontális és vertikális fejlődésével váltak egyre jobban, és egyre tudatosabban megismertté. [5] [8]

A 20. században, az általános rendszerelmélet megjelenésével és gyakorlati alkalmazásával uralkodóvá vált az a nézet, hogy mindenütt meghatározhatunk rendszereket.

Ennek alapján feltételezhetjük, hogy a valóság különböző szintjein is felismerhetünk rendszereket.

Most a rendszereknek a valóságszintek szerinti csoportosítási lehetőségét, sajátosságait vizsgáljuk. Tágabb értelemben a valóság rendszereinek rendszerét, strukturáját keressük.

Mindenek előtt megállapíthatjuk, hogy a rendszer absztrakt, jelző nélküli definíciója a valóság különböző szintjein is értelmezhető:

„Közös ismérv alapján együvé tartozó, egymással meghatározott kapcsolatban álló elemek jól körülhatárolható csoportjai, amelyek egészként viselkednek.”

A közös ismérv most a megfigyelő, érzékelő tudata által meghatározott, szubjektív vizsgálati célból, és a valóság vizsgált szintjéből, illetve a hozzá tartozó jellemzőkből adódik. Az, ennek alapján kiválasztott elemek, illetve ezek jellemzői meghatározzák a rendszer itt is értelmezhető állapotát és működését, változását, illetve irányítását, irányítottságát.

Ezek szerint a rendszerek csoportosításának egyik fontos szempontja az, hogy a valóság melyik szintjéhez tartozó rendszerről van szó. Természetesen az egyes valóságszintekhez tartozó rendszerek csoportjaiban is találunk különböző rendszereket, amelyeket a bennük

részt vevő elemek (sajátos jellemzői) és kapcsolataik (struktúrák), a rendszer állapota, valamint a rendszerben lezajló állapotváltozások (folyamatok) és ezek irányítása, irányítottasága, a rendszer működése alapján, további csoportokba sorolhatunk. A különböző valóságsszinteken található ilyen rendszerek között az „analógia” alapján találhatunk olyan tulajdonságokat, ami a szinteket átfogó, másfajta csoportosításra adhat lehetőséget.

A valóság különböző szintjeihez

1. Személyes tudat és tudatlan
2. Egyén valósága
3. Anyagi fizikai valóság
4. Szellemi (spirituális) valóság
5. Transzcendens valóság

rendelhető rendszereket három nagy csoportba sorolhatjuk.

Az első csoportba azok az egyszerűbb, anyagi mozgásformába tartozó rendszerek sorolhatók, amelyeknek az érzékelése, kezelése többnyire a közvetlen emberi érzékelés szintjén megoldható. Ilyenek az anyagi-fizikai valósághoz (3. szint) tartozó mechanikai, fizikai, kémiai, az egyszerűbb biológiai mozgásformát megvalósító rendszerek. Ezek, a rendszer egészére értelmezve, többnyire determinisztikusak.

A határozatlan rendszertulajdonság vizsgálatánál megállapítottuk, hogy a rendszer egésze szintjén értelmezett determinisztikus jelleg nem zárja ki azt, hogy a vizsgált rendszer elemei, vagy akár részrendszerei között lehetnek sztochasztikus alkotó részek.

A megismerés fejlettebb fokozatai, területei olyan újabb, összetettebb struktúrájú rendszertípusokat hoztak, amelyekkel együtt újabb, rendszertulajdonságok jelentkeztek (például totális rendszertulajdonságok tudatosodása.) Ezek, a második, nagy csoportba tartozó rendszerek, egészében sztochasztikusak, ami azt jelenti, hogy a rendszerben lezajló változások eredményeként jelentkező, kimeneti állapotokat csak különböző valószínűséggel tudjuk előre meghatározni. Ilyenek, főként az egyén valóságához (2. szint) tartozó, összetettebb, biológiai, társadalmi és egyszerűbb kozmikus mozgásformát megvalósító rendszerek. Ebbe a csoportba tartozó rendszerek közös jellemzője az, hogy az ember közvetlenül, vagy a tudatával közvetve „benne van” a rendszerben, és így a kiszámíthatatlan, várható, de véletlen hatásokkal, alapvetően előidézi a rendszer egésze működésének sztochasztikus jellegét. Ezekben a rendszerekben általában különböző arányban belépő anyag, energia, információ állapotváltozásai jelentik a rendszer működését. A rendszerek kezelése, irányítása bonyolultabb eszközök, modellek alkalmazását igényli. Ezen a csoporton belül, a TMFT rendszereknél mindig értelmeznünk kell a célratörő jelleg miatt az ALAPVETŐ FELADATOT, ami kifejezi a rendszerre vonatkozóan a társadalmi szükséglet, igény kielégítésének feladatát, és jelzi a rendszer működésének, a működés eredményének létjogosultságát.

Ezt, az egyszerűbb kozmikus mozgásformáknál külön értelmeznünk kell. Alapvető feladatnak, „kozmosz feladatnak” a működés végeredményét, következményét tekinthetjük (például a meredek hegyoldalon, háztetőn felhalmozódott hőtömeg lecsúszása, eltávozása). Működésként értelmezhetjük az állapotváltozások sorozatát, amelynek „irányítása” közvetlen emberi beavatkozás nélkül, valamilyen törvényszerűség hatására következik be. Ezzel az adaptálással a kozmikus mozgásformába tartozó rendszereket, az ember közvetlen jelenléte nélkül, ugyanolyan sztochasztikus rendszernek tekinthetjük, mint a TMFT rendszereket.

A harmadik csoportba azokat a rendszereket sorolhatjuk, amelyeknél az állapotváltozások elszennvedője, anyaga, és maguk az állapotváltozások, a folyamatok sem eléggé ismertek. Nem tudjuk eléggé, hogy mi történik, és nem nagyon tudjuk, kevés információnk van arra, hogy miért történik. Ezek a rendszerek, nagy valószínűséggel sztochasztikusak, de a kozmikus tudat, a tudaton túli hatások eredményeként, akármilyen, egészen új tulajdonságok is jelentkezhetnek. Új típusú, nem eléggé ismert tulajdonságú anyag, energia, információ fajtákkal, új működési tulajdonságokkal, új téridőkkel, új dimenziókkal, új típusú modellekkel kellene ismereteket szerezni ezekről a mikro- és makro- világban jelentkező, feltehetően új mozgásformába tartozó rendszerekről.

Ilyen jellegű rendszerekkel találkozhatunk a személyes tudat és tudattalanba (1. szint), a szellemi valóságba (4. szint), és a transzcendens valóságba (5. szint) tartozó rendszer-csoportokban.

AZ ÁLLAPOTVÁLTOZÁS JELLEGE	RENDELKEZÉSRE ÁLLÓ INFORMÁCIÓ		
	elegendő	részben ismert	kevés
Determinisztikus	Mechanikai, fizikai, kémiai rendszerek	Előre látható, várható <i>Földrengés, lavina</i>	Véletlenszerű, váratlan bekövetkezés
Sztochasztikus (sok tényező)	Biológiai (élőlények, növények) Kozmosz I.	TMFT Az ember a rendszer eleme Kozmosz II	Bonyolult rendszerek, a sok tényezőtől még keveset ismerünk
Nem ismert (nem tudjuk, hogy miért történik) véletlenszerű	Ismerjük, de nem tudjuk irányítani; Tudjuk, hogy mi történik <i>A Föld forgása</i>	Ritka jelenségek Részben tudjuk, hogy hogyan történik <i>gömbvillám</i>	Transzcendens, spirituális A KOZMOSZ jelenségei Nem nagyon tudjuk, hogy miért történik

A sok bizonytalanság, a hiányos információk ellenére, azért van valami kapaszkodó. Az a tény, hogy a kibernetika és a rendszerelmélet az anyagi rendszerek legkülönbözőbb mozgásformái esetében kutatja a rendszerek alapvető tulajdonságaihoz tartozó, az önszabályozással és önszervezéssel kapcsolatos információáramlás általános törvényszerűségeit, igen fontos lehet a speciális rendszerek vizsgálata szempontjából. A különböző mozgásformákhoz tartozó törvényszerűségek területén ugyanis sok esetben váratlan analógiák adódnak, amelyeknek segítségével a konkrét mozgásforma speciális törvényszerűségei könnyebben megérthetőek (például formai hasonlóságot mutat egy galaxis képe, és a Föld légkörében keletkező ciklon, vagy a vízben keletkező örvény képe).

A kibernetika egyik fontos elve: ha van a világon két rendszer, amelyeknek általános működési elvei megegyeznek, akkor a rendszerek részegységeiben és közlési csatornáiban is fölfedezhetjük a hasonlóságot. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy a bonyolult, meghatározhatatlan, sztochasztikus rendszerek viselkedése elsősorban nem attól függ, hogy milyen elemekből áll a rendszer (élő sejtekből, élettelen alkotórészekből, vagy akár ezek meghatározott kombinációiból), hanem attól, hogy a rendszernek az elemei hogyan szerveződnek rendszerré, azaz, hogy az elemek között milyen struktúrák, kapcsolatok

állhatnak fenn a „működés”, változás során. Ennek megfelelően a tudat által irányított megfigyelő, érzékelő által egyre táguló intervallumban jelentkező kicsi-nagy méretű, rövid-hosszú időtartamú, vagyis különböző téridőben működő rendszerek sajátos működési alapelveit, jellemzőit, jellemzőcsoportjait más mozgásformák esetében is alkalmazni tudjuk, és ennek alapján készíthetünk a megértést, érzékelést segítő, különböző modelleket.

A rendszert alkotó elemekre vonatkozó fejtegetésünket ki kell egészítenünk azzal, hogy a működés során létrejövő állapotváltozás szempontjából az elemek különböző csoportjait különböztetjük meg:

- *átalakuló elemek* – a változás tárgyát képező elemek, elemcsoportok,
- *átalakítást végző elemek* – az átalakulást közvetlenül, vagy/és közvetve előidéző, megvalósító elemek,
- *irányító elemek* – amelyek az átalakítás kívánt módon történő elvégzését biztosítják.

Figyelembe véve a tudat, társadalmi tudat meghatározó, elsődleges szerepét, kiemelt fontosságúvá válik a *rendszerek* (különösen a TMFT rendszerek) *kialakításának első szakasza*.

A társadalmi mozgásformába tartozó rendszerek fontos jellemzője az, hogy valamilyen társadalmi szükséglet (tudatos, vagy tudat alatti) felismeréséből olyan igény fogalmazódik meg, aminek a kielégítése beleütközik a társadalmi lehetőségek korlátjaiba. Ezek az igények valamilyen konkrét paraméterre irányulnak, és itt kapcsolódik az érdekek fogalma, ami mint irányultság manipulálható. Az érdekekkel kapcsolatban értelmezhetjük a különböző érdekszinteket és az ezeken a szinteken érvényesülő intenzitást, az adott szintre jellemző érdekeltséget.

A különböző rendszerszinteken érvényesülő érdekeltségek közötti lehetséges kapcsolatok: külön-külön, összhangban levők, indifferensek, vagy ellentétesek lehetnek.

Egészében a különböző érdekszintek között érvényesülő érdekeltségek jellege alapján az érdekeltségi térben (manipulációval, ösztönzéssel, motivációval) kialakuló súlypont jellemzi az adott rendszerben érvényesülő érdekeltséget. A különböző szintek érdekérvényesítésének intenzitása megváltoztatja a súlypont helyzetét.

Az így létrejött érdekérvényesítési tér figyelembevételével meghatározható az, az ALAPVETŐ FELADAT, amivel kielégíthetőek a társadalmi szükségleteknek megfelelő igények. Ennek az alapvető feladatnak a megoldása érdekében, a személyes és társadalmi tudat hozza létre azt a rendszert (teremtí meg a valóságot), az elemek és kapcsolataik kiválasztásával, amelyek a rendszer irányított működése során képesek ellátni az alapvető feladatot, és elérni a viszonylagos önállósággal, a környezettel kölcsönhatásban kitűzött célokat. Bár a rendszerek kialakításának ez az eljárása elsősorban a TMFT rendszerekre vonatkozik, az ezen a területen összegyűlt bőséges tapasztalatok megfelelő absztrakciója ad alapot ahhoz, hogy a rendszerelmélet és a metaelmélet közötti relációkat feltárjuk.

A rendszerbe tartozó elemek szintjét (részletezettségét), és volumenét, valamint az elemek, elemcsoportok struktúráját (ami együtt fejezi ki a rendszer ÁLLAPOTÁT), a rendszerrel megoldandó, megoldódó ALAPVETŐ FELADAT segítségével határozhatjuk meg.

Ezen az absztrakciós szinten kezelni tudjuk a *rendszerek különböző méretéből*, és *különböző időléptékéből* adódó problémákat. (Például a Földet, a naprendszernek a hozzá megközelítőleg hasonló méretű bolygóival együtt vizsgálva, jelentős méretűnek találhatjuk. Ha ugyanezt a Földet a naprendszeren belül, a Nappal együtt vizsgáljuk, akkor a számunkra olyan különösen fontos bolygó, mérete alapján legalábbis, meglehetősen jelentéktelennek tűnik.)

A nagy intervallumban jelentkező méret és időlépték ellenére a rendszerszemléletű absztrakciós szint mellett, a különböző rendszerek vizsgálatánál abból indulunk ki, hogy a rendszer ÁLLAPOTÁT az elemek és ezek kapcsolatai határozzák meg függetlenül azok tényleges méretétől, és a rendszer MŰKÖDÉSE során jelentkező, tényleges időértékektől. Ez is igazolja azt a rendszerszervezési gyakorlatot, hogy a kialakult rendszer-csoportokra meghatároztuk és értelmeztük azokat az általános *rendszertulajdonságokat*, amelyek érvényesülésének tényét és módját vizsgáljuk a konkrét rendszertervezési, -szervezési, -elemzési esetekben. A gyakorlati tapasztalatok alapján az általános rendszertulajdonságok érvényesülésének tényét és módját nagymértékben befolyásolja az, hogy *milyen tulajdonságokkal rendelkező elemekből áll a vizsgált rendszer*. [8]

Jogosnak látszik az a feltételezés, hogy a metaelmélet kialakításához, a rendszerelmélet és rendszerszemlélet során alkalmazott eljárás alapján, a rendszert alkotó elemek alapvető tulajdonságaiból kiindulva, határozzuk meg azokat az általánosítható törvényszerűségeket, elméleteket, amelyek a metaelmélet részévé válhatnak. Ennek az axiómának a jogosságát, elfogadhatóságát, további vizsgálatok, elemzések igazolhatják vagy tehetik elvetendővé.

A vizsgálat részletes elvégzésének eljárás technikája tehát az, hogy a mozgásformák elemzésének eredményeként kapott alapvető elemek (anyag, energia, információ), és ezek lehetséges kombinatorikus változatainak elemzésével határozzuk meg azokat az általános tulajdonságokat, amelyekkel az ezekből az elemekből álló rendszerek feltehetően, felismerhető módon rendelkeznek.

A különböző valóságsszinteken kialakuló rendszer-csoportokon belül különböző rendszereket, részrendszereket értelmezhetünk, alakíthatunk ki, az adott szinten előforduló, megismert elemek halmazából, részhalmazából. Ennek megfelelően a különböző összetettségű, bonyolultságú (az elemek számát és kapcsolataikat tekintve) rendszer-állapot alapján értelmezhetjük a „legmagasabb rendszerszintet”, a csoport reprezentánsát.

(Legmagasabb rendszerszint: Olyan legfontosabb, legáltalánosabb ALAPVETŐ FELADAT megoldására alkalmas rendszer, ami a halmaz legtöbb elemét, elemcsoportját és a legtöbb, lényeges kapcsolatot (struktúrát) igénylő, olyan ÁLLAPOTOT jelent, amely biztosítja a feltételt a rendszer „legmagasabb” szintű MŰKÖDÉSÉHEZ.

(Legmagasabb szintű MŰKÖDÉS: Az önálló egészet alkotó rendszer „egésze” szintjén megvalósuló olyan fő folyamatok, és ezek irányítása, amelyek az egész rendszer létét biztosítják, és a rendszertulajdonságok legszélesebb körét a legteljesebb mértékben érvényesítve, alkalmasak az ALAPVETŐ FELADAT ellátására.

Ezeknél a legmagasabb rendszerszinteknél megtapasztalható rendszertulajdonságok alkalmasak arra, hogy a valóság különböző szintjeihez tartozó rendszerek általános tulajdonságait meghatározva, a hozzátartozó tudományágak jellemzőivel együtt elemezve, következtessünk a metaelméletet alkotó elemek halmazára.

(Az egyesített elméletben, a különböző valóság/tudati szinteken belüli, és közötti váltásról [14])
A valóság különböző szintjeihez rendelhető, már kialakult rendszerek tulajdonságait már vizsgáltuk. A különböző valóságsszinteken már létező, ismert, és a vizsgálati célok alapján a jövőben kialakuló rendszerek elemzésével, végső absztrakciós szinten azt állapíthatjuk meg, hogy az alapvető rendszer-elemek, amelyek végül is a rendszerek mozgásformáját meghatározzák, az

- anyagok (a)
- energiák (e),
- információik (i), halmazai,

illetve az ezekből, a halmazok közös részeként kialakított, speciális elemcsoportokként az

- anyag + energia,
- anyag + információ,
- energia + információ

mozgásformába tartozó elemek halmazai.

Első lépésben a különböző mozgásformába tartozó rendszerek kialakításához alkalmas, egy halmazba összefogott, rendelkezésre álló elemeket, elemkombinációkat és elemi kapcsolatokat (struktúrákat), és ezek alaptulajdonságait vizsgáltuk.

- Értelmeztük a „közös ismérvnek” való megfelelést. A szubjektív vizsgálati célból adódó közös ismérv lehetővé teszi a halmazban megtalálható elemek kiválasztását. Ehhez tehát meg kell határoznunk a halmazokba, részhalmazokba tartozó, a közös ismérvnek különböző mértékben megfelelő, kiválasztásra kerülő elemek ismérveit. Ezt a továbbiakban – több esetben csak a követelmények kielégítéséhez szükséges vízióként – tudjuk meghatározni. Az elemek hasonlóságának mértékét, elsősorban a rendszeren áthaladó, állapotváltozások sorozatán átmenő elemeknél vizsgáljuk (szükség szerint az átalakítást végző, és az irányítási beavatkozást megvalósító elemeket is).

Az elem kiválasztási szempontjainak meghatározásához tisztáznunk kell:

- Mi az a közös ismérv, ami a rendszer állapotának és működésének megfelel?
- Milyen jellemzők alapján határozható meg, hogy az elem beletartozik a rendszerbe, vagy csak környezeti hatást gyakorol a rendszer működésére?
- Milyen meghatározó kapcsolatok vannak, lehetnek az elemek között?
- Milyen részrendszerek alakíthatók ki a kiválasztott elemekből?
- Mikor és hogyan, milyen valószínűséggel érvényesül az egyes elemek „dominanciája” (preferencia, arányok).
- Az ismert, kiválasztott elemek halmaza mellett milyen várható halmazokra lehet számítani (üres halmaz ismérvei).

Ezek figyelembevételével a rendszer definíciója:

Közös ismérv alapján (jellemzők, jellemzőcsoportok) *együvé tartozó* (rendszerhatárokon belüli) *egymással meghatározott* (reprodukálható) *kapcsolatban álló* (struktúrák) *ELEMEK* (a vizsgált szinten tovább nem bontható, vagy nem bontandó, formailag és tartalmilag meghatározott entitások) *jól körülhatárolható* (felismerhető, meghatározható rendszerhatárok) *csoportja* (strukturált, vagy struktúra nélküli halmaz).

Definiáltuk a kvantumelméletnek megfelelő TÖMEG („fizikai” anyag, energia, információ) fogalmát, a rendszerek kialakítása szempontjából, valamint az alapvető elemek dimenzióit, paramétereit.

Az új paradigmák alapján a TÖMEG (anyag, energia, információ) a Valóságnak a tudat által megtapasztalt TÖMEG entitása.

A tudat szerepének felismerése, kitágulása, a társadalmi tudat szerepének várható növekedése vezetett az új fogalom definiálásához.

Részfogalomként meghatározva:

- *anyag* (a) a hagyományos módon szerzett információkon keresztül megtapasztalható, érzékelhető fizikai valóság, amely különböző halmazállapotokban jelentkezhet:

- plazma
- gáz, gőz
- folyadék
- szilárd.

– *energia* (e) az anyagnak az, az egyik alapvető tulajdonsága, ami a fizikai munkavégző képességet jelenti. Az energia potenciális és/vagy kinetikus formában jelentkezhet.

– *információ* (i) a megfigyelőnek (címtettnek, észlelőnek) új ismeretet adó jelek (adat, hír) tartalmi jelentése (jellemzők, paraméterek), ami valami határozatlanságot, szünetet meg (határozatlanság, értelmezési téridő). Az információ a Valóság anyag-energia entitásoknak a tudat által megtapasztalható része (konkrét téridő nélküli).

Elemi struktúrájának tekintjük az alapvető (a, e, i) ELEMÉK-ből kombinatorikus változatokkal képzett elemcsoportokat (az arányok figyelembevételével).

Az alapvető elemek dimenzióit, paramétereit összekapcsoltuk a TÖMEG-fajták hagyományos fizikai értelmezéséből adódó paraméterekkel.

Anyag

- az alkotó elemek materiális, fizikai tulajdonságai (méretek, halmazállapotok jellemzői)
- az elemek kapcsolatai (struktúrái)
- a jellemző időlépték (időintervallum).

Energia

Potenciális

- mező(tér)
- intenzitás
- idő

Kinematikus

- tömeg
- sebesség, gyorsulás
- idő (téridő)

Információ (az értelmezési téridőben)

- a tartalmat adó jelek jellemzői (adat, hír)
- a határozatlanság mértéke
- redundancia (információ-tartalom).

Figyelembe véve az újabb paradigmákból adódó változásokat, az eddigi, és a jövőbeni újabb, lehetséges rendszerváltozatokat a *mozgásformák alapján*, ezeket olyan halmazcsoport segítségével tudjuk besorolni, amely magába foglalva a korábbi változatokat, meghaladva azt, lehetőséget ad az újabb rendszer-változatok értelmezésére is.

- Az alapvető elemekből alakított első, másod, és harmad-osztályú kombinációs változatok mellett, a morfológiai séma alkalmazásával olyan változatokat is értelmezzünk, amelyekben az anyag (a), energia (e), és információ (i) hatásának, arányának három (azonossági skálán mérhető) fokozatát különböztetjük meg (normál (n), domináns (d), és gyenge (gy)). Így a három alapvető elemfajtából 50 – 60 megkülönböztethetően értelmezhető, strukturált elemcsoportot, illetve az ennek megfelelő mozgásformával rendelkező rendszert kapunk.
- Ezek figyelembevételével, érvényesítve az alapvető elemek jellemzőiből eredő hatásokat, elvégezzük a halmazok elemzését és így aggregálva és strukturálva az

elemek tulajdonságait, a mozgásforma-csoportokra meghatározhatjuk a jellemző, általános és csoporton belüli, speciális, differenciált rendszertulajdonságokat, amelyeknek alapján, azonosíthatunk, differenciáltan besorolhatunk később is, bármilyen újabb rendszereket.

A mozgásformák alapján kapott HALMAZOKAT két jellemzőcsoportban tudjuk vizsgálni, elemezni.

I. Az a **közös ismérv**, aminek alapján egy elemet, vagy elemcsoportot a halmazba tartozónak tekintünk. A jellemzők a következő kérdésekre adnak választ.

Mi(k)? A rendszer ÁLLAPOTÁT meghatározó, anyagi elem(ek), struktúrák.

Ki(k)? A rendszer ÁLLAPOTÁT meghatározó, „EMBER”, mint a vizsgált rendszer eleme, és a hozzá kapcsolódó jellemzők (én-tudat, tudás, tudat, szellem, transzcendens jellemző, energia).

A HALMAZOK **belső, saját tulajdonságai**, amelyek a bennük levő elemek közös tulajdonságaiból (például halmazállapot, szilárd anyag) részalmazokat adnak.

II. Az elemekből kialakított, kialakuló rendszerek jellemzői

Hogyan? A rendszer MŰKÖDÉSÉT meghatározó állapotváltozások és az ezekhez szükséges, irányítási beavatkozások.

Miért? A változás és az irányítás befolyásolásának lehetősége.

Időlépték? Többnyire minőségi jellemző, a környezet által meghatározott időskálán.

Rendszertulajdonságok? A vizsgálati cél(ok) alapján kialakult rendszertípusok általános rendszertulajdonságai.

A következőkben vizsgáljuk a rendszerek kialakításának, kialakulásának általános folyamatait és jellemzőit az elemek alaptulajdonságai, illetve a mozgásformákra (az elemi mozgásokra) meghatározott tulajdonságok figyelembevételével. Ezen belül, az elemek alaptulajdonságainak figyelembevételével vizsgáljuk a rendszerek változásait, beleértve a kialakulástól, a felépülésen, átalakuláson, működésen, stagnáláson, leépülésen keresztül az elhalásig. Eközben teljesen új szemléletmód alkalmazására van szükség, mert egységes elv alkalmazásával, az alapvető elemekkel kell meghatározni a valóság különböző jelenségeit megvalósító rendszereket.

	Átalakuló	Átalakulást előidéző	Irányító
Mechanikai	Az elemek egymáshoz viszonyítottérbelhelyváltoztatása	Determinisztikus ismert mechanikai törvények	Vezérlés, szabályozás
Fizikai	Fizikai jelenségek	Determinisztikus&sztochasztikus Ismert fizikai törvények	Vezérlés, szabályozás
Kémiai Szervetlen, szerves	Vegyí átalakulások	Determinisztikus&sztochasztikus Ismert kémiai törvények	Vezérlés, szabályozás
Biológiai (növények, gombák)	A szerves élet jelenségei	Sztochasztikus, ismert és új természeti törvények	Programozottönvezérlés, önszabályozás

ANYAGI MOZGÁSFORMÁK				
AZ ANYAG MOZGÁSFORMÁI	Mi(k)? Ki(k)?	Rendszerállapot	Elemek	Anyagfajták (mechanikai, fizikai, kémiai, biológiai)
			Struktúrák	A mechanikai, fizikai, kémiai, biológiai mozgásforma alapján kialakuló kapcsolatok
	Hogyan?	Rendszer működése	Változás	Adottintervallumbandeterminisztikus& sztochasztikus,ismerttermészetiörvények szerint.
			Irányítás	Közvetlenülirányítható,befolyásolható.
	Miért?			Ismerttörvényszerűségek,fizikai,kémiai,mechanikus,biológiai állandók.
	Időlépték?			Rövid(azemberiérzékelésszempontjából)
	Anyag, energia, információ arányában meghatározó jelleg!			Meghatározóan fizikai,anyagi elemek.A fogalmistruktúránkbanabsztraktmódon definiált, determinisztikus elemek.
	Rendszerek tulajdonságai?			Determinisztikus
	A HALMAZ tulajdonságai?			Ismert,meghatározott,természetiörvények alapján kezelhető elemek.

Az anyagi mozgásformán belül, természetesen külön csoportokat, illetve sajátos jellemző csoportokat kapunk az anyag sajátosságai által befolyásolt mozgásformákra.

Másképpen alakul az információhoz kapcsolódó mozgásforma.

INFORMÁCIÓ-MOZGÁS (önálló, anyaghoz, energiához kötődő)				
AZ ANYAG MOZGÁSFORMÁI	Mi(k)? Ki(k)?	Rendszerállapot	Elemek	Jellemzők(jelek) tartalma,ami határozatlanságot szüntet meg
			Struktúrák	Konkrét téridő nélkül, önálló saját kapcsolatok; Értelmezési téridőben az anyaghoz, energiához köthető.
	Hogyan?	Rendszer működése	Változás	Jelek rögzítése, továbbítása; Az anyag-, és energia-változással együtt járó jellemzők változása; Azértelmezésitéridőmiattitartalom-változás(információtartalom,határozatlanság mértéke, redundancia).
			Irányítás	Az értelmezési téridőtől függően, részbenirányítható(adatfeldolgozás, információszolgáltatás)
	Miért?			Kibernetikai értelmezési szabályok.

INFORMÁCIÓ-MOZGÁS (önálló, anyaghoz, energiához kötődő)			
AZ ANYAG MOZGÁSFORMÁI	Időlépték?		Az értelmezési téridőtől függ.
	Anyag, energia, információ arányában meghatározó jelleg!		Információ (önálló); Anyaghoz kötődő információ; Energiához kötődő információ
	Rendszerek tulajdonságai?		Az értelmezési téridőtől, a rendszerek határozatlanságától, (meghatározottságától) függően változó (determinisztikus, sztochasztikus, kombinált, nem ismert).
	A HALMAZ tulajdonságai?		Nem általánosítható, az értelmezési téridőtől függően nagyon széles intervallumban változó, kevésbé ismert.

Példaként az Energia-halmaz jellemzői:

Energia HALMAZA			
<u>Mi(k)?</u> <u>Ki(k)?</u>	Rendszer-állapot	Elemek	A megfigyelő, az alapvető, a tudat által érzékelt energiamezők, széles energiaspektrum, az értelmezett téridőben közvetlenül az energiához kötődő, az energia-szintektől függő információkkal és valószínűségekkel; a különböző téridőkben értelmezhető, a tudat által az elemhez köthető, a vizsgálati célok által meghatározott (a paraméterek frekvenciával, intervallumokkal, tartományokkal, állandókkal történő mérését és összemérését biztosító) jellemző halmazokkal; a kozmikus térrel reverzibilis, energiakvantumcsere által létrejött elemek; az információ-halmaz és az anyag-halmaz elemeivel létrejövő, változó elemcsoportok a halmazok pereménél (közös részeiben).
		Struktúrák	Változó, átalakuló, felbomló, felépülő elemek és elemi kapcsolatok, az ismert kozmosz, gömbstruktúra, sík- és gömbfelületek, zárt törvényfüzerek, szuperpozíciók.

Energia HALMAZA			
<u>Hogyan?</u>	Rendszerműködése	Változás	Arendszer ÁLLAPOTÁT meghatározó, kiválasztott, változóelemek állapotváltozásainak sorozata, a rendszer MŰKÖDÉSE során, kvázi stabil, és kvantumozott mezőváltozások, nem egészen ismert, transzcendens törvények, a rendszer egésze szintjén: sztochasztikus
		Irányítás	A rendszer állapotába, és/vagy működésébe történő (sztochasztikus, vagy determinisztikus) beavatkozásokra csak korlátozottan van lehetőség. Ismeretlen külső és belső hatásokra változó természeti környezet.
Miért?			Atudományok, spirituális elméletek által megismert, megtapasztalt, és alkalmazott természeti törvények, tulajdonságok nemelegendők a rendszer irányításához.
Időlépték?			A halmaz állapotának és változásának jelene és jövője (az energiaelemekre vonatkozó tudás, tudat), a sztochasztikus jelleg a vizsgált téridőben felismerhető, részben megismerhető.
Anyag, energia, információ arányában meghatározó jelleg!			Alapvetően energiaelemek (közvetlenül az energiához kötődő sztochasztikus információkkal), elemcsoportok, elemi struktúrák.
Rendszerek tulajdonságai?			Arendszer egésze szintjén az alapvető tulajdonság: sztochasztikus.
A HALMAZ tulajdonságai?			Az szubjektív megfigyelőtől függ (tudat, spirituális tudat, tudattalan-valóság relációjától), hogy mit akar, mit tud meglátni, kivenni az energiaelemek halmazából. Az energiaelemhez tartozó, a vizsgálati célok alapján aktivizált jellemző csoportokkal és a hozzá tartozó valószínűségekkel a megfigyelő bármilyen téridőben kint és bent, akár hol és sehol, most és a jövőben, akár mikor és soha, ki tud jönni, és az értelmezett téridőben bele tud menni a halmazba (ismeretei, meditációja alapján). A halmaz belső tulajdonságait a helytelenség, időtlenség, hierarchia, lecsupaszítottság, adott energiaszint, rendszerszint (-váltás), mozgás, átalakulás, forgás (fortyogó fazék) jellemzi.

Az alapvető elemfajták és a köztük lehetséges strukturális kapcsolatok, a hatás erősségét is figyelembe véve, sajátos, általánosítható tulajdonságokat mutatnak.

AZ ALAPVETŐ ELEMFAJTÁK (anyag, energia, információ) TULAJDONSÁGAI

- Az „a” (anyag)- hoz, és „e” (energia)-hoz mindig kapcsolódik az „i” (információ).
- Az „i” arányának kis értéke nagymértékű határozatlanságot jelent.
- A rendszer elemei (a változást elszenvedő)
 - 1 elemű „i” (pl. fogalmi rendszer)
 - 2 elemű a(i), e(i)
 - 3 elemű ae(i)
- Az „a”, vagy „e” dominanciája azt jelenti, hogy az „i” értéke (hatása) kicsi, vagyis kevés határozatlanságot szüntet meg.
- a(i), e(i) struktúra jellemzői:
- Sokat látunk, belőle, keveset tudunk róla

a > i < a/i > 1, vagy i/a <= 1, keressük az információt.

e > i < e/i > 1, vagy i/e <= 1, keressük az információt.

– Keveset (semmit) látunk; sokat (mindent?) tudunk

a < i > a/i < 1, vagy i/a >= 1, keressük az anyagot.

e < i > e/i < 1, vagy i/e >= 1, keressük az energiát.

– Legmagasabb rendszerszint: (a,e,i) 3 elem, de különböző dominanciából adódó változatokkal.

– Részrendszerek: 2 elem különböző dominanciás (d = erős, gy = gyenge) változattal.

Az alapvető elemek, és ezek kombinatorikus változatainak vizsgálatánál külön jellemzőként figyelembe kell vennünk a rendszert alkotó, kiválasztott elemek közötti eltérő arányokat. Így külön változatnak tekintjük azt a rendszerváltozatot, amelynél ugyanolyan elemcsoportban az egyik elem hatásának aránya jelentősen eltér a másikhöz viszonyítva (variációs változat).

Ennek alapján olyan morfológiai rendszercsoportosítást hozhatunk létre, amelyben minden már ismert, vagy eddig még nem definiált rendszertípus megtalálható, felismerhető, a hozzárendelt tulajdonságokkal együtt. Ezeket a tulajdonságokat használhatjuk fel a metaelméleti halmaz rendezésénél. Ugyanakkor megoldható a metavalóság különböző szintjeihez (1. Személyes tudat és tudatlan; 2. Egyén; 3. Anyagi-fizikai; 4. Szellemi; 5. Transzcendens) történő hozzárendelés.

Az alapvető elemek bevezetésével a korábbi rendszercsoportosítást is kiterjeszthetjük, újra strukturálhatjuk:

Példaként az anyag és energia elemekkel (az arányában kisebb hatású elem van zárójelben).

Az anyag (és energia) mozgások formája szerint

– **Mechanikai** (az elemek egymáshoz viszonyított térbeli helyváltoztatása).

– **Fizikai** (fizikai jelenségek).

– **Kémiai** (vegyi átalakulások).

– **Biológiai** (a szerves élet jelenségei).

Az anyag-, és energia-mozgások formája szerint

– **Társadalmi** (globális és lokális földi anyag és energia folyamatok, az ember a rendszer eleme).

– **kozmikus I.** (a Naprendszer kozmikus anyag-, és energia-folyamatai, a Föld a rendszer eleme, az emberi tudás közvetlen, és a tudaton keresztül közvetett jelenléte).

Az (anyag és) energia-mozgások formája szerint

– **kozmikus II.** (a tudati, tudatalatti és tudaton túli energia-folyamatok, az emberi tudat, az ismert kozmosz a rendszer eleme).

– **Transzcendens** (az ismert kozmoszt körülvevő, téridő nélküli energiák mozgása, információáramlások).

Az egyes elemfajtákhoz tartozó mozgásformát befolyásoló jellemzők, valamint az alapvető elemfajták (a, e, i) tulajdonságaira vonatkozó paraméterek, jellemzők ismeretében kerülhet sor a szintváltások vizsgálatára. Ezzel a megoldással a változásokat értelmezni (mérni, összemérni) tudjuk.

Ezt két aspektusból tárgyalhatjuk. Egyrészt a megfigyelő mozgásának eredményeként jelentkező szintváltásról beszélhetünk, ami történhet az adott mozgásformán belüli, vagy másik mozgásformába, a valóság másik szomszédos szintjére, vagy távolabbi szintjére való átlépéssel.

A másik lehetőség az, amikor magában a rendszerben jön létre olyan szintváltás, aminek eredményeképpen a rendszer az adott mozgásformán belül marad, vagy átmegy más mozgásformába. A váltásnak, változásnak mindig lehet olyan következménye, ami a rendszer állapotváltozását jelenti, ez pedig kihathat a rendszer működésére. Az átalakulás jelentheti a rendszertulajdonságok változását is. Például a fekete lyuk keletkezésénél, az egyenes vonalú közegáramlásból spirális formán keresztül kialakul, és tartósan fennmarad az örvénylő körmozgás. Ez az átalakulás fordítva is lejátszódik, mert a „fehér lyuknak” tekintett anyagi részecskék és sugárzások kibocsátása, a körmozgásból spirális formán keresztül átmegy a rendszer kiáramlása az egyenes vonalú mozgásba.

A rendszertulajdonságok változását előidézhetheti a téridő ÁLLAPOT változása. Ilyen jellegű változás lehet például a rendszer anyagának térfogatváltozása. Az anyag átmenetileg, vagy tartósan, kifelé, vagy befelé, megnövekvő, vagy csökkenő sűrűsége, felülete. Ilyen jelenséggel találkozunk a fekete lyuknál, vagy az embrió felületnövelő betüremkedésénél, ami később a belső, és külső felület szétválasztásába megy át.

A TUDAT szerepének felismerése (új paradigma) nyomán határoztuk meg a TÖMEG megjelenési formáihoz tartozó (anyag – energia – információ) strukturális változatainak jellemzőit. Az információ az értelmezési téridőben, a VALÓSÁG anyag-energia entitásának a tudat által létrehozott megtapasztalható része.

A HALMAZOKAT kitöltő elemek, és elemi struktúrák jellemzői:

- a „saját” téridőben az állapota oda-vissza változhat,
- átmehet, visszatérhet (a változás következtében) más halmazok jellemzőivel rendelkező „halmaz állapotába”, vagy állapotából,
- a halmazon belüli szinten nem érvényesül a kauzalitás (ezért a hagyományostól eltérő, egészen más, nehezen érthető (metafizikai) jellemzői vannak).

A rendszerszemléletben fontos, meghatározó szempont a rendszerszintváltás. A szintváltás gyakran szemléletváltást (paraméter, dimenzió) váltást is jelent (sík Föld, gömbölyű Föld).

Az általános alpmódszerként alkalmazott analízis – szintézis, aggregálás, strukturálás kikényszeríti adott esetben, egy új rendszerszint feltételezését, felismert, vagy feltételezett tulajdonságainak meghatározását. Az egységesítés elveként határozhatjuk meg a magasabb rendszerszint és a vele járó új totális tulajdonság keresését, felismerését.

A lehetőséghez képest mindig fokozott gondossággal kell előkészíteni a váltásokat, változásokat, mert az esetleges dimenzióváltásokra, véletlenszerű hatásokra lehet számítani. Fontos, hogy mindig pontosan tudjuk, hogy hol vagyunk, milyen szintre megyünk,

vagy, hogy milyen szintű változásra számíthatunk. Ennek kockázatát csökkentheti a szintváltás lehetőségének, folyamatának vizsgálata, a feltárt és megismert tulajdonságok ismeretében. Ha a tulajdonságok alapján van lehetőségünk rá, akkor előre megtervezett mérésekkel kell segíteni a váltás kézbe tartása érdekében, az időben történő beavatkozást.

METAELEMÉLETI ÖSSZEGZÉS

Az egyesített elmélet kialakításához, elterjesztéséhez, az ennek alapján tudatossá váló, új szemlélet érvényre juttatásához, az új paradigmákhoz kötődő célok és feladatok kitűzésének megalapozottságát szolgálja azoknak a tényezőknek az összefoglalása, amelyek az új, egyesített elmélet előzményeit, kialakulását, a vele szemben támasztott szemléleti, elméleti és módszertani követelményeket foglalják össze.

ELŐZMÉNYEK, ALAPOK

Az egyesített elmélet részére kitűnő alapul szolgál a 20. század második felében kialakult, és azóta kiteljesedett, általános rendszerelmélet, ami metaelméletként a kibernetikára és a számítógép rohamos fejlődésére alapozva alapjaiban járult hozzá a rendszer szemlélet, a rendszerszervezés, eleinte különösen a gazdasági rendszerek, majd később, az ember szerepének fokozódó figyelembevételével, kitérítve a rendszerek körét, a társadalmi mozgásformába tartozó (TMFT) rendszerek szervezésének elterjedéséhez.

Az utóbbi 60 évben jelentkező interdiszciplinális fejlődéssel, az új tudományágak beépítésével, a rendszerelmélet, a rendszerszervezés lépést tudott tartani.

A legutóbbi időkben az új tudományos eredmények, a tranzdiszciplinális (több tudományágat átfogó, és ezek felett, új tudományterületeken jelentkező) eredmények, új paradigmák kialakulásához, paradigmaváltáshoz vezettek.

Bár a rendszerszervezés, elsősorban a TMFT rendszerek szervezése területén gyűjtött össze bőséges tapasztalatokat, az előzetes vizsgálatokból megállapítható, hogy ezek megfelelő absztrakciója alapot ad arra, hogy a rendszerelmélet és az alakuló metaelmélet, egyesített elmélet közötti relációkat feltárva, a korábbi rendszerfogalmat, és a hozzákapcsolódó fogalmakat, megfelelő újraértelmezéssel, a metaelméletben is alkalmazzuk.

AZ EGYESÍTETT ELMÉLET KIALAKULÁSA, JELLEMZŐI

Az egyesített elméletben az új paradigmákból kialakuló, közös, elméleti alapelvek, és a rendszerelméletből felhasználható, időálló paradigmákból adaptálható alapelvek egymáshoz kapcsolódva, új struktúrákban jelennek meg.

Ezekből az alapelvekből, eszmékből nagyon változatos módszerekkel alakíthatjuk ki magát a metaelméletet, és a paradigmák kapcsolódásaiból kiadódó struktúráját.

Most, a 21. század elején, olyan nagy, a világregszert érintő, a társadalmi berendezkedésre is kiható, gyökeresen új paradigmaváltásra, egyesített elmélet kidolgozására van szükség, ezért a második, átfogó megoldás, a szintetizáló analízis alkalmazása látszik célszerűnek.

– A metaelmélet kialakításához, és fenntartásához folyamatos, részletes elemző munkára van szükség, de előzetesen, a rendszer szemléletű megközelítésből már a bevezetőben megfogalmazhattunk néhány fontos követelményt, jellemzőt, amelyeket a részletek kidolgozása közben, természetesen folyamatosan szem előtt tartottunk.

– A metaelmélet alapozásához elvégeztük a fenntartható, régi, és az új paradigmák együttes újrastrukturálását, és új szintézisét.

– Az új paradigmák magukba foglalják az új világregszert érintő (értelmező és váltó),

a vilárendszer különböző szintű részrendszereit érintő (magyarázó), és az alkalmazható módszereket érintő (gondolkodási, fogalmi rendszert váltó) paradigmákat.

– A metaelméletben is tükröződő paradigmákat összefoglalva, új, magasabb szintű, elméletileg megalapozott paradigmákat (axiómákat) határoztunk meg.

– Az új elmélet kialakításában figyelembe vettük a tudat és a társadalmi tudat erősödő szerepét.

– A valóságban, eljutottunk az anyagtól a tudatközpontú anyaghoz.

– Az új rendszerszintekkel, rendszercsoportokkal kiegészítve, elvégeztük a rendszerek új csoportosítását.

– Megkezdtük az egyes rendszertípusokra, és új feladatként a rendszer-csoportokra, és a szintváltásokra vonatkozó általános, és speciális rendszertulajdonságok meghatározását, adott esetben levonva a metaelméletbe foglalható elméleti következtetéseket.

– Értelmeztük a rendszerszintek, rendszercsoportok elemzése alapján elvileg a rendszerek, részrendszerek, „legmagasabb rendszer”, „teljes” rendszer, „reprezentáns” rendszer fogalmakat, a rendszerek „életgörbéjének” különböző fázisait (kialakítás, működésbe hozás, működtetés, fenntartás, elöregedés (lemerevedés), szétesés (elhalás)).

– A rendszerelméletet, és a kibernetikát a metaelmélet részének tekintettük, a bennük megtestesülő szemléletmóddal együtt.

– A metaelmélet tartalmazza a *rendszerelméletet*, ami: annak a rendszernek az „elmélete” (közös tulajdonságainak együttese) ami magába foglalja az összes beletartozó részrendszert.

– Érvényesült a *rendszer szemlélet*: az a közelítési (vizsgálati) módot, amely feltételezi, hogy a vizsgált rendszer más hasonló rendszerekkel együtt részrendszere egy magasabb szintű rendszernek.

– Az egyesített elmélet jellemzőit a megmaradó régi, és az új paradigmák együttes elemzéséből határoztuk meg.

ÚJ PARADIGMÁK

A 20. század első felében kialakult rendszerelmélet és kibernetika 21. századi, a gyakorlati alkalmazás érdekében szükséges újragondolásához figyelembe vettük a tudományos kutatásokból eredő új szemléletmódot (új paradigmákat), illetve a korábban már jelentkező, de most már igazolt és elfogadott tényeket, megerősödő paradigmákat. Ezekre részletesen az elvi alapokban térünk ki. [15]

KÖVETELMÉNYEK

Az egyesített elmélettel olyan megoldásokat, kezelési lehetőségeket kerestünk, amelyek megfelelnek az elvi alapokban kifejtett, új követelményeknek, új problémáknak és alkalmasak azokra az aktualizálási feladatokra, amelyek a mostani új gyökeres paradigmaváltásból következnek.

Ezeket kiegészítettük a metaelmélet alakítása során:

– A megfigyelő tudatának hatása a virtuális valóságra (amit gondolunk, amit látunk). A valóság „létezése” a megfigyelés előtt, és után.

– A megfigyelés, érzékelés rendszere (A Föld–Hold távolság egyenes vonalon, vagy elliptikus pályán; egyenes, vagy görbe vonalú mozgás: „kutyagörbe”; hol van a láng, amikor nem ég: az oxidációs rendszer folyamatainak különböző (gyorsabb, magasabb) szintjei, intervalluma; párhuzamos világok egyidejű létezése).

– A kvantumelmélet általános módszertani és szemléleti hatása:

- Az anyagi, szellemi folyamatokban (lehet, hogy a filozófiában a hegeli dialektika a kvantumelmélet egyik analóg, megjelenési formája?);
- Az agyi tudatállapotot és működést meghatározó, befolyásoló jel-, (információ-) tárolásban, feldolgozásban;
- Az ember, mint önálló rendszer működésének irányításában (a bal félteke által irányított, a végrehajtás, a környezet által befolyásolt, jobb félteke);
- Az emberi agy rendszerében a tudásszerzés folyamatának megértése, következménye, „technológiája” (a bal félteke az irányító, a spirituális világ kezelője, a jobb félteke a végrehajtó, a racionális földi valóság kezelője).
- Az emberi agy – anyag – elme – tudat – társadalmi tudat – társadalmi szükséglet – igény struktúrában.

– A rendszerek új csoportosítása, új rendszerosztályok kialakítása. Az anyag, energia, információ mozgásformáinak újragondolása, az elemi szintig (a változó elemek, változtató elemek, irányító elemek) történő analízise, új szintetizálása, ami alkalmas az új rendszerosztályok kezelésére is.

AZ EGYESÍTETT ELMÉLET TARTALMI, STRUKTÚRÁLIS KÉRDÉSEI

Az egyesített elméletnek tartalmában és struktúrájában, tehát állapotában, vissza kell adnia az új paradigmák alapján kialakult világszerkezet, külső és belső világ tartalmi és strukturális jellemzőit.

A tartalmi feltöltés az intenzív kezdet után, nyilvánvalóan folyamatos elemző munka eredményeképpen végezhető.

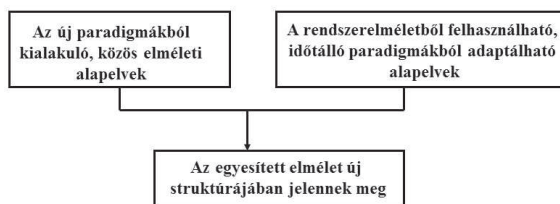
Az elmélet kialakításának menetét, folyamatát a kívánatos strukturális jellemzők segítségével határoztuk meg. Ennek főbb lépései, illetve a strukturális jellemzők:

- A tudat által teremtett valóság és a felismerhető tudomány-, és művészet-típusok egymáshoz rendelése, strukturálása.
- A hierarchikus tudat-, és valóság-szintekhez tartozó rendszerek új csoportosítása, az újabban növekvő jelentőségű szellemi és transzcendens szintek rendszereinek modellezése (az analógia fokozott alkalmazásával).
- A mozgásformákhoz tartozó rendszer csoportokon belüli, illetve a valóság-szintekhez tartozó rendszer csoportokon belüli, legmagasabb (reprezentáns) rendszerszint meghatározása.
- Rendszertípusok, és -csoportok meghatározása a mozgásformák figyelembevételével.
- A rendszerek életgörbéjének különböző szakaszaihoz tartozó jellemzők meghatározása.
- Az életgörbe különböző szakaszai közötti, a rendszer csoportokon belüli, és közötti szintváltások jellemzőinek, meghatározása.
- A változásban résztvevő, alapvető elemekhez (anyag (a), energia (e), információ (i)), és ezek kombinációs (arányaiban is differenciált) változataihoz rendelhető tulajdonságok meghatározása.
- Az alapvető elemfajtákból strukturálódó, sajátos mozgásformákba tartozó rendszerek tulajdonságainak meghatározása.
- A rendszerekben, a tudat-, és valóság-szinteken keresztül felismerhető tudományok, általános elméletek absztrakciós elemzése, a felismert, csoportosítható elméleti tételek aggregálása, a metaelméleti alappozíciók figyelembevételével.
- A tudat, társadalmi tudat szerepének, hatásának modellezése.
- Az egyes valóság-szinteken preferáltan alkalmazandó módszerek, eljárások katalógusának összeállítása.

- A rendszerelmélet, rendszerszemlélet adaptálható ismereteinek beillesztése a metaelméletbe, az egyes valóság-szintekhez tartozó rendszerekhez kapcsolva.
- Az új paradigmákból adódó fogalmak, az új értelmezésű, és a régi, adaptálható fogalmak újrastrukturálása.
- Új módszerek, eljárások kialakítása, alkalmazása a merev, fogalmi struktúrák helyett, a világszerkezeti modell, és az új paradigmák figyelembevételével kialakított új, fogalmi struktúrán alapuló, logikai területekre, keretekbe történő besoroláshoz.

Az új fogalmi struktúrában, a rendszerelméletből „áthozható” fogalmak beillesztése mellett, érvényesítettük, illetve a rendszerek osztályozásánál figyelembe vettük a következőket:

- Az alapvető elemfajtáknak, és kombinált csoportjainak, a (domináns elemeknek) a tulajdonságait,
- A tudat és valóság szintjeit,
- A világszerkezet struktúráját,
- A spirituális és transzcendens valóság szint rendszereinek és csoportjainak új tulajdonságait, (a határozatlanság magas szintje),
- A tudat és a társadalmi tudat növekvő szerepe (a TMFT rendszerek kialakításában is), (a tudatosabban létrehozott TMFT rendszerek, szervezetek, talán hatékonyabbak lehetnek)
- Az információ növekvő jelentőségét (a különböző tudat/valóság szinteken értelmezhető definícióit),
- Az információ kettős tulajdonságát (az anyaghoz, energiához kötődő információ, és az információ külön),
- A Metavalóság magasabb (globális) szintjének kezeléséhez a társadalmi tudat (MT) szintjére van szükség.

A METAELMÉLET ÚJ ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI:

- szintetizálás, az egység újrateemtése
- magasabb rendszerszintek kezelhetősége
 - magasabb tudatszint
 - magasabb valóság szint
- Rendszerek újrastrukturálása, átalakulása
- Rendszerszint-váltások

ELJÁRÁSOK, MÓDSZEREK

Általános eljárás technikaként alkalmazhatjuk azt a megoldást, hogy a metavalóság egy-egy metszetét megvizsgálva, megállapítjuk, hogy milyen tudományok, művészetek, illetve ezek milyen elméleteinek alkalmazását tudjuk megtalálni. Ezután azonosítjuk azokat a rendszereket, rendszer csoportokat, amelyekben ezek az elméletek, vagy törvényszerűségek érvényesülnek.

Az egyes rendszereket alkotó, alapvető elemfajták, elemcsoportok jellemző tulajdonságait figyelembe véve, feltárjuk és csoportosítjuk azokat a kapcsolatokat, ami alapján a metaelméleti rendszer halmazába, vagy részhalmazába beilleszthetjük az elméletet, vagy törvényszerűséget.

Ennek a halmaznak a szintjén, további elemzéssel, kialakíthatjuk, aktualizálhatjuk a metaelmélet állapotát (a feltárt elméleti elemeket, ezek struktúráját; tetszés szerinti csoportosításokkal, átstrukturálással kezelhetjük az egységes elméletet).

Az egyesített elmélet módszer és eljárás tárába olyan megoldásokat kell találnunk, amelyek a tudat, az ember (csoport), a valóság különböző szintjein gyakran nagyon különböző problémák megoldásához járulhatnak hozzá.

Ilyen jellegű különbözőségek adódhatnak az egyes valóságszinteken belül, vagy a szintek közötti váltásoknál jelentkező téridőváltozásoknál, a téridő eltűnésénél, a különböző relációk (állapotok), dimenziók (folyamatok), paraméterek (méret, értékek, sebességek) kezelésénél.

A tudás és tudat egyre magasabb szintjein a hiányos információk, az új érzékenység, érzékelés, megismerés, esetleg eltérő logika fokozottabban igényli a szellemi kontrollt, a különböző hipotézisekhez kapcsolódó, eltérő gondolati rendszereket érvényesítő módszerek alkalmazását.

Ilyen esetekben mindig a feladatból kiindulva kell megválasztanunk a módszer-együttesből az optimális megoldást ígérő eljárást. A hiányos információkkal rendelkező rendszerek kezelésénél különböző módszereket alkalmazhatunk.

Az *analógiák* felismerésével, *modelleket* alakíthatunk ki, és az elvégzett *kísérletek* alapján eljuthatunk az eddig nem ismert szabályok felismeréséhez, a hiányzó információk csökkentéséhez.

A *paradoxonok* feltárása, gyűjtése, elemzése segítségével, megfigyelések elemzésével, a magasabb rendszerszintre utaló, ritkábban jelentkező események gyűjtésével, elemzésével is csökkenthetjük a hiányzó információkat. A paradoxonok „megmagyarázása” elvezethet a következő, magasabb rendszerszintre.

Az *alapvető elemek HALMAZAINAK elemzése* (a Mi? Ki? Hogyan? Miért? Időlépték? Kérdésekre kapott válaszok (információk)), a kiválasztott alapvető elemek jellemzőiből meghatározható rendszertulajdonságok, a megfigyelő, érzékelő tudata által meghatározott vizsgálati célok, a valóság vizsgált szintjeinek jellemzői, a rendszertípusok-elmélettípusok reláción keresztül elvezethetnek olyan jellemző tulajdonságokhoz, amivel a metaelméleti halmazt gazdagítva, újabb általánosítható tulajdonságokhoz, elmélethez juthatunk el.

A módszerek, eljárások újabb csoportját az *új szemlélet* jelölheti ki. Nevezetesen a tudat, társadalmi tudat fokozott érvényesülése, olyan *csoportos alkotás technikai módszerek, eljárások* alkalmazását indokolja, ami a *mérés, összemérés* fogalmának és eljárásának a

kiterjesztésével a magasabb tudat és valóság szintek igényei szerinti alkalmazást, és a *hasonlóság mértékének* bevezetésével a sztochasztikus rendszerekben is elvégzendő mérések, összemérések megoldását is biztosítja, a *szubjektív és nem számszerűsíthető tényezők* (imponderábilis, inkommensurábilis) figyelembevételével.

A METAELMÉLET MODELLEZÉSE

Az eddigi, sokféle értelmezés után, a legáltalánosabb, mondhatni „hétköznapi” meghatározásban, a metaelmélet – metarendszerek fogalma olyan elméleti, aggregálási, és strukturálási tevékenységhez kapcsolódik, amelynek során

- a „klasszikus”, (érzékelési korlátaikkal meghatározott) fizikai, kémiai... stb. elméletek által korlátozott „metszetek” alapján alakítunk elméleteket és „próbálunk” rendszerszinten általános érvényűnek vélt törvényszerűségeket, tulajdonságokat meghatározni.
- Ezeknek a metszeteknek megfelelő részeredmények aggregálása és strukturálása útján, meghaladva a korábbi szűkebb szaktudományi „korlátokat”, közelíthetünk a vizsgált rendszerszint általánosabb érvényű tulajdonságainak, törvényszerűségeinek felismeréséhez, a magasabb, metarendszerszint, mint környezet hatásainak érzékeléséhez.
- A magasabb rendszerszint „feltűnése”, felismerése magával hozhatja a többnyire dimenzióváltással együtt járó tudati (spekulatív), és kísérleti eljárások, módszerek, modellek, a szűkebb szakmai szintet meghaladó, interdiszciplináris, transzdiszciplináris elméletek kialakítását, alkalmazását „felé”, és újabb, analógián alapuló hatásterületek felismerését (kiterjesztését) lefelé.

A magasabb rendszerszinten megtapasztalt (érzékel) tulajdonságok, törvényszerűségek (elegendő számú, meghatározott feltételek mellett hasonlóan bekövetkező események érzékelése) alacsonyabb rendszerszinten történő érvényesülése, a dimenzióváltás miatt is, a rejtett dimenziók olyan korlátozását (pontok, vonalak, sávok, intervallumok) igényli, ami esetenként megtapasztalt, „állandók” alkalmazását jelenti.

Az eddigiekben a metaelmélettel, az egyesített elmélettel kapcsolatban megfogalmazódott, hogy tartalmában és struktúrájában, tehát állapotában vissza kell adnia az új paradigmák alapján kialakult világszerkezet, a külső és a belső világ, a valóság tartalmi és strukturális jellemzőit.

Az elméletnek tartalmi és strukturális szempontból is rugalmasnak kell lennie azért, hogy a kialakítás után jelentkező, továbbfejlesztési igényeknek, aktualizálásoknak is meg tudjon felelni.

Minden olyan esetben, amikor akár sztochasztikus, akár determinisztikus valósággal van dolgunk, és az ismereteink hiányosak, vagy jelentős mértékben hiányosak, a megismerés folyamatát segítheti a jól megválasztott modell alkalmazása.

A Metaelmélet kialakításához célszerű a metavalóságnak egy olyan modelljét kialakítani, ami a metavalóság már ismert tulajdonságainak megfelelően, a későbbiekben is használható – amíg ennek meg tud felelni – a metaelmélet alakításának folyamatában.

Eddigi ismereteink alapján, már a rendszerszervezésben is megfogalmazódott az a felismerés, hogy a bonyolult rendszereket a legjobban egy gömbmodellel tudjuk kezelni.

Jelen esetben nem egy matematikailag egzakt gömböt, hanem a speciális „földgömböt” választjuk modellnek a valóság/lét különböző szintjei és a metaelmélet közötti kapcsolatot vizsgálathoz.

Ily módon ez a modell nemcsak a gömb matematikai tulajdonságait, hanem a földgömb tulajdonságait is tükrözi (É, D pólusok, egyenlítő, a földgömb forgása, keringése, lapultsága stb.) egy sajátos téridőben.

A metaelmélettel kapcsolatos követelmények, sajátosságok meghatározásához olyan új szemléletmódot alapozhatunk meg a földgömb modellel, amelynek segítségével adott téridőben a földgömb különböző metszeteit, mint a valóság/lét különböző szintjeit értelmezhetjük a hozzárendelhető, ismert tudomány-, és művészettípusokkal együtt.

A gömbmodell (a rendszerszint-váltásnak megfelelő, formai változatban az ellipszoid, vagy átmenetben a spirálalak, aminek esetleg „oldalnézete” a kozmoszban a lapos „kőd”) azért is látszik célszerűnek, mert valamilyen természeti törvényszerűség(ek)nek megfelelő, természetes forma. Nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy a formai tulajdonságokban tükröződő, természeti törvények a valóság/lét sajátos területeihez kapcsolódó, tudomány-, és művészet típusokban, tágabb értelmében a kialakult, vagy várhatóan meg tapasztalható ismeretek struktúráiban is felismerhetőek.

Az elméleti indoklás helyett itt most azt a megoldást alkalmazzuk, amire Ludwig von Bertalanffy hivatkozott a metaelméleti követelményeknek végül megfelelő, rendszerelmélet-alapozó tanulmányaiban. **„A legelső bemutatáshoz, az eredeti homály eloszlatásához azonban a konkrét módszer (amely példák segítségével mutatja be a problémát), ha nem is az egyedül lehetséges, mindenesetre előnyösebb, mert könnyebben kelt visszhangot és élénk érdeklődést.”**

Példaként: METAVALÓSÁG, MODELL, METAELEMÉLET

Metavalóság (földi)	Elmélet	Földgömb-modell	Metaelmélet
Mérsékelt égövi, balra forgó ciklon az északi féltekén	Légköriképződmények meteorológiája, mérsékelt égövi éghajlaton	Gömbcsáv az északi félteke mérsékelt övi területe felett a troposzférában	Az Anyag (levegő, víz, kozmikus anyag) spirálisan forgó mozgásformája
Vízörvény a folyóban	Áramlástan, hidrodinamika	Egy pont a folyó vonalán	
Fekete lyuk	Miért?... (hipotézis: gravitációsörvényszívjába a kozmikus anyagot?)	A Földről észlelhető kozmoszban	
Spirálisan forgó galaxis	Kozmikusanyagmozgása a kozmoszban	Egy pont, ahonnan a kozmosznak ez a tere látható	Irreverzibilis folyamatok
A Föld forgása	Miért? ... (hipotézis: ?)	Az egyenlítő egy pont, vagy a greenwichi hosszúsági kör (24 óránként egy teljes, de folyamatos körforgása a Földtengelyekörül, Nyról K-i irányban).	

Metavalóság (földi)	Elmélet	Földgömb-modell	Metaelmélet
Hó-lavinaahegyoldal	A hőtömeg ereje meghaladja a súrlódó erőt	Egypontaföldfelületen, magas, meredek hegyoldalon	
Téli – nyári időjárás az északi féltekén	AFöldkeringéspályája a Nap körül	Az északi félteke napközeli, naptávoli állapotban, a naprendszerben	Különböző időléptékű, ciklikusan ismétlődő folyamatok
Árapály jelenség a tengereken	A Hold változó tömegvonzási hatása a tenger vizére (a Föld forgása miatt)	Változó gömbsáv	
Az afrikai egyenlítő élővilága	Afrika élővilága	Az egyenlítő 0–45 fokos hosszúsági foka közötti körív	A Föld élővilága
Az északi sark élővilága	Északi sark élővilága	Az északi sarkkörtől északra eső gömbsüveg	
Egynaptári napnappali és éjszakai időtartama	AFöldkeringéspályája, a Föld forgása	Az egyenlítő egy pont, vagy a greenwichi hosszúsági kör (24 óránként egy teljes, de folyamatos körforgása a Föld tengelyek körül, Ny-ról K-i irányban). Az É, vagy D pólus napközeli, naptávoli állapotban, a naprendszerben	Az egységállandósága a részek adott intervallumon belül történő változásával
(információ) hír mozgása a TMFT rendszerekben	informatika	Egypontaföldgömbön, vagy kisebb körökön	Miért? ... Hipotézis: az információ általános mozgásformái
Informatika, vagy hír mozgása a kozmoszban	Miért, hogyan? ... Hipotézis: Kozmikus hírközlés, vagy informatika	Elliptikus pálya, földfókusszal	
Műhold a Föld körül	Első kozmikus sebesség ($v = 7,92 \text{ km/sec}$) (körpálya: határeset)	Föld körüli körpálya a kozmikus térben	Kozmikus „közlekedés” a Földről
Műhold a Föld kozmikus terében	Föld körüli kozmikus repülés ($11,18 > v > 7,92 \text{ km/sec}$)	Elliptikus pálya, a föld a fókuszban	
Műhold a naprendszerben	Második kozmikus, vagy szökési sebesség (a Föld elhagyása) ($v = 11,18 \text{ km/sec}$)	A föld körüli kozmikus térből induló parabolikus pálya	

Metavalóság (földi)	Elmélet	Földgömb-modell	Metaelmélet
Műhold a KOZMOSZBAN	Harmadikozmikussebesség (a Naprendszer elhagyása) ($v = 16,4$ km/sec)	A föld körüli kozmikus térből induló hiperbolikus pálya	
Kozmikus sebességek elérése	Reaktív hajtás ($v > 7,92$ km/sec)	Kombinált pálya (kör + ?)	
Kozmikus sebesség intervallumok	Csillagászat, mechanika	Földet körülvevő KOZMOSZ tere	
A Hold keringése a Föld körül (balra kering)	Miért? ...	Föld körüli pálya a kozmikus térben	Miért? ... Hipotézis: ? ...
A Föld keringése a Nap körül (balra kering)	Miért? ...	Elliptikus pálya, napfókusszal	
A Halley-üstökös keringése a Nap körül (jobbra kering)	Miért? ...	Elliptikus pálya, napfókusszal	
A Föld rétegződött belseje	Miért? ...	A földgömbön belüli földi rétegek	Miért? ... Hipotézis: van anyag-nak (föld, levegő, kozmikus anyag) olyan jellemzője, ami megmagyarázza a rétegződést
A Föld rétegződött légköre	Miért? ...	A földgömb feletti légköri rétegek	
A Földet körülvevő (rétegződött?) kozmosz	Miért? ...	A földet körülvevő kozmosz (rétegei?)	

HIVATKOZÁSOK

- VARGA CSABA: A metaelmélet hipotézise. In *Metaelmélet, metafizológia*. Szerk.: Varga Csaba. Stratégiakutató Intézet, 2005.
- VÁLÓCZY ISTVÁN: *ECM eljárás (Elemek Csoportjainak Meghatározása)*. Kézirat. BME Továbbképző Intézete, Bp., 1975.
- HERBERT A. SIMON: *Korlátozott racionalitás*. Válogatott tanulmányok. KJK, Budapest, 1982.
- Dr. KINDLER JÓZSEF: *A csoportos döntések korszerű módszerei különös tekintettel a Nominális Csoport Módszerére (NCM)*. BME Ipari Üzemgazdaságtan tanszék. Budapest, 1978. augusztus.
- VÁLÓCZY ISTVÁN: *A többszintes, személyes és kollektív valóság tudat lépcsői*. Előadás a Sopronban megrendezett (2010. 05. 29–30.) Új paradigmák – új gondolkodás című konferencián.
- VÁLÓCZY ISTVÁN: Interdiszciplínák, transzdiszciplínák, metaelméletek I. Új paradigmák a tudomány-fejlesztésben. *Valóság*, 2014. 1. szám, 43–55.

Kelet Golgotája – Katyń, 1940

1940. március 5-én *Lavrentyij Berija*, a Szovjetunió belügyi népbiztosa a 794/B számú felterjesztésében javaslatot tett 14 700 lengyel hadifogoly és további 11 000 bebörtönzött lengyel – mindannyian „*a szovjethatalom engesztelhetetlen és megátalkodott ellenségei*” – agyonlövésére. Az ugyanazon a napon, a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának Politikai Bizottsága által kiadott, P13/144 számú határozat jóváhagyta a jegyzéket, április elsején pedig kezdetét vette a legszerényebb becslések szerint is legalább huszonkétezer áldozatot követelő „*börtön- és táborkiürítési akció*”. A legalább öt helyszín egyike egy Szmolenszk melletti település, *Katyń* volt. Itt mintegy 4400 hadifoglyot mészároltak le.

Németh István új kötete *Berija* jegyzéke mellett további mintegy százhusz dokumentum segítségével összegzi a Lengyelország negyedik történeti felosztásához vezető utat, a katyáni tömeggyilkosság mára már részletesen dokumentált és többek között *Andrzej Wajda* (az ő századosként szolgált apja is az áldozatok között volt) döbbenetes erejű filmje által is megidézett történetét, továbbá a meszárlás napjainkban is sok vitával kísért utóéletét.

Németh István professzor 2008-ban egy történelmi magazinban – *Arany Évával* közösen jegyzett, képi illusztrációkban és forrásrészletekben gazdag tudományos-ismeretterjesztő írásában – már felvázolta *Katyń* történeti hátterét és a német-szovjet harapófogóba, a két birodalom „életterébe” került Lengyelország második világháborús tragédiáját. Jelen kötetében a katyáni kérdés száz évét – az előtörténet, az új lengyel államiság belső és nagyhatalmi vitákkal kísért születésétől a máig ható következményekig, napjaink nehezkes igazságtételi folyamatáig – mutatja be.

Az összegzés felét az első világháború és az azt követő orosz–lengyel viszály ütközeteiben, illetve a diplomáciai huzavonák során formálódó és konszolidálódó, ugyanakkor német–orosz határproblémából a szovjet–német közeledés árnyékában a nemzetközi politika részévé váló Lengyel Köztársaság 1918 és 1939 közötti történetének német és osztrák levéltári forrásokon és friss szakirodalmi bázison nyugvó bemutatása teszi ki. A dokumentumok között olvashatjuk *Miklós* nagyherceg, orosz főparancsnoknak a lengyel nemzethez intézett 1914-es kiáltványát, amelyben biztosítja a lengyeleket, hogy „*Nagy-Oroszország nyílt szívvel és kitárt karokkal*” üdvözli őket. A lengyelül írt proklamáció minden bizonnyal nem csak azért talált süket fülekre a lengyelek körében, mert a falragaszokra a lengyel zászlót fejjel lefelé nyomtatták... A breszt-litovszki békeszerződés aláírását kikényszerítő német előrenyomulást *Hoffmann* német tábornok „*a legnevetesegebb háborúnak*” nevezte, „*amelyet valaha is megélt*”. Ugyanis az „*csaknem kizárólag vonatokon és autókon folyik. Az ember felrak a vonatra egy maroknyi gyalogost gépfegyverekkel és egy ágyúval, és elutazik a legközelebbi állomásig, elfoglalja, foglyul ejti a bolsevikokat, vasúton további csapatokat von előre és utazik tovább*”.

A nem csupán ügyetlen falragaszokkal operáló orosz és állomásról állomásra vonatkozó német hatalom a két világháború közötti időszakban gyorsan felfedezte céljaik azonosságát, mindkettő a kialakult világrend szétzúzását akarták, Németországot a bosszú, Szovjet-Oroszországot Európa forradalmasításának szándéka vezette. A bolsevikok vezetője, *Lenin* ugyanakkor azt is tisztán látta, hogy az érdekközösség felbomlásával a németek lesznek a szovjet-orosz hatalom „*legbőszebb, legnagyobb ellenségei*”.

Véleménye szerint az idő fogja eldönteni, hogy „*Európa romjain végül német birodalom vagy kommunista szövetség épül-e fel*”. Kimerítő ízelítőt kaptunk és kaptak a lengyelek is mindkettőből.

A lengyel vezetők ráadásul azzal is tisztában voltak – ahogyan ezt *Alexander Skrzynski* külügyminiszter, későbbi miniszterelnök már 1923-ban megfogalmazta –, hogy az államiságát 1918-ban visszanyert ország határainak csupán 5%-át kitevő román szakasza biztos, a 20%-nyi csehszlovák és litván határszakasz bizonytalan, de a határok 75%-a „*állandóan veszélyeztetett (a Szovjetunió és a Német Birodalom irányában)*”. Alig több mint másfél évtizeddel később a germán és a szláv óriás tort ilt a Molotov–Ribbentrop-paktum értelmében a térképről immár negyedszer letörölt Lengyelország romjain.

Az ország kettős megszállásakor, ahogy ezt a második fejezetben olvashatjuk, mindkét nagyhatalmat ugyanaz a szándék vezette: felszámolni a lengyel értelmiséget, kiiktatni mindazokat, akik Lengyelország talpra állásának letéteményesei lehetnek. A német határokon kívül épített első koncentrációs tábor, a Danzigtól keletre fekvő Stutthof mintegy 65 ezer áldozata mellett 1939 őszétől 1940 tavaszáig a pomerániai Katyńban, a piaśnicai erdőben és több száz további pomerániai helyszínen mintegy 35–50 ezer embert végeztek ki azok a német „lengyel- és zsidómentesítő” egységek, akiknek a felettesei a velük párhuzamosan gyilkoló szovjetek által elkövetett borzalmakat 1943. április 13-án a világ közvéleménye elé tárták. „*Lássák csak saját szemükkel,*” – írta naplójában a lengyel értelmiségre utalva Goebbels – „*mi vár rájuk, ha teljesülne az a gyakori kívánságuk, hogy a bolsevikok legyőzzék a németeket*”.

Emellett a nemzetiszocialista propaganda Sztálingrád után a totális háború melletti érvként is felhasználta Katyńt, és a szövetségesek közötti ékverési szándékon túl a varsói gettófelkelésről is elterelhetette a figyelmet. Még az SS Biztonsági Szolgálatának 1943. április 19-i jelentése is úgy vélte, hogy sok német jogtalannak tartja a Katyń miatti német felháborodást, mert „*német részről sokkal nagyobb méretekben gyilkoltak meg lengyeleket és zsidókat*”. Bár az egyik tömeggyilkos rendszer vádolta meg a másikat, az adott esetben (legalábbis 1990 óta) egyértelmű a felelősség kérdése.

A kozelszki, sztarobelszki és osztaskovi lengyel hadifogolytáborokban 1940 tavaszán, hat héten át csörögtek a telefonok. Moszkvából diktálták be – hosszadalmas „*rulettórák*” keretében megküzdve a lengyel nevekkal – a táborokból elszállítandóknak a korábbi kihallgatások eredményeként összeállított listáját. Az írásbeli jegyzékeken csak az „*átszállítandók*” neve, születési éve és aktájának száma szerepelt. A katonáknak azt mondták, hogy munkára viszik őket egy másik táborba. A sztarobelszkiek Harkovba, az osztaskoviak Kalinyinba (ma Tver) kerültek. A kozelszki foglyokat pedig azzal nyugtatták meg a szovjet Belügyi Népbiztosság, az NKVD emberei, hogy társaik „*hazamentek*” vagy „*Nyugatra mentek*”. Nyugatra, mintegy 240 kilométernyire – Katyńba.

Ezt követte 1940. április 3. és május 13. között az NKVD zsargonjában „*nedves munkának*” nevezett kivégzés – a *Gestapó*nál is előszeretettel alkalmazott tarkölövessel. Végül a sírok fölé fákat ültettek. Kalinyinban – ahogy ezt egy 1991-es tanúvallomásból tudjuk – a személyazonosság megállapítása után rögtön megbilincseltek a foglyokat, egy sötét pincehelyiségben ketten lefogták, egy harmadik társuk pedig tarkón lötte őket. A pince gyors megtisztítása után jöhetett a következő áldozat. A mérsárlás után a személyi aktákat elégették, a gyilkosoknak bankettet rendeztek, többeket előléptettek, és mintegy százhuszan pénzültalmat kaptak.

Bár a döntés szűk körben született meg, egy fennmaradt iratmásolat azt tanúsítja, hogy legalább 41 embert írásban informáltak a határozatról. Az akció fő felelőse és megszervezője a korábbi belső politikai és katonai leszámolásokban többször személyesen részt

vett *Vaszilij Blohin* tábornok volt. 1940. május 20-án, amikor lengyel hadifoglyok gyermekei levélben fordultak a „*Nagy Sztálinhoz*” és arra kérték, hogy „*adja vissza*” nekik Osztaskovban lévő édesapjukat, azok már nem voltak életben. Sztálin aznap egy másik értesítést is kapott: Berija a lengyelkérdés végleges megoldásáról számolt be neki. A hadifoglyok levelezését, fényképeit és azok negatívjait megsemmisítették. *Adam Solski* örnagy naplóbejegyzése később egy tömegsírból került elő: „*IV. 9-én hajnalban elég különösen kezdődött a nap. Cellákra osztott rabszállító autóval indulunk (szörnyű). Valamiféle nyaralóhoz vittek az erdőben. Ott alapos motozást tartottak. Elvették az órát, 6.30-at (8.30-at) mutatott, megkérdezték, van-e gyűrűm. Elvették a rubelt, a derékszíjamat, a zsebkésemet.*” A napló itt félbeszakad.

A kevés túlélő között volt *Stanisław Swianiewicz*, a későbbi koronatanú is, akik legközelebb 1990-ben térhetett haza Lengyelországba, akkor, amikor a Szovjetunió évtizedes hallgatás és dezinformáció után hivatalosan beismerte: az NKVD felelős a gyilkosságokért. A berlini rádió 1943. április 13-án kürtölte világgá a szovjetek által elkövetett gyilkosságokat, *Mihail Gorbacsov* 1990-ban ugyanezen a napon adta át *Wojciech Jaruzelski* tábornoknak az eredeti likvidáló listákat. Április 13. a lengyel szejm döntése értelmében 2007 óta a Katyńi Büntény Áldozatainak Emléknapja.

A fejezet a mézárálás egyetlen (?) magyar áldozatának, a Varsói Egyetem magyar lektorának, az első lengyel–magyar szótár szerkesztőjének, *Korompay Emánuel Aladár* lengyel tartalékos századosnak a portréját is megrajzolja. Korompay mind az első, mind a második világháborúban ugyanott szolgált, előbb a Monarchia, utóbb Lengyelország hadseregében, Przemyslben. A szerző szerint nem tudni, hol halt meg, más forrás szerint Harkovban végezték ki, szerepel az ott kivégzettek jegyzékében, ugyanakkor holttestét nem azonosították. Lengyel felesége Auschwitzban pusztult el, három lánya közül az egyik egy 1939. őszi bombatámadásban veszítette életét, a másik a *Gestapo* fogságában 1943-ban öngyilkos lett, és csak a harmadik, Ilona élte meg – egy nem önkéntes szibériai kitérő után – a lengyel rendszerváltást. Élete végéig őrizte apja sztárobelszki és édesanyja auschwitzi levelezőlapját, mindössze ennyi emléke maradt a családjáról. A szerző szerint lengyel kutatások tudni vélik, hogy volt még egy magyar, Szatmárnémetiben született, Kovács nevű áldozata Katyńnak. Róla jelenleg nem tudunk többet. Egyéb forrásokból az is ismert, hogy a kozelszki tábor mártírjai között volt még a magyar családból származó, de már Lengyelországban született hivatásos tűzértiszt is, *Oskar Rudolf Kuehnel*. Az ő maradványait később sikerült azonosítani.

Egy nemzetközi, pontosabban – Svájc kivételével – a németekkel szövetséges, illetve általuk megszállt vagy függő helyzetben lévő országokból érkezett orvosszakértői bizottság tagjaként vett részt az 1943. tavaszi exhumálásokban *Orsós Ferenc* (1879–1962), patológus, törvényszéki orvos, egyetemi tanár, az MTA tagja, akit a népbíróság – leg súlyosabb vádpontként a katyńi részvételét megnevezve – háborús bűnössé nyilvánított. Ugyanakkor arról sem szabad elfeledkezni, hogy Orsós a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének elnökeként (továbbá a Magyar–Német Társaság igazgatósági tagjaként) a parlament felsőházában állt ki a fajelmélet és a *numerus clausus* mellett, sőt 1941 júliusában javasolta, hogy ne csupán a zsidó–nemzsidó házasságot és szexuális kapcsolatot tiltsák meg, hanem a cigány–magyar házasság tilalmát is rögzítsék törvényben.

A tömegsírokban talált mintegy 900 zsidó áldozatról pedig hallgattak a propagandisták, ugyanis nem illett a „zsidó-bolsevik összeesküvés” teóriájába. Mindezek után természetesen – a későbbi nyugati megbecsültsége, mainzi egyetemi professzori állása ellenére – a rendszerváltás utáni akadémiai rehabilitáció nem érintette Orsós professzort. A lőtt sebek elismert szakértőjének tartott magyar patológus, aki az egyértelmű azonosítás érdekében a területen talált növénymaradványok és a fák évgyűrűinek botanikai vizsgálatát is

javasolta, 1943. május 4-én adta át a bizottság zárójelentését Berlinben *Leonardo Conti* birodalmi egészségügyi vezetőnek. Orsós intézeti adattára, főleg a Katyńnal kapcsolatos dokumentumok 1945-ben a Szovjetunióba kerültek, napjaink magyar–orosz levéltári együttműködése keretében talán egyszer hazakerülnek majd.

A lengyelek sorozatos, a hadifoglyok sorsát firtató kérdéseire – ahogy ez a harmadik nagyobb tematikai egységből kiderül – a szovjet pártvezetők újabb és újabb verziókkal álltak elő. Berija már 1940 őszén arról beszélt lengyel katonák előtt, hogy a hadifoglyokkal szemben „*nagy hibát követtek el*”. A lengyel delegáció nem tudta mire vélni a dolgot. Sztálin 1941 decemberében arról próbálta meggyőzni *Wladislaw Sikorski* tábornokot, a lengyel emigráns kormány miniszterelnökét, hogy honfitársai Mandzsúriába szöktek, vagy minden bizonnyal szabadon eresztették őket, csak még nem érkeztek meg. Pár hónappal később már arról beszélt, hogy kiadta a parancsot a szabadon bocsátásukra, de lehet, hogy a németek által elfoglalt területen vannak és szétszéledtek. Amikor pedig a németek megtalálták az első tömegsírokat, a szovjetek a náci nyakába akarták varni a gyilkosságokat és megszakították a kapcsolatokat az ügy tisztázását követelő, szerintük a Hitler által rendezett „*nyomozási komédia*” részesévé vált lengyel emigráns kormánnyal. Sikorski így reagált: „*Az erő Oroszország oldalán áll, az igazság a miénken*”.

Bár *Sir Owen O'Malley*, a lengyel emigráns kormányhoz akkreditált brit diplomata 1943. június közepén részletes jelentésben számolt be kormányának arról, „*hogyan és miért zúzták szét a fejét több ezer lengyel tisztnek olyan közönyösen, ahogy a majom a diót tőri*”, és az amerikai kormányzat információkat kapott többek között *George Howard Earle* balkáni különmegbízottól a szovjetek bűnösségéről, a háborús koalíció fenntartása fontosabbnak bizonyult az igazságnál. Az angol külügyi vezetés úgy döntött, hogy nincs értelme „*a kelleténél több személyt kitenni annak a szellemi konfliktusnak, amelyet a jelentés olvasása okozna*”, *Roosevelt* amerikai elnök pedig kifejezetten megtiltotta, hogy „*kedvezőtlen vélemény*” jelenjen meg a szövetségesről és Szamoára helyeztette át a kellemetlenkedő diplomatáját.

A gyilkosságok utóéletével az utolsó fejezet foglalkozik. A háborús bűnösök nürnbergi perében a szovjet ügyész, *Roman Andrejevics Rügyenko*, aki későbbi tanúvallomások szerint 1940-ben maga is jelen volt a harkovi lengyel hadifoglyok kivégzésekor, továbbra is a németeket vádolta a mézszárlás elkövetésével. Először kilencszáz, majd hirtelen tízezer áldozatról beszélt. Ez már a nyugati hatalmaknak is sok volt, a színpalak mögött tudatosították az oroszokkal, hogy „*egyék meg, amit főztek*” – emlékezett az amerikai főügyész. Az ítélelhozatal során nem említették Katyńt. A nyugati hatalmak cinkossága – bár az amerikai Kongresszus különbizottsága 1952-ben több mint kétezer oldalas jelentést hozott nyilvánosságra – gyakorlatilag 1990-ig, Gorbacsov beismeréséig tartott. A szovjet blokk országainak történelmi emlékezetéből, a tankönyvekből, sőt, még a tragédia által közvetlenül érintett lengyel családok múltjából is megpróbálták kitörölni Katyńt. Az 1986-ban állított első varsói emlékkereszt feliratát még aznap eltávolították.

Nyikita Szergejevics Hruscsov 1956. februári beszéde az SZKP XX. kongresszusán nem említette Sztálin bűnei között a katyíni mézszárlást. Egy 1959. március 3-án született KGB-jelentésből tudjuk, hogy Katyńban 4421, Harkovban 3820, Kalinyinban 6311 lengyel tisztet, orvost, pilótát, ügyvédet, jogászt, író, újságíró, hivatalnokot, egyetemi tanárt és nagybirtokost végeztek ki, ehhez jön még 7305, egyéb nyugat-ukrajnai és nyugat-fehéroroszországi táborokból és börtönökből kivégzett áldozat. A mézszárlásokat mintegy 450 hadifogoly élte túl.

Bár a lengyel származású *Zbigniew Brzeziński*, amerikai politikus és politológus már 1990-ben a „*katyíni hadművelet Eichmannjainak*” bíróság elé állítását követelte, a fele-

lősségre vonás elmaradt. Oroszország máig csak annyit ismert el, hogy a lengyel hadifoglyok megölése „*bűncselekmény volt, de jellegében nem a lengyel nép kiirtását célozta*”, és Katyń esetében csupán „*hatalommal való visszaélés történt a Vörös Hadsereg legfőbb vezetéséhez tartozó személyek részéről*”. Ugyanakkor a bevezetőben említett Berija-féle felterjesztést *Borisz Jelcin* orosz elnök 1992 őszén átadta a lengyeleknek, majd 2010-ben *Dmitrij Medvegyev* is követte hivatali elődjét több kötetnyi irat nyilvánossá tételével.

2013 őszén az Emberi Jogok Európai Bírósága elutasította az áldozatok hozzátartozóinak keresetét, és csupán abban marasztalta el jogerősen Oroszországot, hogy az nem adott át dokumentumokat Strasbourgnak. Az is igaz, hogy – bár voltak törekvések arra, hogy az 1920-as lengyel–orosz háborúban lengyel hadifogolytáborokban elpusztult orosz katonák sorsát egyfajta „anti-Katyńként” állítsák szembe az 1940-es eseményekkel – a két ország miniszterelnöke, *Vlagyimir Putyin* és *Donald Tusk* 2010-ben együtt hajtott fejet az áldozatok előtt. Ismert, hogy *Lech Kaczynski* lengyel államfő különgépe szintén a megemlékezésre tartva a szmolenszki repülőtéren, leszállás közben lezuhant.

Manapság a világ 18 országában mintegy kétszáz emlékhelyen idézik meg Katyń áldozatait, 2011 óta – a közép-európai fővárosok közül elsőként – Budapesten is. Talán ennek is köszönhető, hogy a magyarországi lengyel menekültekkel kapcsolatban is olvasható néhány forrás a kérdés ennél jóval szélesebb, folyamatosan bővülő, bár – ezt gyakorló levéltáros-történészként mondom – nem kellően árnyalt szakirodalmából.

Az alapvetően „németzakértőként” és kiterjedt tudományszervezői tevékenységéről ismert, ezúttal a lengyel történelemben szakmai kirándulást tett Németh István professzor kötetének legfőbb érdeme, hogy a katyíni tömeggyilkosságokat történeti háttérükbe helyezi, érvelését pedig a legújabb lengyel, részben német (ez olykor a valóban nehezen azonosítható helység- és személynevek nem mindig konzekvens használatából is kiütözik) és angol, továbbá magyarul hozzáférhető kutatási eredményekre alapozza. A témakör legfontosabb, bár jórészt ismert forrásai mellett mintegy harminc, magyarul először olvasható ukrán, lengyel, orosz dokumentumot is közöl. Nyilván szükséges lett volna az orosz nyelvű publikációkat is felhasználni.

A szerző főleg az első világháborúig visszanyúló történeti előzmények és a tömeggyilkosságok elkövetésének bemutatására összpontosított, ez a kötet legerősebb és legalaposabb része. A választott alcím is jól mutatja ezt (*Lengyelország a Szovjetunió és Németország „életterében” 1914–1945*). Ezért érdemes az összegző szöveget a fejezetcímeket nem pontosan lefedő dokumentumcsoportok, sőt akár a – változó részletességű és fontosságú – életrajzi ismertetések olvasásával együtt, vagy fejezetenként hátralapozgatva megismerni. Az iratok és a közölt pályaképek ugyanis, főleg a máig ható következmények vázlatos bemutatásakor nem csupán hitelesítik, de sok esetben ki is egészítik az első részben leírtakat. Néha pedig a lábjegyzetek rejtenek, a szűkebb értelemben vett hivatkozásnál bővebb, fontos információkat.

Szintén javasolt a kötet végén található időrendi ismertetés és a szakirodalmi hivatkozások segítségével, illetve utóbbiak kibővítésével tovább kutakodni a témában. Már csak azért is, mert egyrészt folyamatosan kerülnek elő újabb dokumentumok. *Krystyna Piórkowska* lengyel kutató 2014 elején számolt be arról, hogy megtalálta egy amerikai tiszt, a katyíni áldozatok exhumálásánál hadifogolyként jelen volt *John H. Van Vliet Jr.* nyolcoldalas jelentését. Másrészt az orosz–lengyel megbékélés is hosszú folyamatnak ígérkezik.

(*Németh István: Katyń, 1940. Lengyelország a Szovjetunió és Németország „életterében” (1914–1945). Összegzés és dokumentumok. L’Harmattan, Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest, 2013, 338 p.*)

Hugh Eakin

A titokzatos Omán

1.

A földgázvezeték

2014. március 12-én Haszan Róháni iráni elnök a külügyminiszter, az olajügyi miniszter, a központi bank elnöke és más magas rangú iráni tisztviselők társaságában repülőgépre szállt, átrepült az Ománi-öböl fölött és rövid utazás után megérkezett Maszkatba, Omán fővárosába. Omán az Arab-félsziget keleti csúcsánál található – ott, ahol a Perzsa-öböl találkozik az Arab-tengerrel – és az arab világ egy olyan részéhez tartozik, amely híres az Iráni Iszlám Köztársasággal szembeni ellenséges viszonyáról. Legközelebbi szomszédai közül több – köztük Katar, Kuvait és a Szaúd-Arábiai Királyság – egy egyre brutálisabbá váló helyettesítő háborút vív Irán ellen Szíriában, Irán pedig már nemegyszer fenyegetőzött azzal, hogy megakadályozza az arab olajat szállító tartályhajók átkelését az országot Omántól elválasztó keskeny Hormuzi-szoroson.

A márciusi út rendkívüli eseménynek számított, hiszen ez volt Róháni elnök első Arábiába tett látogatása. Az utazás célja az volt, hogy a két ország közötti gazdasági kapcsolatokról tárgyaljon Kábúsz bin Szaíd al-Szaíd szultánnal, aki immár több mint négy évtizede áll Omán élén. Huszonnégy órán belül megállapodást kötöttek arról, hogy egymilliárd dolláros befektetéssel felépítenek egy, a két országot az Ománi-öbölön keresztül összekötő gázvezeték, illetve arról, hogy Irán a vezeték átadását követő huszonöt évben földgázzal látja majd el Ománt.

A megállapodás jól mutatta, hogy az utóbbi hónapokban milyen gyorsan változott Irán helyzete és megítélése a világban. Amikor 2013 júniusában Róhánt elnökké választották, Irán még

a régóta érvényben levő gazdasági szankcióktól és a nemzetközi elszigeteltségtől szenvedett. Az USA szoros szövetségben áll Irán ellenségeivel, azaz a Perzsa-öböl túlsó oldalán található, többnyire szunnita monarchiákkal. Azóta Irán megállapodott az Egyesült Államokkal abban, hogy a jövőben tárgyalásokat fognak folytatni egy új nukleáris programról, Szaúd-Arábia befolyása jelentős mértékben csökkent Washingtonban, az Öböl-menti Együttműködési Tanács – a hat országot tömörítő szaúdi vezetésű szövetség, amelynek Omán az egyik alapító tagja – pedig egyre megosztottabbá válik. 2014 júniusában, amikor szunnita szélsőségesek támadásai rázták meg Irak északi részét, már Washington és Teherán Irak megmentésére vonatkozó erősödő közös érdekeiről beszéltek. Bár ez a tény kevés figyelmet kapott a sajtóban, Kábúsz szultán – az USA rendíthetetlen szövetségese, aki a hatalomban töltött éveai alapján jelenleg a legtekintélyesebb az arab uralkodók között – rendkívül fontos szerepet játszott abban, hogy ez a drámai változás bekövetkezhetett.

Katari és emirátusokbeli uralkodótársaival ellentétben Kábúsz szultán mindig is idegenkedett a nyilvánosságtól. Ám az utóbbi nagyjából egy év folyamán a hetvenhárom éves szultán szokatlan eréllyel képviselte országa érdekeit a regionális ügyekben. 2013 augusztusában ő volt az első külföldi államfő, aki az iráni elnökválasztás óta ellátogatott Teheránba, ahol Róháni elnök mellett a legfőbb vallási vezetővel, Hamenei ajatollahal is találkozott. Ezután derült ki, hogy Omán volt a házigazdája azoknak az iráni és amerikai tisztviselők közötti titkos kétoldalú tárgyalásoknak, amelyek eredményeként 2013 őszén megkötötték az áttörő jelentőségű átmeneti megállapodást. 2013 decemberében Omán nyilvánosan elutasította azt a szaúdi tervet, hogy az Öböl-államok szövetségét politikai unióvá alakítsák át – egy tervet, amiről sokan úgy gon-

dolták, hogy az a szunnita örökletes uralkodók kísérlete arra, hogy ellensúlyozzák a síita Iránt, illetve az arab világban terjedő népi mozgalmakat. 2014 tavaszának végén Kuvait, az Egyesült Arab Emírátságok, sőt még maga Szaúd-Arábia is nyitott Teherán felé. Az ománi külügyminiszter meghívást kapott a Fehér Házba, ahol június 20-án találkozott John Kerry-vel. Az amerikai külügyminiszter megjegyezte, hogy a szultánátus „segített nekünk, hogy képesek legyünk megtenni olyan dolgokat, amelyek véghezvitele egyébként nehéz lett volna,” és hozzátette, hogy az Egyesült Államok különösen Irakot illetően kérte ki Omán tanácsát.

Míg a nyugati vezetők Omán diplomáciai eredményeit dicsérték, maguk az omániak más ügyekkel voltak elfoglalva. 2014 februárjának végén, néhány héttel Róhání látogatása után érkeztem Maszkatba, az ománi fővárosba, ebbe a sziklaszirtek által körülvett tengerparti városba. Az országban töltött első napomon egy ománi bíróság börtönbüntetésre ítelt két korábbi kormányzati tisztviselőt. Ez az eljárás volt a legutóbbi azoknak a korrupciós pereknek a sorában, amelyekben az állami olajvállalat, a pénzügy-, a lakhatási és a szállítási minisztérium, illetve több ománi üzletember is érintett volt. Közben a *Times of Oman 100.000 Expats Lose Jobs in Omanisation (Száz ezer külföldi veszti el a munkáját az ománi reform miatt)* című vezércikke arról számolt be, hogy a kormány igyekszik rákényszeríteni a vállalatokat arra, hogy ománi állampolgárokat foglalkoztassanak külföldiek helyett. Az *al-Balad*, egy néhány éve alapított szókimondó internetes napilap pedig feltette a kérdést, hogy vajon nem jött-e el az ideje annak, hogy Ománnak miniszterelnöke legyen?

Figyelemre méltó, hogy ezeket a kérdéseket a nyilvánosság előtt vitatták meg egy olyan országban, ahol hagyományosan tabunak számít minden vita a kormányzati politikáról; a reformokról vagy a monarchiáról már nem is beszélve. Maszkatban Száleh Zakvani (több független ománi újság kiadója, aki politikai szerepvállalása miatt néhányszor már összeütközésbe került a hatóságokkal) azt mondta nekem: „A nagy változás pillanatában élünk. Előfordul, hogy a szabályok nem egyértelműek.”

Míg az Öböl-térség és a tágabb értelemben vett Közel-Kelet nagy része egyre mélyebbre merül a zavargásokba és a szektás megosztottságba, addig Omán inkább egyfajta anomáliának tűnik. A lélegzetelállító hegyek és a hatalmas kiterjedésű lakatlan kavicsos sivatag által uralt ország négymillió lakossága egy Olaszország nagyságú területen szétszórva él. Az ország Szaúd-Arábia és Jemen hátszögében található (utóbbiban jelentős befolyással bír az al-Kaida), a kormánya pedig az egyik legdiktatórikusabb a világon.

Ennek ellenére úgy tűnik, hogy Kábúsz szultán hatalmának legitimitása jóval szilárdabb, mint számos más arab uralkodóé. Az országnak nincs problémája sem a szafistákkal, sem az iszlamistákkal. A legjelentősebb vallás, az iszlám kevésbé ismert ibadí ágá különbözik a szunnita és a síita tradícióktól, de mindkét felekezettel jó viszonyban van. Annak ellenére, hogy a szunnita dominanciájú Öböl-szövetség tagja és az Egyesült Államokkal is szoros katonai kapcsolatokat ápol, Omán az 1980-as évek óta tartja a kapcsolatot az Iráni Iszlám Köztársasággal, az iraki-iráni háború alatt pedig támogatta a Bagdad és Teherán közötti tűzszüneti tárgyalásokat. Nem utalnak nyilvánvaló jelek arra, hogy Omán rendőrállam lenne. Míg Szaúd-Arábia a *mutavin*, azaz a vallási rendőrség és a nyilvános kivégzések miatt hírhedt, addig Maszkat városközpontjában nemrég nyitotta meg kapuit az Arab-félsziget első operaháza.

A szomszédos országokkal ellentétben az ománi szultánságnak nagyon sokszínű a társadalma; ez történeti örökség, ami abból ered, hogy Omán egykor tengeri birodalom volt. Omán sokáig részt vett az indiai-óceáni rabszolga-kereskedelemben, amiből tekintélyes hasznot húzott. A 19. század java részében az ománi szultán az arab szárazföldről több mint kétezer mérföldre található Zanzibárból uralkodott; Tajmur bin Fejszál szultán, a jelenlegi uralkodó dédapja pedig sokkal jobban beszélt a gudzsarati és a szuahéli nyelvet, mint az arabot.

Napjainkban az országban van egy nagy és etnikailag vegyes szuahéli nyelvű közösség, amelynek tagjai között megtaláljuk azokat az ománi származású embereket, akik azután tér-

tek vissza, hogy felmenőik generációkon át Afrikában éltek, és azokat is, akiknek távoli ősei még rabszolgák voltak. Omán jelentős balucsi népessége (egy nagyobb, a mai Pakisztán délnyugati részén élő közösség leszármazottai) szunnita vallású, és tagjai aránytalanul nagy számban képviseltetik magukat a fegyveres erőkből. A partvidéken számos indiai származású kereskedőcsalád él, akik között éppúgy találunk hindukat, mint síitákat. Az ország szigorúbb és konzervatívabb belső része az ibadi iszlám központja, míg a déli Zufar-régiót szunnita arab törzsek uralják, többek között a dzsabbalik, egy hegyi nép, akik saját, déli arab nyelvjárásukat beszélik.

Mindezeknek a csoportoknak az összetartása – ahogyan azt Marc Valeri politológus is kifejti *Politics and Society in the Qaboos State (Omán: Politika és társadalom a Kábúsz-államban)* című könyvében – az ománi nemzeti identitás Kábúsz szultán által is gondosan ápolt víziója. Maszkatban az épületek alacsony építésűek, fehér színűek és gyakran díszítik őket lőrészzerű építészeti elemekkel, mintha ezzel is védekezni akarnának a szomszédos országok fővárosaira olyannyira jellemző üveghomlokzatú felhőkarcolók ellen. (Az 1980-as évek óta, amikor a szultán az ország vályogtéglából épült történelmi várait a nemzeti örökség központi elemévé nyilvánította, erődszerű építészeti elemek bukkannak fel a mecsetek homlokzataitól kezdve a klímaberendezések dobozaiig szinte mindenütt.) Délen, a jemeni határ mentén a kormány megkezdte egy 180 mérföld hosszú biztonsági kerítés építését, hogy távol tartsa az országtól a nemkívánatos iszlamistákat. Annak ellenére, hogy a fő olajtermelők egyike és kiterjedt katonai kapcsolatai vannak a Nyugattal, az ország nem tagja az OPEC-nek, és a külföldi civil szervezetek sem igazán képviseltetik magukat az országban. Omán az egyike annak a kevés államnak a világon, ahol a Nemzetközi Vöröskeresztnek nincs nemzeti irodája.

Ennek ellenére Omán sem immunis a változással szemben. 2011 januárja és májusa között, azaz az arab tavasz idején – évtizedek óta először – Ománban is nagyszabású tüntetésekre került sor. A tüntetők támogatásukról biztosították

a szultánt, ugyanakkor jelentős reformokat is követeltek, beleértve a több munkahelyet, a független törvényhozást és azt, hogy vessenek véget a korrupciónak. „Nagy meglepetés volt – mondta Mohamed Mafud al-Ardhi, az Ománi Nemzeti Bank elnöke. – Az omániak általában meglehetősen visszafogottak. Valóságos sokk volt ennyi fiatal látni az utcákon.”

A régió több országához hasonlóan a szultánság is komoly demográfiai és gazdasági kihívásokkal néz szembe. A teljes ománi népesség fele 25 évesnél fiatalabb, és ez az arány valószínűleg még magasabb lenne akkor, ha nem vennék figyelembe az országban élő nem ománi állampolgárokat. Miközben a külföldi (leginkább ázsiai) munkavállalók száma 1,75 millióra (azaz a lakosság 45%-ára) rög, tartós munkanélküliség tapasztalható az ománi fiatalok körében. A többi Öböl-monarchiához hasonlóan Omán is arra törekedett, hogy mérsékelje ezt az elégedetlenséget, részben hatalmas segélyekkel, részben azzal, hogy több tízezer új munkahelyet teremtenek az állami szektorban. Az államháztartás több mint 85%-a az olajbevételekre alapul, csak hogy Omán kőolaj- és földgáztartalékai sokkal kisebbek, mint Kataréi vagy Szaúd-Arábiáéi, a kiadások pedig egyre emelkednek...

A legfontosabb azonban Kábúsz szultán személyének kérdése, illetve az, hogy mi történik akkor, ha az idős uralkodó végül távozik a színpadról. A szultán negyvenégy éven át (és nagyobb mértékben, mint bármely más öbölbeli uralkodó) személyesen irányította országát; egy személyben tölti be a védelmi miniszter, a külügyminiszter, a pénzügyminiszter, a miniszterelnök és a fegyveres erők parancsnoka tisztségét. De az agglégény szultánnak nincs gyermeke, és nem jelölt ki trónörököszt sem. Ráadásul Szaúd-Arábiával és Katarral ellentétben az ománi uralkodódinasztiának viszonylag kevés tagja van, és közülük is csak néhány van kormányzati vezető pozícióban.

A szultán által 1996-ban kihirdetett alkotmány értelmében az uralkodó utódjának a királyi családból kell származnia, és egy családi tanácsnak kell kiválasztania a szultán halálát követő három napon belül. Ha nem tudnak

megegyezni, akkor fel kell nyitni azt az elhunyt szultán által írt lepecsételt levelet, amelyben az utódját kijelöli. A rendszerben rejlő bizonytalanság meghökkenti a nyugati vezetőket. F. Gregory Gause, aki az arab monarchiák szakértője a Texas A&M University-n, például azt mondta: „Olyan ez, mintha Alexandre Dumas valamelyik regényét olvassánk.”

2.

A petíció

2010. július 3-án, hatalomra jutása negyvenedik évfordulója előestéjén egy petíciót adtak át Kábúsz szultánnak. Az ötven ománi polgár által aláírt petíció azzal kezdődött, hogy méltatta a szultán által elért figyelemre méltó eredményeket. Kábúsz 1970-ben, huszonkilenc éves korában lépett apja helyébe, aki egy mélyen elmaradott, polgárháború által megosztott országot hagyott fiára. Az ENSZ szerint ma Omán vezeti az oktatás, az egészségügy és az élet-színvonal fejlődési ütemének világranglistáját. Ugyanakkor a szultán ellenállt az Arab-félsziget nagy részét átható türelmetlenség kultúrájának. Ahogy az indítványozók fogalmaztak, öfelsége sikeresen „kormányozta az országot egy másik úton” és kerülte a „véres kalandokat” amikbe a régió más uralkodói belebonnyolódtak.

A petíciót aláíróknak ugyanakkor komoly aggályai is voltak. Az *al-nahda* (azaz a reneszánsz ahogyan a Kábúsz szultán uralkodása alatti gyors fejlődés korszakát hivatalosan ismerik) hozott némi politikai fejlődést. Ám a kormányzás még ma is szinte teljes egészében uralkodói rendeletek útján történik, és a hatalmi elit, beleértve a törzsi vezetőket és a gazdaságilag erős családok egy kis csoportját, szinte semmit sem változott az 1970-es évek óta. Hogy orvosolják ezt a problémát, az indítványozók kérték a szultánt egy „szerződéses alkotmány” kibocsátására, ami elismeri őt az ország „spirituális és szimbolikus vezetőjeként”, ugyanakkor garantálja az alapvető jogokat és egy teljes egészében választott képviselőkből álló törvényhozást.

„Amit Omán polgárai ma kívánnak [...], az a részvétel a nemzeti döntéshozatalban,” írták a petíció megfogalmazói. Abban az időben még közel sem volt egyértelmű, hogy ez tényleg így

van-e. Ománban nincsenek politikai pártok és alig akadnak civil mozgalmak. Még az arra vonatkozó pusztá utalás is kategorikusan elutasították, hogy esetleg nem értenének egyet Kábúsz szultánnal, és a petíció visszafogott hangvétele ellenére sok progresszív ománi értelmiségi nem akart csatlakozni az aláíróihoz.

Hét hónappal később azonban minden megváltozott. 2011 februárjában az emberek szerte az arab világban fellázadtak az autoriter uralom ellen. Több ezer ománi vonult az utcákra Szohárban (egy északi iparvárosban) és a déli Szalálában, hogy tiltakozzanak a munkanélküliség és a politikai szabadságjogok korlátozása miatt. A fővárosban emberek gyűltek össze a kormányzati épületek előtt és diákok gyülekeztek a Kábúsz Szultán Egyetem előadótermében. Politikai reformokat követelő petíciókat fogalmaztak, és mintegy hétezer ománi írta alá azt a kiáltványt, ami a hivatali korrupció kivizsgálását követelte. „Hirtelen az utcákon követelték mindazt, amiről mi is beszélünk a 2010-es petíciónkban,” mondta Szaíd al-Hasmi ománi író, emberi jogi aktivista, aki annak idején részt vett a petíció megfogalmazásában.

A maszkati vezetést felkészületlenül érték az események. „Ez felébresztett bennünket”, mondta Szajjid Badr bin Hamid al-Buszejdi, az ománi külügyminisztérium főtitkára, aki a szultán közeli tanácsadója. A fővárosban sokan elmesélték nekem, hogy a szultánt mélyen lesújtotta, amikor néhány tüntető életét vesztette a rendőrséggel való összecsapásokban. Szokatlan gyorsasággal reagálva Kábúsz szultán átalakította a kabinetet és bejelentette, hogy két tanácsadó testülete – a Madzslisz al-Súra (Konzultatív Tanács) és a Madzslisz al-Davla (Államtanács) – további hatásköröket fog kapni, 50 000 új munkahelyet ígért az állami szektorban és különleges felhatalmazást adott egy ügyésznek arra, hogy kivizsgálja a korrupciós ügyeket. Nem sokkal ezután hozott egy új rendeletet az internetes véleménynyilvánítás korlátozásáról, és 2012 tavaszán több tucat aktivistát és bloggert tartóztattak le. (Szaíd al-Hasmi maga is börtönbe került, mert tiltakozott más aktivisták őrizetbe vétele miatt.)

2011 őszén, az Államtanács előtt tartott éves beszédében a szultán azt mondta, hogy „na-

gyobb figyelmet és nagyobb gondot fordítanak majd arra, hogy az ifjúság számára több lehetőséget biztosítsanak”, és megjegyezte, hogy a Tanács „kiterjesztett hatásköröket” kapott „a jogalkotási és ellenőrzési területeken”. Ugyanakkor arra is figyelmeztetett (és úgy tűnt, hogy beszédének ezt a részét közvetlenül a tüntetőknek és a petíció benyújtóinak címezte), hogy „lépést tartani a korral nem jelenti azt, hogy az ötleteinket rákényszerítjük más emberekre”, és hogy „a mértéktelenség hiánya és a radikalizmus nem tolerálható.”

3.

A demokraták

Kábúsz szultán 1970-ben, brit segítséggel döntötte meg apja, Szaíd bin Tajmur szultán uralmát. Szaíd szándékosan elmaradottságban tartotta Ománt, hogy megőrizze azt a törékeny hatalmat, amivel rendelkezett. Nem építtetett iskolákat és utakat, tiltotta a szemüveg viselését, sőt még a cement használatát sem engedélyezte. 1955-ben, miközben a szultán társaságában részt vett az Omán két nagyvárosa, Szalála és Maszkat közötti első autós utazáson, Jan Morris író „egy igazi középkori iszlám államot” látott, ami „el van szigetelve mindenfajta haladás elől egy hagyományörző és autokratikus uralkodó vezetésének égisze alatt.”

Az 1960-as évekre az Arab-félsziget történetének egyik legnagyobb katonai konfliktusává szélesedett az a kommunista felkelés, ami az ország elszegényedett Zufar-régiójában tört ki. *Monsoon Revolution (Monszun forradalom)* című új könyvében Abdel Razzaq Takriti, a Sheffieldi Egyetem történésze bemutatja, hogy mennyire radikális volt ez a felkelés. A zufari felvidék „felszabadított területein”, írja Takriti, a felkelés

„egy egységes forradalmi hatóság alatti teljesen új polgári tér létrehozásával; a rabszolgáság eltörlésével, (az iszlám megérkezése óta először) új, törzsek felletti identitások bevezetésével, a sejkek hatalmának letörésével, az alacsonyabb törzsekből származó, illetve rabszolga ősökkel rendelkező emberek vezető pozíciókba emelkedésével, az írástudás terje-

désével és a kortárs orvostudomány megjelenésével, új haszonnövények termesztésének bevezetésével, a modern ideológiák elterjedésével [...], és mindenekelőtt egy elhúzódo fegyveres harccal”

járt együtt.

Az egyik legfontosabb indítéka annak a döntésnek, hogy Szaíd szultán helyére fiát, a Sandhurstben tanult Kábúszt állítsák egy London által szervezett puccs segítségével az a fenyegetés volt, amit ezek a forradalmárok a szomszédos Jement 1967-ben elhagyni kényszerülő britek közel-keleti érdekeire jelentettek. A lázadást még így is csak 1976-ra sikerült leverni, méghozzá hatalmas katonai ráfordítások árán és a brit különleges erők, illetve az iráni sah több ezer katonájának bevetésével. (Thumraitot – a legfontosabb dél-ománi légibázist, amit ma az amerikai erők használnak – például az irániak építtették.) Takriti azzal a gondolattal zárja szuggesztív következtetését, hogy a zufariak megmutatták, hogy az abszolutizmus „csak egy a sok út közül, amit Omán választhatott volna.”

Kábúsz szultán viszont számos előnyös tulajdonsággal rendelkezett. Anyja egy tekintélyes dzsabbali sejk lánya volt, ami a déli területeken helyi legitimitást biztosított a számára. Az 1960-as években olajat találtak az országban, ami lehetővé tette, hogy csillagászati összegeket költson a gazdasági fejlesztésre és a Zufar-régió nagymértékű támogatására. És ott volt még a vallás is. „Ha megnézzük az arab tavasz térképét – mondta Abdullah bin Mohamed bin Abdullah al-Szalimi (Omán vallásügyi minisztere), amikor maszkati hivatalában találkoztam vele, akkor azt látjuk, hogy – főleg a szunnita országokat érintette”. A szunnita iszlámban, magyarázta al-Szalimi, a muzulmán közösségek vezetői – a mekkai törzsek leszármazottaiként – a származásukból eredeztetik a hatalmukat, ami „feszültséghez vezetett” köztük és a nép között. Ománban azonban az ibadizmus miatt teljesen más a helyzet.

Az ibadizmus létrejött az iszlám történetének legkorábbi időszakára nyúlik vissza. Az ibadizmus a puritán Kavaridzs szekta egyik oldalhajtása, ami a 7. század közepén szakadt

el a kalifátustól. Az Omán belsejében letelepedő ibadik arra törekedtek, hogy „elhatárolják” magukat más muszlimoktól, és létrehozták az imámátust, a teokratikus kormányzat egy formáját, ami kisebb-nagyobb megszokásokkal több mint ezer évig fennállt. Fontos megjegyezni, hogy az imámátus uralkodóját nem a származása, hanem egy, a közösség vezetőivel való konzultációs folyamat alapján választották. (Emiatt néhány ománi tudós azt állítja, hogy az ibadik voltak az iszlám első demokratái.)

Rendkívüli hatalma ellenére Kábúsz szultán tiszteletben tartotta ezt a hagyományt. Miután 1970-ben hatalomra került, kérte a különböző törzsek vezetőinek jóváhagyását ahhoz, hogy felvegye a szultáni címet. És úgy tűnik, hogy részben egy ibadi szokás szolgál magyarázatul arra is, hogy miért nem nevezett ki trónörökös. 2007-ben Ali bin Madzsíd al-Ma'amari tábornok – aki akkoriban a legmagasabb rangú katonatiszt volt az ománi fegyveres erőkből – azt mondta a maszkati amerikai nagykövetnek, hogy egy utód kijelölése „ellentmondana a »demokratikus« ibadi hagyományunknak, sértené a szultán saját elveit és elutasítaná az omániak is.”

Egy nap a Hadzsar-hegységen átautózva Nizvába, az imámátus történelmi székhelyére és a belső régió legjelentősebb városába utaztam. Ez a datolyapálmákkal körülvett homokszínű nagyváros az 1950-es években egy, az előző szultán elleni komoly lázadás helyszíne volt; 2005-ben pedig letartóztattak egy csoport helyi lakost egy állítólagos összeesküvés miatt, melynek célja a teokratikus állam visszaállítása lett volna. De ahogy azt Mandana Limbert antropológus is feljegyezte, az emberek az országnak ebben a részében inkább a dekadens nyugati hatások miatt panaszkodnak, semmint a hiányzó nyugati szabadságjogok miatt. Ellentétben Maszkattal, ahol sok női bolttulajdonossal találkoztam – akik közül sokan szuahéli nyelvű családokból származtak – a nizvai piacon csak nagyon kevés nőt lehetett látni. Figyelemre méltó, hogy a 2011-es politikai zavargások idején Nizvában vagy a belső régió más városaiban alig voltak tiltakozások.

Az omániaknak azonban csak egy kis része él az ország belső területén, és a tudósok becslése

szerint az ibadik és szunniták egyenletesen oszlanak meg a teljes népességben. Az ibadizmus különleges státusza az iszlám harmadik ágaként egyben arra is módot adott az ománi vezetésnek, hogy elkerülje az iszlám identitási politikát, ami a régió nagy részére jellemző. Ennek ellenére az arab tavasz idején – a mélyen gyökerező szektás sérelmekkel rendelkező Bahreint és Szaúd-Arábiát nem számítva – az összes Öböl-monarchia közül épp Ománban voltak a legnagyobb volumenű tiltakozások. Amikor megkértem Seikh Abdullahot, hogy magyarázza meg, mi ennek az oka, azt mondta: „A gazdasági igazságtalanság volt az, ami az utcákra vitte ezeket az embereket. Azon dolgozunk, hogy orvosoljuk ezt a problémát.”

4.

A stratégia

Az ománi tavasz egyik legfontosabb jellegzetesége az volt, hogy rendkívül élesen rávilágított a generációs szakadéokra az idősebb omániak (akik még emlékeznek arra, hogy mennyire szegény volt az ország akkor, amikor Kábúsz szultán átvette a hatalmat) és a fiatalok között (akik már viszonylagos jólétben nőttek fel). Az alkotmányos monarchia és a független törvényhozás mellett a 2011-es tiltakozók például alacsonyabb közüzemi számlákat és hosszabb fizetett szabadságot is követeltek. És pedig megkönnyítette a kormány számára, hogy semlegesítse a reformok iránti nyomást. „Sokat elvesztettünk a támogatóink közül – mondta al-Hasmi. – Nagyon nehéz úgy folytatni a harcot, ha állást és előnyöket kínálnak fel az elégedetlenkedőknek.”

Van egy szektor, ahol a tüntetések mély hatást gyakoroltak a politikai kultúrára. Kábúsz szultán uralkodása kezdetétől fogva támaszkodott vezető kereskedőcsaládok egy kis csoportjának kitartó támogatására, akik viszonzásként aránytalanul nagy mértékben húztak hasznot az ország gyors modernizációjából. A 2000-es évekre rutinná vált, hogy a nagyobb infrastrukturális szerződéseket ugyanazt a négy-öt ománi cég kapja, ez viszont a széles körben elterjedt korrupció vádjához vezetett. 2011 óta az erre különleges hatáskört kapott ügyészség számos

nagy horderejű korrupciós nyomozást kezdeményezett, beleértve egy olyan ügyet is, amelyben szerepelt egy svájci bankszámlán félretett több tízmillió dollár...

„Az ügyész közvetlenül a szultánnak felelős és bárki ellen vizsgálatot indíthat – mondta Száleh Sajbani, egy ománi lap pénzügyi újságírója és rovatvezetője. – Ez nem történt volna meg a tüntetések nélkül.” Más arab monarchiákhoz hasonlóan a sajtó Ománban is hagyományosan visszafogott, különösen akkor, ha a kormánnyal kapcsolatos ügyekről van szó. Ennek ellenére 2014 tavaszi ománi látogatásom idején a helyi lapok szinte minden nap tele voltak korrupciós ügyekről szóló cikkekkkel, és úgy tűnt, hogy ez ösztönözi a más kérdésekről folytatott vitát is.

Az egyik drámai fejlemény az *al-Balad* elindítása volt 2012-ben, azé az online újságé, ami azt a célt tűzte ki, hogy részt vegyen olyan politikai vitákban, amelyeket más lapok hagyományosan kerülnek. Turki al-Balusi, a lap huszonhét éves szerkesztője elmondta, hogy az újságnak részben azért sikerült fennmaradnia, mert előnyben részesíti az információt a véleménnyel szemben, kerüli a túlfűtött retorikát és a kormánytól várja hírmagyarázatokat. Amikor megkérdeztem tőle, hogy az *al-Balad* 2014. februári cikke a miniszterelnöki tisztség létrehozásáról vitákat kavart-e, azt mondta: „Van egy olyan nézet, miszerint egy miniszterelnök, akit ki lehet nevezni és fel lehet menteni, csökkentheti a szultánra nehezedő nyomást, és néhány éven belül előrelépésre is sor kerülhet ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Ezek olyan dolgok, amelyekről minden különösebb gond nélkül beszélhetünk.”

Ami Kábúsz szultánt illeti, az ő szempontjából ennek az enyhe politikai nyitásnak a lehetővé tétele is egy módja a reform elősegítésének, méghozzá a saját feltételei mellett. Miközben elutasítja a politikai uniót az Öböl többi monarchiájával, Omán támogatta annak a biztonsági szövetségnek a létrehozását, amely – egyebek között – lehetővé teszi, hogy az Öböl-államok belföldi zavargások esetén segítséget nyújtsanak egymásnak, mint ahogyan az Bahreinben is történt 2011-ben, amikor szaúdi csapatokat vezényeltek az országba, hogy segítsék fenntartani

a helyi rezsimet. Eközben a növekvő felekezeti válság Irakban és az olajárak ezzel együtt járó emelkedése egyelőre sok omániban megerősítette azt az érzést, hogy a dolgok lehetnének sokkal rosszabbak is.

Hogy a szultánság ilyen rugalmas maradhat-e akkor is, ha az olajárak csökkennek, az már nem ennyire egyértelmű. A közgazdászok becslése szerint évente 50 000 új munkahelyet kell teremteni pusztán azért, hogy a népesség növekedésével lépést tartsanak. A legaggasztóbb az, hogy az olajtartalékok csökkennek, a kitermelés költségei viszont gyorsan emelkednek. (Miatán számos újabb lelőhelyet fedeztek fel, a földgáz-kitermelés jelentősen nőtt, bár a növekvő belföldi kereslet nagymértékben korlátozza az export lehetőségét.) „A becslések szerint tizenöt-húsz évünk van – mondta Sauki Szultan, egy patinás ománi családból származó földmérő mérnök egy olyan számot ismételve, amit sok más embertől is hallottam. – A technológia segített abban, hogy többet termeljünk, de mi történik, ha az olajlelőhelyek kiapadnak?”

A szíriai háború gyors áttérjedésével Irakra és Libanonra, illetve az Irán nukleáris szándékait illetően továbbra is fennálló kétségek mellett nagyon is kétséges, hogy milyen messze mehet a Nyugat és az Iszlám Köztársaság közeledése. Még ha valahogy sikerül is tető alá hozni egy átfogóbb nukleáris alkut Irán és a „hat hatalom csoport” – azaz az Egyesült Államok, Franciaország, az Egyesült Királyság, Kína, Oroszország és Németország – között, Iránnak változatlanul meg kell nyernie egy mélyen szkeptikus amerikai kongresszus támogatását.

Ennek ellenére több más Öböl-hatalom is változtatott a megközelítésén Teherán felé. Június elején került sor a kuvaiti emír első teheráni látogatására, ez pedig egy olyan esemény volt, amit Róháni elnök „döntő fordulatnak” nevezett a két ország közötti kapcsolatokban. Néhány nappal ezt megelőzően az Egyesült Arab Emírátsok, nyolcéves szünetet megtörve, kereskedelmi delegációt küldött Iránba. Még Szaúd-Arábia is úgy nyilatkozott, hogy reméli, hogy az iráni külügyminiszter ellátogat Rijádba (bár mostanában úgy tűnik, hogy ezeket a terveket egy időre felfüggesztették).

Ha az ilyen lépések egy szélesebb közeledéshez vezetnek, Kábúsz szultán nyitása Irán felé rendkívül előrelátó lépésnek bizonyulhat. Ugyanakkor nem világos, hogy mennyi közvetlen haszna származik Ománnak egy nukleáris megegyezésből. A jelenlegi Irán elleni szankciók mellett Omán profitál az Egyesült Arab Emirátusokból származó csempészaruk élénk kereskedelméből, amelyeket az ománi Muszandam-félszigeten rakodnak kompokra, hogy a Hormuzi-szoroson át iráni kikötőkbe szállítsák őket. Ha a szankciókat felfüggesztik, ez a kereskedelem szinte egy csapásra megszűnik, de legalábbis drasztikus mértékben visszaesik. Ha pedig több iráni olaj kerül a világpiacon, az az olajárak csökkenéséhez vezet, ami viszont további nyomást gyakorol az ománi költségvetésre.

Ám ha nem lesz nukleáris megállapodás, akkor nem valószínű, hogy az Irán és Omán közötti gázvezeték – ami, tekintettel arra, hogy az ománi tartalékok belátható időn belül kimerülnek, potenciális mentőövként szolgálhat – valaha is megépítik. Ennek ellenére a szultán máris gyűjti a tőkét egy másik nagyszabású beruházáshoz. Hatvanmilliárd dollárból egy finomítóból, konténerkikötőből, szárazdokkból és petrokémiai tranzitsomópontból álló komplexumot kívánnak építeni Duqm-nál, a kietlen partvidék egy hatalmas traktusán háromszáz mérföldre délre Maszkattól. A létesítmény egy tervezett vasúthálózat révén – és egy napon talán majd csővezetéken keresztül is – csatlakozna az Emirátusokhoz, Katarhoz, Kuvaithoz, Bahreinhez és Szaúd-Arábiához, ami végül biztosíthatja az Öböl-államoknak a közvetlen hozzáférést az Indiai-óceánhoz, és lehetőséget jelenthet arra, hogy teljesen megkerüljék a Perzsa-öblöt.

Omán jövője még alig körvonalazódik. Várhatóan erősödni fognak a – gazdasági, demográfiai és politikai – kihívások, amelyekkel az ország szembenéz, de a 2011 óta eltelt időben Kábúsz szultán átvészelte hosszú uralkodásának legnagyobb válságát, és ebben a pillanatban úgy néz ki, hogy a trónja legalább olyan szilárd, mint bármelyik másik uralkodóé a régióban.

(*The New York Review of Books*)

Maeve Flanagan

Kémek és úriemberek

Ben Macintyre: A Spy Among Friends: Kim Philby and the Great Betrayal (Crown, 2014, 384 oldal) című könyvének bemutatása

Harold Adrian Russell Philby-nek édesapja adta a Kim becenevet Rudyard Kipling azonos című közkedvelt regényének címszereplője után. A névválasztás akaratlanul is találónak bizonyult, hisz Kim Philby-nek, a jövőbeni kettős ügynöknek szintén „két különböző személyisége” volt.

Kim Philby igazi birodalmi gyerek volt. Apja, Hillary St. John Bridger Philby gyarmati tisztviselőként szolgált Indiában. Kim, akit egy helyi dada nevelt, Indiában töltötte kora gyermekkorát. Angliába visszatérve Westminsterben járt iskolába, majd a Cambridge-i Egyetem hallgatója lett. Philby apjának egyik indiai kollégája az a Valentine Vivian volt, aki később az MI6 igazgatóhelyettese lett, és jótállt a fiatal Philby-ért az MI6 kötelékében való szolgálathoz szükséges ellenőrzési folyamat során.

Számtalan könyvet írtak már a cambridge-i kémek témájáról; az öt férfi életét egyénileg és együttesen is többször górcső alá vették. A Burgess, Maclean, Blunt, Philby és – az előzőeknél sokkal kisebb mértékben – a Cairncross név az árulás és a család szinonimájává vált. Ben Macintyre sokat ad hozzá ahhoz, amit már tudunk *A Spy Among Friends: Kim Philby and the Great Betrayal (Egy kém barátok közt: Kim Philby és a nagy árulás)* című, Kim Philby életét vizsgáló új könyvével. A könyv rendkívüli olvasmányosságának egyik legfontosabb titka abban rejlik, hogy nem életrajzról van szó. Macintyre a Philby-történet egy új perspektíváját tárja elénk: a sznobizmus és egy adott társadalmi osztályhoz való tartozás egyfajta páncélt hozott létre Philby körül, ami lehetővé tette, hogy évtizedeken át rejtve maradjon és – puszító hatékonysággal – szovjet kettős ügynökként tevékenykedhessen.

A barátság – az állami iskolákban és egyetemeken kovácsolt, az exkluzív klubokban és a krikett szeretete által fenntartott férfibarátságok – kulcsfontosságú elem. Nicholas Elliot és Kim Philby, a két ígéretes MI6-ügynök barátsága az a prizma, amelyen keresztül Macintyre elmeséli a történetet. Adjunk hozzá egy amerikai angolbarátot a keverékhez, és a későbbiekben a kettős ügynök Philby még több értékes információt adhat majd át Moszkvának...

Philby cambridge-i egyetemista volt az 1930-as években, amikor a faszizmus mozgósította erőit Európában. Sok cambridge-i végzős gondolta úgy, hogy a kommunizmus a leghatékonyabb módja a faszizmussal való szembeszállásnak. Köztük volt Donald Maclean és Guy Burgess is. Azonban ekkoriban Philby legkomolyabb baloldali szerepvállalása még csak arra korlátozódott, hogy belépett a Cambridge-i Egyetem Szocialista Klubjába. 1933-ban Berlinbe utazott, ahol a saját szemével láthatta a nácizmus brutális zsidóellenességét. Meggyőződéses kommunistaként tért vissza Angliába. Mielőtt elhagyta volna Cambridge-et, felkereste Maurice Dobbot, a marxista közgazdászt, és tanácsot kért tőle, hogy hogyan „szentelhetné életét a kommunista ügynek”.

A Dobb-bal való találkozás volt a kezdő lépés azon az úton, ami végül az első szovjet tartótitstjéhez, az Otto fedőnevű Arnold Deutsch-hoz vezette Philby-t. Dobb kapcsolatai előbb Louis Gibartival, a Komintern párizsi ügynökével hozták össze. Gibarti megadta neki az osztrák illegális kommunista mozgalom néhány aktivistájának címét, és Philby Bécsbe utazott, ahol felkereste Israel és Gizella Kohlman, illetve lányuk, Alice (becenevén Litzi) otthonát. Litzi és Philby egymásba szerettek és összeházasodtak. A lány az illegális kommunista mozgalom aktív tagja volt, és kapcsolatot tartott a szovjet hírszerzéssel is. Amikor Litzi biztonsága érdekében a pár Londonba költözött, a lány egy közvetítőn keresztül kapcsolatot teremtett Philby és Deutsch között, és biztosította a férjét, hogy Deutsch meg fogja változtatni az

életét. Nos, igaza volt. Philby el volt ragadtatva. „Bíztam benne, már a kezdetektől fogva – írta később a Deutsch-csal való első találkozásról. – Ez egy csodálatos beszélgetés volt.”

Deutsch volt a szovjet hírszerzés fő toborzója Nagy-Britanniában, és végül ő lett a megeremítője annak a kémszervezetnek, ami később a Cambridge-i Ötök néven vált ismertté. Azt javasolta, hogy Philby válassza az újságírást fedőfoglalkozásként. Megtanította neki a kémesterség alapjait, és azt tanácsolta neki, hogy a látszat kedvéért tegyen úgy, mintha jobboldali politikai nézeteket vallana. Deutsch megkérte Philby-t, hogy készítse egy listát azokról az oxfordi és cambridge-i ismerőseiről, akiket be lehetne szervezni. Philby megadta neki Burgess és Maclean nevét, Burgess pedig később Bluntét.

Macintyre darabról-darabra rakja ki a lenyűgöző Philby/Cambridge kirakós játékot. A kémhálózat eredetét egyrészt a faszizmus európai erősödésével magyarázza, illetve azazal az egyébként dicséretes vággyal, amit az ellene küzdeni akaró idealista cambridge-i egyetemisták éreztek; másrészt az előbbi két elem és egy hosszú távú szovjet hírszerzési cél végzetes kombinációjával. Deutsch küldetése az volt, hogy (saját tudományos munkájának fedőmunkaként való használatával) „toborozzon olyan radikális diákokat a legjobb egyetemeken, akik később hatalommal és befolyással járó pozíciókba emelkedhetnek”. Deutsch olyan kémjelöltre vadászott, akik ideológiai meggyőződésből kémkednek és hosszú távon, mély fedésben élve láthatatlanul beleolvadhatnak a brit vezető rétegbe. A szovjet hírszerzés hosszú távon gondolkodott, elvetve a vetőmagot, amit akár örökké szunnyadni hagyhat vagy amelynek termését sok évvel később arathatja le. Ez egy egyszerű, zseniális és tartós stratégia volt, olyan stratégia, amit csak egy, a permanens világorradalom iránt elkötelezett állam kezdeményezhetett – és amely később megdöbbentően sikeresnek bizonyult.

A spanyol polgárháború idején Moszkva Spanyolországba küldte a szabadúszó újságíró álcája mögé rejtőző Philby-t. Cikkeket írt

a *The Times*-nak és meggyőzte a lapot, hogy nevezzék ki különleges spanyolországi tudósítónak. Mindeközben szorgalmasan gyűjtötte az információkat a szovjeteknek, egyebek között a katonai egységek „erösségéről és elhelyezkedéséről, az ágyúk kaliberéről és a tankok teljesítményéről”. Amikor 1939-ben visszatért Londonba, Deutsch eltűnt: sokakkal együtt ő is áldozatul esett a sztálini tisztogatásoknak. Amikor Philby kapcsolatba lépett az új szovjet tartótisztjével, kiderült, hogy a hangsúly időközben megváltozott: Moszkva most már azt akarta, hogy ügynökei a brit titkosszolgálat kötelékén belül dolgozzanak. A kinyújtott csápok hamarosan rátaláltak arra, amit kerestek. Kim Philby csatlakozott MI6-hez, és 1940-ben találkozott későbbi barátjával, Nicholas Elliott-tal.

Az MI6 látszólag két nagyon hasonló és megbízható újoncot kapott: fiatal, ambiciózus férfiakat a megfelelő háttérrel és ajánlásokkal, akiknek szándékunkban állt, hogy gyorsan emelkedjenek a szervezet ranglétráján. Nicholas Elliott egy másik cambridge-i diplomás volt, a híres magániskola, az Eton College egyik igazgatójának fia. Az ő esetében a belépéshez szükséges átvilágítási eljárásokat lebonyolító személyek megengedhették maguknak azt a luxust, hogy könnyedek legyenek: egy pohár pezsgő Ascotban, egy jó szó a megfelelő fülbe és Nicholas Elliott máris a szervezet tagja volt. Ahogy korábban már említettük, Philby-ért Valentine Vivian, az MI6 igazgatóhelyettese kezeskedett, aki elfogadta az idősebb Philby biztosítékait arra, hogy fia kommunizmusa csupán valamiféle ifjonti ostobaság volt. A szovjet stratégia hatékonysága igazoltnak tűnhetett. Elliott el volt ragadtatva Philby-től, ettől a „Cambridge-ben végzett *bon viveur*től, a sármos, boldog házasságban élő, konzervatív klubtagtól; a harcedzett haditudósítótól, aki most fontos szerepet játszik a kémkedés izgalmas világában. Elliott nem tudott a másik Philby-ről, a veterán kommunista kémről”.

Az Elliott és Philby közötti kapcsolat olyan mély volt, hogy Elliott nem akarta elhinni, hogy barátja valójában kettős ügynök.

Philby leleplezését nyolc évvel késleltette az, hogy Nicholas Elliott hitt a barátjában. „Ő szervezte meg Philby visszatérését az MI6-be, miután Philby négy évet töltött a szervezettől távol; ő szerezte neki az újságírói munkát az *Observer*-nél Bejrútban, és ő gondoskodott arról, hogy újra munkába állhasson a biztonsági szolgálatoknál.”

Még a szovjeteket is elképesztette az a minőségi hírszerzési munka, amit a Cambridge-i Ötök nyújtottak. A felső szintű hírszerzést Guy Burgess végezte az MI6-tól, Donald Maclean a külügyminisztériumtól, Anthony Blunt az MI5-től, John Cairncross a Bletchley Parkból¹ és Philby az MI6 V. részlegétől. „Az MI6-et bevehetetlen erődnek tartották, de Philby gyakorlatilag beszélt a szervezetbe. Szélsőbaloldali volt az egyetemen, de az állítólag szigorú biztonsági ellenőrzésnek ezt nem sikerült kideríteni.” Philby-t próbára kellett tenni. A Macintyre könyvében található ritka humoros epizódok egyike felidézti ezt a próbát. A szovjetek megsértődtek, amikor megtudták, hogy a britek nem veszik a fáradságot, hogy kémkedjenek utánuk, hanem minden erőfeszítésüket a náciakra összpontosítják.

A sznobizmus és az osztályalapú előítéletek nem magyarázzák kizárólagosan Philby kettős ügynökként elért sikereit. Kim Philby rendkívül tehetséges, nagyon intelligens és kedves ember volt, melleleg tökéletes hazudozó. Sőt, az idegeinek is acélból kellett lenni ahhoz, hogy ilyen ügyesen tudjon bűvészkedni a két életével, főleg ha azt is figyelembe vesszük, hogy milyen súlyos alkoholproblémákkal küzdött...

A háború alatt „becslések szerint 10 000 politikai, gazdasági és katonai dokumentumot küldtek Moszkvába az NKVD londoni irodájából”. A cambridge-i kémek hűségesek és termékenyek voltak. Miután csökkent a náci veszély és a kommunizmus nagyobb hangsúlyt kapott az MI6 figyelméből, Philby

¹ Az angliai Buckinghamshire-ben lévő Bletchley városában található épületegyüttes, a II. világháború alatt itt működött a kódolt német rádióüzenetek megfejtésével foglalkozó hírszerző egység.

javasolta, hogy hozzanak létre egy új részleget az MI6-en belül. Ez lett a IX. részleg, ami azt a feladatot kapta, hogy felvegye a harcot a kommunista kémek ellen. Egy belső puccs során Philby kiütötte a nyeregéből az eredetileg részlegvezetőnek szánt Felix Cowgillt, és végül ő maga vette át az újonnan megalakult kémelhárító részleg irányítását. Így tehát immár a szovjet kém volt felelős a szovjetellenes brit operatív műveletekért. Egy kortárs később azt írta: „A kémkedés történetében kevés ehhez fogható mesteri húzás akad, ha akad egyáltalán.”

Philby fedését azonban bármelyik pillanatban lerombolhatta volna, ha egy szovjet ügynök úgy dönt, hogy átáll. Két disszidens, Konsztantyin Dmitrijevicz Volkov és Anatolij Golicin mély, de nagyon különböző hatással volt Philby-re. Philby a karrierje csúcán volt, amikor Volkov 1945 augusztusában felbukkant. Volkov hivatalosan tisztviselőként szolgált az isztambuli szovjet konzulátuson, valójában viszont ő volt a szovjet hírszerzés helyettes vezetője Törökországban. A hírszerzői kiderítették, hogy „egy [szovjet] ügynök tölti be a brit kémelhárítás egyik részlege vezetőjének pozícióját Londonban”. Nemcsak Philby-t, hanem a külügyminisztériumnál dolgozó Burgess-t és a Washingtonban tevékenykedő Macleant is a leleplezés veszélye fenyegette. Philby-nek nem volt más választása: mindent meg kellett tennie azért, hogy Volkov soha ne jusson el Isztambulból a londoni MI6-hez. Azonnal felvette a kapcsolatot a tartótisztjével, ő maga pedig – látszólag azért, hogy megszervezze Volkov kimenekítését – Isztambulba utazott. Nem sietett: huszonkét napig tartott, míg Angliából Törökországba ért. Addigra Volkov és felesége már egy Moszkvába tartó repülőgép fedélzetén volt. Volkov élete a Lubjanka egyik cellájában ért véget...

Amikor 1961-ben Anatolij Golicin őrnagy felfedte magát a CIA finnországi képviselője előtt, és elmondta neki, hogy szeretne Nyugatra szökni, Philby már meglehetősen rossz passzban volt. Többet ivott, mint valaha, búskomorságba esett apja halála után, és

megdőbbsentette a negyvenkét éves börtönbüntetés híre, amellyel George Blake-et, egy másik szovjet kémét sújtották. Ha Blake-kel ilyen keményen bántak, akkor rá is hasonló, sőt még rosszabb sors várhat, hiszen sokkal hosszabb ideig kémkedett, mint Blake. Flora Solomon – Philby második felesége, Aileen barátnője – is beszámolt egy harminc évvel azelőtti esetről az MI5-nek, amikor Philby kísérletet tett arra, hogy megnyerje őt a kommunista ügy szolgálatának. És bár Golicin nem nevezte meg Philby-t, az MI5 a sarkában volt, elszánva arra, hogy másodszor nem csúszik ki a markukból. Arthur Martin, az MI5 munkatársa volt az az ember, akinek eredetileg Bejrútba kellett volna mennie, hogy szembenézzen Philby-vel, de az MI6 végül felülbíráta a testvérhivatal döntését, és Nicholas Elliottot küldték helyette.

Macintyre bemutatja, hogyan furakodott be a sznobizmus a biztonsági szolgálatok köreibe és fenyegetett már-már azzal, hogy megtorpedozza az angol-amerikai hírszerzési kapcsolatokat. Az Egyesült Államok az MI6-tól tanulta a hírszerzés művészetét. James Jesus Angleton egyike volt azoknak a fiatal amerikaiaknak, akiket 1942-ben Londonba küldtek, hogy az MI6-nél képezzék ki őket. Kim Philby volt az egyik oktatója, és a két férfi barátságot kötött. Angleton angolbarát volt, és egy angol iskolában tanult. Mire 1949-ben Philby-t kinevezték az MI6 washingtoni vezetőjévé, Angleton is magasra jutott a CIA ranglétráján. Felelevenítették a londoni években kötött barátságot, és rendszeresen ebédeltek a washingtoni Harvey's Osztrigabárban. Az egyik hírszerző tiszt később ezt írta: „azok alatt a hosszú, borgőzös ebédek és vacsorák alatt Philby minden bizomnyal mindent kiszedett belőle”.

Amikor 1945-ben a Venona nevű amerikai kódtörő művelet bizonyítékot talált a Homérosz (Homer) fedőnevű szovjet ügynök létezésére, aki titkokat szivárogtat ki a washingtoni brit nagykövetségről, Philby – megelőzve az MI5-öt és az FBI-t – tudta, hogy Homérosz nem más, mint cambridge-i barátja, Donald Maclean. Figyelmeztetnie

kellett őt, de nem volt biztonságos, hogy ő maga tegye ezt meg. Ezért Burgess-t kérte meg, hogy Anthony Blunt közvetítésével bizalmasan értesítse Maclean. Philby-t ezután visszahívták Londonba, hogy megvitassák vele Burgess és Maclean eltűnését.

Bill Harvey, a CIA kémelhárításának munkatársa úgy gondolta, hogy Philby szovjet kém, de Angleton azt mondta, hogy ez nem lehet igaz. Nicholas Elliothoz hasonlóan ő is hitt a barátjában. Ez a hit azonban nem tükröződött annak levélnek a tompa hangvételében, amit Walter Bedell Smith, a CIA főnöke küldött az MI6 igazgatójának. A levél mögöttes üzenete világos volt: „rúgják ki Philby-t vagy megszakítjuk a titkosszolgálati kapcsolatokat”. A CIA-t éppen annyira megsosztotta a Philby-ügy, mint az MI5-öt és az MI6-et. Vonakodva bár, de az MI6 vezetője hagyta, hogy Philby elmenjen, és megkezdje a maga vándorlását a „pusztában”.²

Philby volt az egyetlen haszonélvezője az MI5 és az MI6 közötti osztályalapú ellentétnek. „A társadalmi rétegződés színátmeneteiben, ami annyira sokat jelentett Nagy-Britanniában, az MI5 egy kicsit távol volt a tüztől, kissé közönségesnek számított, míg az MI6 volt az úri, az elitista szervezet.” Ennek a sznobizmusnak a gyakorlati megnyilvánulása azt jelentette, hogy az MI6-nek magasabb helyeken voltak barátai. Ezek a barátok jobb

2 Philby 1951 júliusában kilépett az MI6 kötelékéből és 1955 végéig leginkább újságíróként próbált megélni.

helyzetben voltak, és feltett szándékuk volt, hogy megvédik az emberüket.

Nicholas Elliott hozzátájtott, hogy eloszlassa a Philby nevére árnyékot vető felhőt. Az MI5 semmit se tudott bizonyítani, az MI6 pedig ragaszkodott ahhoz, hogy vagy szolgálatosan bizonyítékot Philby ellen, vagy mentse fel a vádak alól. Azt akarták, hogy az ügyet újra megvizsgálják. Ebben meg is állapodtak, de – az MI5 bosszúságára – a Harold Macmillan külügyminiszter által létrehozott vizsgálóbizottság úgy döntött, hogy a kihallgatás eme része ne az MI5, hanem az MI6 felelőssége legyen. A interjú eredménye az lett, hogy Philby-t „egy baráti kézfogással és egy felmentő ítélettel” küldték haza. 1955. november 7-én Harold Macmillan nyilatkozatot tett a brit parlament alsóháza előtt, amelyben tisztázta Philby-t. Hét hónappal később Kim Philby Bejrútból tudósított a *The Observer*nek és a *The Economist*nak, és újra az MI6-nak dolgozott.

Az *A Spy Among Friends* izgalmas bepillantást nyújt a kémkedés sötét világába, bár néha talán kissé dagályos, amikor arról van szó, hogy milyen csodálatos ember is volt Nicholas Elliot. A könyv azonban nem a végleges történet, hiszen – ahogy Richard Norton Taylor is megjegyezte a *The Guardian*ban – „az MI6 és a Foreign Office Philby-vel és a cambridge-i kémhálózat többi tagjával kapcsolatos aktáit továbbra is zárt archívumokban őrzik”.

(*Dublin Review of Books*)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Erős Vilmos egyetemi docens, DE, Történelmi Intézet, Debrecen
Fiziker Róbert történész, levéltáros, Budapest
Kapronczay Károly történész, Budapest
Lakatos Artur kutató, *Babeş-Bolyai* Tudományegyetem, Kolozsvár

Palkó László András postai alkalmazott, Budapest
Schlett András egyetemi docens, Budapest
Válóczy István repülőmérnök, rendszer-szervező; rendszerelmélet-kutató, Stratégiakutató Intézet, Budapest

VALÓSÁG

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2014. november; LVII. évfolyam 11. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1428 Budapest, Pf. 51
Telefon: 327-8965
Fax: 327-8969
E-mail: valosag@mail.datanet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
iPress Center Hungary Zrt.
Felelős vezető
Lakatos Imre
vezérigazgató

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatónk:

Nemzeti Tehetség Program
Nemzeti Kulturális Alap

 **Nemzeti
Tehetség Program**

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula
Zoltán Zoltán

Főszerkesztő
Tókéczki László

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztőségi irodavezető
Lukács Annamária

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: 06-80-444-444, hirlapelofizetes@posta.hu
illetve a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: 327-8965, titlap@telc.hu.
Árusításban megvásárolható a Lapker Rt. árusítóhelyein.

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2015. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 31 200 Ft helyett 21 840 Ft
Fél évre: 15 600 Ft helyett 10 920 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 22 800 Ft helyett 17 100 Ft
Fél évre: 11 400 Ft helyett 8580 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 000 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 000 Ft helyett 9060 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 15 600 Ft helyett 10 500 Ft
Fél évre: 7800 Ft helyett 5280 Ft

Akciónk a 2015. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - zöldszámon: 06-80-444-444
 - e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
 - faxon: 06-1-303-3440
- levélben: MP Zrt. Hírlap Üzletág, Budapest 1008.

A 2013. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen,
500 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

